

T.C.

UFUK ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**RUHANİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI VE
TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin Emrah Kurt

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MEHMET GÜNEŞ

Ankara, 2018

T.C.
UFUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

**RUHANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI VE
TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER**

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin Emrah Kurt

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MEHMET GÜNEŞ

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

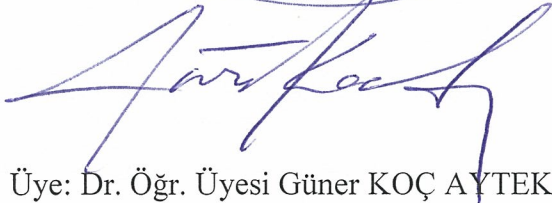
Hüseyin Emrah KURT tarafından hazırlanan “Ruhani Dönemi İran Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler” başlıklı bu çalışma 06.06.2018 tarihinde yapılan savuma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Bilal KARABULUT

Danışman: Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Güner KOÇ AYTEKİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet TOMANBAY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Ufuk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

05.06.2018

Hüseyin Emrah Kurt

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimi sürecinde değerli bilgilerinden istifade ettiğim T.C. Ufuk Üniversitesi'nin saygıdeğer öğretim görevlilerine ve tez yazım sürecinde yakın ilgisi ve kıymetli yönlendirmeleriyle bana yardımını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Güneş'e şükranlarımı sunarım.

Ayrıca, yurtdışında görevli olmam nedeniyle, tez çalışmasına ilişkin bürokratik işlemleri benim yerime Ankara'da özenle takip eden kardeşim İsmail Burak Kurt'a teşekkür ediyorum.

Yüksek Lisans eğitimi ile tez yazım aşamasında, her zaman büyük bir anlayış gösteren ve desteklerini daima hissettiğim sevgili eşim Şirin ve kızım Rana'ya da müteşekkirim.

ÖZET

Kurt, Hüseyin Emrah, Ruhani Dönemi İran Dış Politikası ve Türkiye ile İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018

1979 İslam Devrimi sonrasında İran, dış politikada özellikle ABD, Batılı ülkeler ve bazı bölge ülkeleriyle ilişkilerinde gergin bir dönem yaşamıştır. Nükleer program konusunda ABD ve Batı ülkeleriyle yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlar, ülkeyi dış politikada yalnızlaştırırken, ekonomiye de ciddi hasar vermiştir. Hasan Ruhani'nin, 2013 yılı Haziran ayı içerisinde, İran Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi, İran'ın dış ilişkilerinde kırılma yaratan bir gelişme teşkil etmiştir. Ruhani yönetiminin itidalli dış politika ve yapıcı etkileşim anlayışı temelinde Batı ülkeleriyle oluşturulan diyalog, nükleer program konusunda tarihi bir uzlaşmaya imkan sağlamış, ABD ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, Suriye ve diğer bölgesel krizler, İran'ın açılım ve diyalog politikaları üzerinde olumsuz bir etki yapmış, bölge ülkeleriyle yeni gerginlikler yaratmıştır. ABD'de 2017 yılı başında İran'a karşı sert bir tutum yanlısı Trump yönetiminin başa gelmesi ise Ruhani'nin Haziran 2017'de başlayan ikinci döneminde izleyeceği dış politikayı etkileyebilecek yeni bir sınama olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Ruhani dönemi dış politikasının paradigmaları ve Batılı ülkeler ve bölge ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan gelişmeler incelenecek, ayrıca İran'ın tarihsel olarak bir rekabet içerisinde bulunduğu diğer bir önemli bölge ülkesi olan Türkiye ile ilişkiler de değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler

1979 İran İslam Devrimi, İran dış politikası, Hasan Ruhani, Nükleer program, Suriye krizi, Türkiye

ABSTRACT

Kurt, Hüseyin Emrah, *Iranian Foreign Policy in Rouhani Era and Relations with Turkey*, Master's Thesis, Ankara, 2018

After the 1979 Islamic Revolution, Iran, in general terms, has been in a period of tension in foreign policy, especially with the US, Western and some regional countries. The sanctions imposed on Iran due to conflict with the US and Western countries on her nuclear program have severely damaged the economy while isolating the country in foreign policy. Hassan Rouhani's election to the Iranian presidency in June, 2013, constituted a breakthrough in Iran's foreign relations. Dialogue with the Western countries on the basis of the moderate foreign policy and constructive interaction concept of Rouhani administration has made significant progress in relation with the US and the European countries, allowing a historical agreement on the nuclear program. Nevertheless, Syrian and other regional crisis have had a negative impact on Rouhani's foreign policy approach based on opening and dialogue and created new tensions with some regional countries. The Trump administration which came to power in the beginning of 2017 in the US, advocating a hawkish attitude towards Iran, emerged as a new challenge that could affect the foreign policy of Rouhani in his second term started in June 2017. In this study, the paradigms of Rouhani's foreign policy and developments in relations with Western and regional countries will be examined. Moreover, Iran's relations with Turkey which is another pivotal country of the region and a historical rival of Iran, will be evaluated as well.

Key Words

1979 Islamic Revolution, Iranian Foreign Policy, Hassan Rouhani, Nuclear programme, Syrian crisis, Turkey

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

CENTO: Merkezi Anlaşma Teşkilatı

CIA: Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı

ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti

İKBY: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİK: Körfez İşbirliği Konseyi

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

NPT: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması

P5+1: BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi ülkeler ve Almanya'dan oluşan grup

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

YDİK: Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI	5
1.1. GİRİŞ	5
1.2. İRAN MEDENİYETİ VE PEHLEVİ HANEDANI.....	6
1.3. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN YÖNETİM YAPISI	10
1.4. DEVRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL YÖNELİMLERİ	13
1.5. 1979-1989 YILLARI ARASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASI	16
1.5.1. 1979 Rehine Krizi	16
1.5.2. İran-İrak Savaşı.....	18
1.6. İRAN DIŞ POLİTİKASINDA 1990'LI YILLAR VE HAŞİMİ RAFSANCANI'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ	21
1.7. MUHAMMED HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ	24
1.8. MAHMUD AHMEDİNEJAD'IN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ	28
2. HASAN RUHANİ DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI.....	33
2.1. GİRİŞ	33
2.2. HASAN RUHANİ'NİN SEÇİLMESİNE ZEMİN HAZIRLAYAN SÜREÇ	34
2.3. HASAN RUHANİ KİMDİR?.....	36
2.4. HASAN RUHANİ'NİN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMI	37
2.5. İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA İLİŞKİN MÜZAKERELER VE KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI.....	41
2.6. İRAN'IN SURİYE KRİZİNE İLİŞKİN POLİTİKASI.....	47
2.7. RUHANİ DÖNEMİNDE İRAN'IN BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ	52
2.8. ABD İLE İLİŞKİLER.....	56
2.9. AVRUPA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLER.....	60
2.10. RUSYA İLE İLİŞKİLER	64
2.11. ÇİN HALK CUMHURİYETİ (ÇHC) İLE İLİŞKİLER	66
3. HASAN RUHANİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER	68
3.1. İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ VE 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ'NE KADAR OLAN DÖNEM	68
3.2. 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ.....	70
3.3. RUHANİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER	77
3.3.1. Hasan Ruhani döneminde ilk diplomatik temaslar	77
3.3.2. Nükleer program konusunda varılan uzlaşmanın iki ülke ilişkilerine etkisi	78
3.3.3. Suriye krizi ve bölgesel rekabet	79
3.3.4. Astana Süreci	82
3.3.5. Katar Krizi ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) bağımsızlık referandumu kararı.....	83
3.3.6. İki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizmasının kurulması ve ekonomik ilişkileri geliştirme çabaları.....	85

SONUÇ	88
KAYNAKÇA.....	95

GİRİŞ

Pers İmparatorluğuna dayanan köklü bir tarihi geçmişe ve devlet geleneğine sahip olan ve topraklarında birçok güçlü medeniyeti barındıran İran, tarihin her döneminde bulunduğu bölgenin en önemli aktörlerinden birisi olmuş, İran toprakları hem İslamiyet öncesi, hem de İslamiyet'e geçiş sonrasında büyük imparatorluklara ev sahipliği yapmıştır.

İran'ın bu önemi, Orta Asya'yı, Ortadoğu'yu ve Kafkaslar üzerinden Avrupa'ya uzanan siyasi ve ticari koridorları kontrol eden coğrafi konumunun kendisine sağladığı ayrıcalıklı durumun bir sonucudur (Birsell, 2013: 21). Dünyanın köklü medeniyetlerinin geçiş noktası olan bu coğrafya, İran'ın medeniyet ve tarihinin zenginleşmesine ve dönüşümüne de imkan vermiştir. Bununla birlikte, çok farklı toplum ve kültürlerle etkileşimine rağmen, Pers dili ve kültürü, İran coğrafyasında baskın konumunu korumayı başarmış, İran, Pers İmparatorluğu'ndan bu yana sahip olduğu devlet geleneği sayesinde, çeşitli dönemlerde topraklarında hüküm süren Arap, Türk ve Moğol yönetimi anlayışını da etkilemiştir (Doğan,2014: 4).

İran'ın tarih boyunca ve günümüzde, birçok köklü devlete ev sahipliği yapmasının nedenlerinden bir diğeri de, tarihi İpek Yolu ticaretinin kilit bir noktasında yer almasının getirdiği ticari faaliyet ve ekonomik imkanlardır. 20. yüzyılın başından itibaren, coğrafyasındaki ve yakın çevresindeki petrol zenginliğinin keşfi, İran'a hem enerji kaynaklarına sahip olması, hem de sözkonusu kaynakların dünya piyasalarına çıkışı bağlamında avantajlı bir konum vermiştir (Birsell, 2013: 26). Bu durum, aynı zamanda İran'ı özellikle 19. yüzyıldan itibaren büyük güçlerin nüfuz mücadelesi verdikleri bir yer haline dönüştürmüş ve yabancı güçler İran ekonomisi üzerinde hakim konuma gelmeye çalışmışlardır.

İran'ın modern siyasi tarihi incelendiğinde, sözkonusu nüfuz mücadelesinin İran'ın mevcut siyasal ve toplumsal koşullarının oluşmasında belirleyici rol oynadığı anlaşılmaktadır. Batılı ülkelerle yaşanan bu etkileşim, İran'da modernleşme hareketlerini tetikleyici bir unsur teşkil

etmiş olmasının yanısıra, 20. yüzyılın başında İran’da yaşanan Anayasa Devrimi, Pehlevi Hanedanı’nın modernleşme hareketleri, İran petrolünün millileştirilmesi ve bunun sonucunda milliyetçi Başbakan Musaddık’ın bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılması ve 1979 İran İslam Devrimi’ne giden siyasi süreçteki tüm dönüm noktalarında belirleyici bir faktör teşkil etmiştir (Doğan, 2014: 6). Bahsekonu nüfuz mücadelesinin İran toplumunun hemen hemen tüm kesimlerinde yarattığı anti-emperyalist tavır, 1979 Şubat ayında gerçekleşen İran İslam Devrimi ve Şah rejiminin yıkılması için uygun siyasi ve toplumsal zemini hazırlayan unsur olmuştur.

İran’ın siyasi ve toplumsal hayatı üzerindeki köklü ve derin etkilerinin yanısıra, İran İslam Devrimi, bölg ve dünya siyasetinde ciddi yankı uyandıran bir gelişme teşkil etmiştir. İran gibi, bölgesindeki gelişmeleri etkileme potansiyeline sahip kritik bir jeopolitik konumda bulunan ve enerji kaynaklarına erişim açısından kilit rol oynayan bir ülkenin siyasi rejiminde yaşanan değişiklik, tüm dünyada büyük bir etki yaratmıştır.

İran’da yeni rejimin kullandığı dış politika anlayışı, “Ne Doğu ne Batı” sloGanıyla özetlenebilecek ve bağımsızlığa vurgu yapan bir içeriğe sahip olmuştur. İran İslam Cumhuriyeti’nin yeni dış politika parametreleri, devletler yerine halklarla yakın ilişki kurmak, uluslararası arenada Müslümanların haklarını korumak ve ezilenleri ezenler karşısında savunmak hedeflerini içermiştir. Şah dönemine göre köklü bir dış politika değişikliğini ifade eden bu durum, Soğuk Savaş koşullarının ve iki kutuplu dünya düzeninin egemen olduğu bir dönemde bölge ülkeleri ve büyük güçlerde endişeye ve gerginliğe yol açmıştır.

1979 İran İslam Devrimi’nden bugüne kadar geçen sürede İran, dış politikada büyük güçler ve bölge ülkeleriyle oldukça çalkantılı olarak nitelendirilebilecek bir ilişkiye sahip olmuştur. İlk andan itibaren yeni rejime şüpheyile bakan Amerika Birleşik Devleti (ABD) ile ilişkiler, Tahran’daki ABD Büyükelçiliği’nde yaşanan rehine kriziyle tamamen kopmuş, devamında günümüze kadar süren Batılı ülkelerin İran’a yönelik izolasyon ve yaptırım politikaları uygulandığı dönemler başlamıştır.

Keza, bölge ülkeleriyle ilişkiler, bazı iyi dönemler de yaşanmış olmakla birlikte, çoğunlukla gerginliklerin görüldüğü bir seyir izlemiştir, hatta komşu Irak ile devrimin hemen ardından başlayan ve sekiz yıl süren son derece yıpratıcı bir savaş yaşanmıştır. Özellikle Şii nüfus barındıran Körfez ülkeleri, İran'ın devrim ihracı söylemlerini kendi güvenlikleri için tehdit olarak görmüşler, İran ile mücadele etmek için kendi aralarında işbirliği mekanizmaları kurmuşlardır. İran, 1979 sonrasında Filistin halk hareketinin savunulmasını da bir öncelik olarak görmüş, bunun sonucu İsrail karşıtı politikalar olmuştur.

İran devrimi sonrasında, bölgenin Arap olmayan ve güçlü devlet geleneğine sahip diğer önemli aktörü Türkiye ile olan ilişkilerinde de, bölgesel ve küresel konjonktürün belirleyici olduğu inişli çıkışlı bir seyir görülmüştür (Uygur, 2017). Bazı dönemlerde, özellikle ekonomi alanında işbirliği gelişmiş olmakla birlikte, bölgesel meselelerde her iki ülkenin birbirine bakış açısını daha ziyade rekabet duygusu belirlemiştir.

2000'li yılların başında İran'ın gizli bir nükleer program yürüttüğünün ortaya çıkması, İran'ı uluslararası toplum karşısında daha da zor bir duruma itmiş, ABD önderliğindeki Batılı ülkelerin baskı ve yaptırımlarını daha da arttırmalarına neden olmuştur. 30 yılın üzerinde bir süre boyunca giderek etkisi artan yaptırımlar, İran ekonomisini ciddi anlamda olumsuz etkilemiş, altyapı ve teknolojik ilerlemelerin de sınırlı kalması sonucunu doğurmuştur.

Böyle bir ortamda 2013 yılında yapılan seçimlerde, devrimin ilk günlerinden itibaren devlet içerisinde önemli roller üstlenmiş bir din adamı olan Hasan Ruhani, değişim sloganı ve ılımlı ve diyaloga açık bir dış politika izleyerek, İran'a yönelik izolasyonun sona erdirilmesi ve nükleer program sorununda bir uzlaşmaya varılması söylemleriyle geniş bir halk kitlesinin desteğini alarak iktidara gelmiştir.

Hasan Ruhani dış politikada, nükleer sorunun çözümüne yönelik müzakerelere öncelik atfetmiş, adıgeçenin ılımlı ve itidalli söylemleri, uluslararası camiada olumlu karşılık bulmuştur. Özellikle nükleer meselede P5+1 ülkeleriyle varılan uzlaşma sonrasında, Batılı

lkelerle geliŒen diyaloğun, İnan dıŒ politikasında yeni bir dönemin iŒareti olabileceği algısı oluŒmuŒtur.

Cumhurbaşkanı Ruhani döneminde İnan'ın izlediği dıŒ politikanın, köklü bir deĖiŒikliĖi ifade edip etmediğini belirleyebilmek açısından, İnan'ın 1979 İslam Devrimi sonrasında izlediği dıŒ politikasının detaylı bir Œekilde incelenmesinin belirleyici olacağı dŒnlmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1979 İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI

1.1. GİRİŞ

İran dış politikası, 1979 yılında Ayetullah Humeyni liderliğinde, liberallerden, komünistlere, milliyetçilerden, muhafazakarlara geniş bir halk kitlesi tarafından gerçekleştirilen devrim sonrasında kökten bir değişiklik göstermiştir. 20. yüzyılın çok büyük bir bölümünde, önce baba Rıza Şah, akabinde ise oğlu Muhammed Rıza Şah tarafından sürdürülen ve başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla stratejik boyutta müttefiklik ilişkileri sürdürmeyi hedefleyen dış politika anlayışı İslam devrimi ile birlikte tamamen terkedilmiştir.

İran İslam devrimi, Ortadoğu'da tüm dünya siyasetini etkileyen büyük çalkantıların yaşandığı 20. yüzyılda, henüz Soğuk Savaş ve iki kutuplu dünya anlayışının hakim olduğu bir dönemde, iki kutubun dışında bağımsız bir dış politika anlayışı gütmüştür (Yeğin, 2014: 1). Bölge ülkelerindeki İslamcı kitlelerde heyecan yaratan devrim, bölge ülkelerinin yönetimlerinde, devrim ihracı korkusu da doğurmuş, bu da İran karşıtı bir havanın güçlenmesine etki etmiştir.

Bu bölümde, devrim sonrası İran dış politikasının temel prensipleri üzerinde durulacak, ayrıca 2013 yılında Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı'na kadar olan süreç, 1979-1989 yılları arasında Ayetullah Humeyni'nin ölümüne kadar süren ve devrimin içeride kendisini güçlendirmeye çalıştığı yıllar ve İran-İrak Savaşı, Ayetullah Humeyni'nin ölümü sonrasında başlayıp 11 Eylül 2011 saldırılarına kadar geçen pragmatik dış politika anlayışının hakim olduğu dönem, müteakiben başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla ilişkilerin gergin bir atmosferde ve çatışmacı bir söylemle sürdürüldüğü ve İran'ın nükleer çalışmalarının dünya

gündemini yoğun bir şekilde meşgul ettiği Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın yönetiminde geçen yıllar incelenecektir.

Öte yandan, hayatın her alanında kurulu düzeni kökünden değiştirmek iddiasıyla başa gelen tüm devrimlerin, esasen ülkelerin toplumsal ve tarihsel birikimlerinden tamamen bağımsız olamayacağı dikkate alınarak, ilk olarak devrim öncesi İran'ın kısa bir değerlendirmesi yapılacak ve ayrıca, dış politika yönetimine olan etkisi bağlamında, devrim sonrasında oluşan kendine has yönetim sistemi özet bir şekilde incelenecektir.

1.2. İRAN MEDENİYETİ VE PEHLEVİ HANEDANI

İran yaklaşık 2500 yıllık bir tarihe sahiptir. Tarihi geçmişinde, batıda Yunanistan'dan doğuda Hindistan'a kadar geniş bir etki alanına ulaşan Pers İmparatorluğu ve yine döneminin en büyük devletlerinden birisi olan Sasani İmparatorluğu'nun ve bu devletlerin uygarlığının mirasçısı olmak İran toplumu ve devleti için halen daha büyük bir gurur kaynağı teşkil etmektedir. Bahsekonu gurur ve İran'ın büyüklüğüne dair olan inanç, Fars milli kimliğinin oluşumu ve güçlenmesi bakımından günümüzde dahi çok önemli bir işlev görmektedir.

İran'ın tarihini İslam öncesi ve sonrası diye ikiye ayırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İslam öncesi dönemde Pers ve Sasani İmparatorluklarıyla son derece etkin siyasi bir güç oluşturan İran'da, Arap fetihleri sonrasında merkezi yapı ortadan kalkmıştır (Okyar, 2014:100).

Türk kavimlerinin Orta Asya'dan ön Asya'ya geçişleriyle birlikte, kısa bir süre için Büyük Selçuklu Devleti döneminde siyasi birlik sağlanmış olsa da, Türklerin Anadolu'ya doğru devam eden hareketleri ve Moğol istilası sonrasında Safevi devletinin kuruluşuna kadar siyasi birliği yeniden tesis etmek mümkün olamamıştır. Ancak tüm bu göç hareketleri ve yaşanan değişimlere rağmen İran'ın coğrafyasının ve kimliğinin değişmeden kalması dikkat çekicidir (Abrahamian, 2011: 3). İslam öncesi döneme dayanan köklü Pers uygarlığı bilinci ve bölgede dönemin lingua-Francası olan Fars dili sayesinde, siyasi bir güç tesis edemeseler

de, Farslar devlet yönetiminde, bilimde ve sanatta İslam medeniyetine önemli katkı sunmuşlardır (Akıncı, 2005:11).

Safevi devletinin 16. yüzyıl başında tarihi sahnesine çıkması, İran tarihi açısından bir kırılması noktası kabul edilebilir. Safeviler döneminde hem İran'ın siyasi birliği yeniden tesis edilmiş, hem de bölge tarihini temelden etkileyen gelişmelerden birisi olarak İran Safeviler yönetiminde Şiileştirilmiştir (Okyar, 2014:100). Esasen yine Türk kökenli bir hanedan olan Safevilerle birlikte Şii Caferi mezhebi İran'ın resmi mezhebi haline gelmiştir. Gücünü ve etkisini on sekizinci yüzyılın başına kadar sürdüren Safevilerin yıkılması sonrasında, sırasıyla Afşar ve Kaçar Hanedanları yirminci yüzyılın başına kadar İran'a hükmetmişlerdir (Doğan, 2014: 18-19).

Safevi Hanedanı döneminde, hükümdarların dini alanın tek hakimi olması neticesinde din adamlarının sınırlı kalan rolü, Afşar ve Kaçar Hanedanları döneminde değişmiştir. Safevilerin yıkılışını izleyen süreçte, Şii ulemanın, ülkenin içinde bulunduğu kargaşa ve karışıklıkların da etkisiyle, özellikle yerelde siyasi ve sosyal bir güç olarak ortaya çıkmaları mümkün olmuştur. Şii ulemanın günümüzde de süren, siyasi gelişmelerin bir aktörü ve yönlendiricisi olma konumu bu dönemde oluşmaya başlamıştır. 1979 İslam Devriminin ardından ise Şiiliğin büyük ölçüde siyasallaşmış bir öğretiye dönüştüğü görülmüştür (Abrahamian, 2011: 7).

Afşar ve Kaçar Hanedanları, İran'ın Rus istilalarıyla mücadele ettiği ve ülke genelinde merkezi otoritenin tesis edilmesinde zorlandığı bir dönemi teşkil etmiştir. Bununla birlikte, Batılı güçlerin bölgede artan etkileri, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi İran'da da modernleşme çabaları bağlamında itici bir güç oluşturmuştur (Okyar, 2014: 105). Aydınlanma çağını yaşayan Batı toplumlarıyla ilişki ve iletişimin artması, Batı'da ortaya çıkan yeni siyasi ve ekonomik kavramların İran'da da etkisini göstermesiyle sonuçlanmıştır. Bunun neticesinde, modern İran tarihinde ilk milliyetçi hareket olarak kabul edilen 1890 Tütün Boykotu ve akabinde 1906 yılında gerçekleşen Meşrutiyet Devrimi, İran'ın modernleşme tarihinde dönüm noktaları olarak gerçekleşmiştir.

Bu noktada, bölgede sömürgeleştirilememiş iki halk olan Türk ve İranlıların, hemen hemen aynı dönemlerde benzer bir siyasi modernleşme sürecinden geçmelerinin dikkat çekici olduğunu ve birbirlerinden etkilenmiş oldukları gerçeğini teslim etmek gerekmektedir. Hem Türkler, hem de İranlılar, Batılı ülkelerin ve Rusya'nın bölge toprakları üzerinde artan etkinlikleri bağlamında bir beka kaygısıyla karşı karşıya kalmışlar, bu nedenle varlıklarını devam ettirmek ve geçmişteki güçlü dönemlere dönüş arayışları içerisinde, modernleşme hareketlerini çare olarak görmüşlerdir.

İran'daki düzenli ordu birimlerinden birisi olan Kazak Tugayı komutanlarından Albay Rıza Han'ın 1921 yılında kurduğu Pehlevi Hanedanıyla, İran görece istikrara kavuşmuştur. Bir kargaşa dönemi sonrasında iktidarı ele geçiren Rıza Şah, ulus-devlet teşkil ve modernleşme politikalarına ağırlık vermiştir. Ülke genelinde kuvvetli bir merkezi yönetim oluşturmaya çalışan Rıza Şah, yeni devletini iki ana dayanak olarak özellikle ordu ve bürokrasinin üzerine inşa etmiştir (Abrahamian, 2011: 90).

Bununla birlikte, Şah'ın modernleşme çabaları, Rus ve İngiliz emellerinin yarattığı beka korkusunu gidermekte yeterli olmadığından, Rıza Şah Almanya ile ittifaka girerek, Rus-İngiliz rekabetini dengeleme arayışında olmuştur. Rıza Şah, bu girişiminin bedelini 1941 yılında iktidarını oğlu Muhammed Rıza'ya bırakarak ödemiştir (Akıncı, 2005: 15).

Dış güçlerin desteğiyle iktidara gelen Muhammed Rıza Şah, 1953'de CIA desteğiyle gerçekleşen bir darbeyle Başbakan Musaddık'ın devrilmesi sonrasında etkinliğini arttırmıştır. İran petrolünün millileştirilmesini esas alan İran milliyetçisi bir siyasetin temsilcisi olan Musaddık, Kaçar Hanedanlığı döneminde ortaya konulan ve birbiriyle rekabet içinde olan Batılı güçlere eşit imtiyaz verilmesini öngören “pozitif denge” siyasetine karşı çıkmış, bunun yerine hiçbir güce herhangi bir imtiyaz verilmemesini savunan “negatif denge” anlayışını ve yurt içinde katı bir anayasacılığı savunmuştur (Abrahamian, 2011: 151). Sonuç olarak halkın büyük desteğini alan petrolün millileştirilmesi 1951 yılında İran Meclisi'nde kabul edilmiştir. Başta İran petrolleri üzerinde imtiyaz hakkı olan İngiltere

olmak üzere, Batılı ülkelerin bu karara cevabı ise, Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA) destekli bir darbeyele Musaddık Hükümeti'nin 1953 yılında devrilmesi olmuştur. Bu olay, modern İran tarihinde 1979 İran İslam Devrimine uzanan süreçte derin ve kalıcı bir miras teşkil etmiştir (Abrahamian, 2011: 161).

1953 darbesi sonrasında, İngiltere'nin yerini ABD almış ve Muhammed Rıza Şah 1979 yılına kadar süren iktidarında Ortadoğu'da ABD'nin en önemli müttefiki olmuştur. ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme siyaseti bağlamında, nüfusu,coğrafi büyüklüğü ve ekonomik gelirleriyle en kilit ileri karakollarından birisini İran oluşturmuştur.

Bu dönemde Batı dünyası ve İsrail ile iyi ilişkiler içerisinde olan Şah, 1973 yılındaki petrol krizinin kendisine sağladığı ekonomik avantajların da etkisiyle, orduda iddialı bir modernleşme hareketine girişmiştir. ABD'nin İran'a yönelik başlattığı silah ihracatı programıyla İran'a sattığı askeri malzemenin toplamı 1979 yılına kadar 20 milyar doları bulmuştur (Akıncı, 2005: 17).

Şah'ın ordunun modernleştirilmesine dönük bu adımları ve Körfez bölgesinin ve Hint Okyanusu'nun jandarmalığına yönelik iddialı politikaları, halk nezdinde bazı eleştirilere neden olmuş, ekonomik kaynakların yeterince verimli kullanılmadığı gibi şikayetlere yol açmıştır. Ayrıca, Şah'ın otoritesini güçlendirmeye yönelik attığı adımlar, saray vesayetinin güçlenmesi, kendisi ve ailesinin halktan kopuk ve aşırı lüks yaşam tarzları ve muhalefetin bastırılması noktasında kendisine bağlı istihbarat ve güvenlik kuvvetlerinin faaliyetleri, geniş halk kitlelerinde devrime giden eleştiri ve protesto hareketlerine kaynaklık etmiştir. Bu ortamda, devrimin patlak vermesinin nedeni, onlarca yıldır, İran toplumunun derinlerinde birikmiş aşırı baskının yanardağ gibi patlaması olmuş, Şah aydınlara ve işçi sınıfının taleplerine inatla karşı çıkarak kendi sonunu hazırlamıştır (Abrahamian, 2011: 204).

Bu dönemde, Irak'ın Ncef kentinde sürgünde yaşayan ve burada yavaş yavaş dini popülizmin bir türü olarak tanımlanabilecek kendi yorumunu geliştiren (Abrahamian, 2011: 191) Ruhullah Humeyni, Amerikalıların İran toplumsal hayatında artan nüfuzları, İsrail'in

İran silahlı kuvvetleri ve ekonomisi üzerindeki etkinliğine dikkat çekerek, Şah rejimine yönelttiği eleştirileriyle, İran muhalefetinin lideri olarak sivrilmeye başlamıştır.

1979 yılı başlarında, ülke içinde giderek artan protesto gösterileri ve şiddet olaylarına daha fazla dayanamayan Şah'ın ülkeden ayrılması ve Şubat ayının ilk günlerinde Ayetullah Humeyni'nin Paris'ten İran'a dönmesiyle, devrim tamamlanmış ve gerek İran'ın, gerek Ortadoğu'nun tarihinde derin etki ve izler bırakan yeni bir dönem başlamıştır.

1.3. İRAN İSLAM CUMHURİYETİ'NİN YÖNETİM YAPISI

1979 yılındaki devrim sonucunda kurulan İslam Cumhuriyeti, devrimin lideri Ayetullah Humeyni'nin, Şah döneminde sürgünde dersler verdiği Necef'te oluşturduğu Velayet-i Fakih teorisine dayanan kendine has bir yapı içermektedir. Uzun yıllar Şii siyasi düşüncesindeki tartışma konularından birisi olan 12. İmam Mehdi'nin gaybubetinde dini ve siyasi liderliğin kime ait olacağı sorununa bir cevap arayışı olarak Humeyni'nin ortaya koyduğu Velayet-i Fakih teorisine göre, İmam Mehdi'nin yokluğunda, halkın ve yönetimin idaresi, halkın çoğunluğunun tanıdığı, takdir ettiği ve halkın saygısına mazhar olmuş bir müçtehid tarafından sürdürülmelidir. İran Anayasası'nın beşinci maddesinde düzenlenen Velayet-i Fakih anlayışı, teokratik İran İslam Cumhuriyeti yönetim yapısı ve pratiğinin temelini teşkil etmekte ve din adamlarının siyasi ve toplumsal tüm kurumsal yapılarıdaki yönetici konumlarına kaynaklık etmektedir. Bu kendine has yönetim yapısı içerisinde yer alan önemli siyasi kurum ve kişiler şöyledir:

a. Dini Lider-Veli-i Fakih

Rehber olarak da ifade edilen Dini Lider, İran siyasi sisteminin en üst yöneticisi konumunda olup, Anayasanın 110. Maddesinde kayıt altına alınan bazı önemli yetkileri şunlardır:

- Düzenin Yararını Teşhis Konseyi ile istişarede bulunarak, İran İslam Cumhuriyeti'nin genel politikalarını belirlemek
- Savaş ve barış ilan etmek, güçleri seferber etmek

- Silahlı kuvvetlerin başkomutanlığını yapmak
- Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin fakih üyelerini, Yargı Erki Başkanını, Radyo-televizyon Kurumu Başkanını, Genelkurmay Başkanı ve Devrim Muhafızları Ordusu Komutanını, Kuvvet Komutanlarını atamak ve görevden almak, istifalarını kabul etmek.
- Bunların yanısıra, ekonominin çok büyük bir kısmını kontrol eden “bonyad” adı verilen vakıfların yöneticileri, şehirlerin Cuma imamları da Dini Lider tarafından atanmakta olup, tüm devlet kurumları ve üniversitelerde Dini Liderin temsilcileri görev yapmaktadır. Böylelikle, Dini Liderin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatın büyük bir kısmı üzerinde etki sahibi olması mümkün kılınmaktadır.

1989 yılındaki ölümüne kadar Ayetullah Humeyni İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk Dini Lideri olmuş, kendisinden sonra Uzmanlar Meclisi'nin seçimiyle Ayetullah Ali Hamaney bu göreve gelmiştir.

b. Cumhurbaşkanı

İran Anayasasına göre yürütmenin başı Cumhurbaşkanıdır. Dört yılda bir seçimle başa gelen ve en fazla üst üste iki dönem seçilebilen Cumhurbaşkanı, Hükümeti kurar.

İran siyasi sisteminde ikinci güçlü adam olan Cumhurbaşkanı, Dini Liderin tüm siyasi kurumlar üzerindeki yetkisi bağlamında, dış politika dahil birçok alanda sınırlı yetkilerle hareket edebilmektedir.

c. İslami Danışma Meclisi

Temel yasama organı olan Meclis'te milletvekilleri dört yıllığına seçilmekte olup, 290 üyeden oluşmaktadır. Aynı zamanda Bakanlar Kurulu'nu da onaylamaktadır. Meclisin çıkardığı yasalar, Anayasayı Koruyucular Konseyi tarafından anayasa ve şeriata uygunluk denetimine ve Konsey'in onayına tabidir.

d. Anayasayı Koruyucular Konseyi

Altı üyesi Dini Lider tarafından atanan din adamları ve altı üyesi Meclis tarafından seçilen hukukçulardan oluşan Konseyin temel görevleri, anayasayı yorumlamak, Meclisin çıkardığı yasaların anayasa ve şeriata uygunluğunu incelemek, Uzmanlar Meclisi, Cumhurbaşkanlığı, İslami Danışma Meclisi seçimlerinde aday olan kişilerin uygunluğunu denetlemek ve adaylıklarına onay vermektir. Konsey'in reddettiği yasalar hükümsüzdür.

e. Uzmanlar Meclisi

Halk tarafından sekiz yıllığına seçilen 86 din adamından oluşur. En önemli görevi kendi üyeleri arasından Dini Lideri seçmektir. Gerektiğinden Dini Lideri görevden azletmek yetkisine de sahiptir.

f. Düzenin Yararını Teşhis Konseyi

Anayasayı Koruyucular Konseyi ile İslami Danışma Meclisi arasındaki uyuşmazlıkları çözmek ve Dini Lidere danışmanlık hizmeti vermekle görevlidir. Meclisin çıkardığı bir yasa, Koruyucular Konseyi tarafından reddedilir ve Meclis yasanın ilk halinde ısrar ederse, ortaya çıkan anlaşmazlığı çözmek Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'nin vazifesidir. İslam Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında duyulan ihtiyaç nedeniyle 1988 yılında Ayetullah Humeyni'nin kararıyla kurulmuştur.

Yukarıda özetle yapısı hakkında bilgi sunulan siyasal sistemi diğer mevcut yönetim biçimlerinden ayıran en önemli özellik, seçimle başa gelen Cumhurbaşkanı, Hükümet ve Meclis'in, Dini Lider tarafından görevlendirilen atanmışlar karşısında yetkilerinin sınırlandırılmış olmasıdır. Yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanı, yürütme erki içerisinde yeralan birçok yetkiliyi atayamamakta, bu da sözkonusu kişilerin Cumhurbaşkanı

karşısındaki konumlarını kuvvetlendirmekte ve yönetimde Dini Liderin etkili olduğu bir yapıya neden olmaktadır.

Dış politika ile ilgili temel esasların belirlenmesinin de Dini Liderin yetki alanına girdiği görülmektedir (Akıncı,2005: 21). Keza silahlı kuvvetlerin yönetimine ilişkin tüm tasarruf da Dini Lidere aittir. Mevcut Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin 2017 seçim kampanyasında, bazı ordu mensuplarını, P5+1 ülkeleriyle varılan nükleer anlaşmayı ve Hükümetin dış politikasını sabote etmekle suçlaması ve bazı ordu mensupları tarafından kendisine aynı sertlikle yanıt verilmesi, Cumhurbaşkanı'nın Dini Lider karşısında dış politikadaki zayıf konumuna, geçmişte de benzerleri görülen güncel bir örnek teşkil etmiştir.

1.4. DEVRİM SONRASI İRAN DIŞ POLİTİKASININ TEMEL YÖNELİMLERİ

Liberallerden, komünistlere, milliyetçilerden, muhafazakarlara geniş bir halk kitlesi tarafından gerçekleştirilen devrimin sonrasında kurulan Mehdi Bazargan başkanlığındaki milliyetçi Hükümet, İran'ın ABD ve Sovyetler Birliği ve bölge ülkeleriyle dengeli bir ilişki sürdürmesi taraftarıydı. Ancak ülke içinde, devrim sonrası yaşanan iç siyasi gelişmeler, ABD Büyükelçiliği baskını, İran-Irak Savaşı'nın başlaması gibi olaylar sonucunda, Humeyni ve İslamcılar devrim sonrasında güçlerini tahakküm etmeyi başarmışlardır. Bunun sonucunda dış politikada da İslami kaygıların esas olduğu devrimci/ideolojik bir çizgiye geçiş yaşanmıştır (Tamçelik, 2014:109).

Devrim sonrası yeni dönemde sergilenen devrimci/ideolojik dış politikada “devrimci idealist” ve “devrimci realist” olarak adlandırılan iki farklı çizgi etkili olmuştur. Devrimci idealistler, Ayetullah Montazeri'nin liderliğinde genç ulema ve radikal İslamcı gençlerden oluşmakta ve uluslararası alanda izolasyon ve yalnızlığı bir fazilet olarak görmekteydiler. Devrimci realistler ise, mutlak izolasyona karşı çıkıyor, “bağlantısızlar”la ilişkilerin geliştirilmesini ve devrimin çıkarlarını gözeten pragmatist bir dış politika izlenmesini savunuyorlardı (Sinkaya, 2005: 2).

Devrimin karizmatik lideri Ayetullah Humeyni ve devrimin diğer liderleri, dünyanın “müstekbirler” denilen zalimler ve “mustazaflar” olarak adlandırılan mazlumlar/ezilenler arasında ikiye ayrıldığına inanıyorlardı. Humeyni’ye göre Müslüman toplumlar Batı emperyalizmin kuklası niteliğinde gayrimeşru yönetimlere mahkum edilmişlerdi (Akıncı 2005: 3). İslam Cumhuriyeti’nin dış politikası da, İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın dördüncü maddesinde ifadesini bulan “tüm Müslümanların kardeşliği ve dünyadaki mustazaflara esirgmeden destek verilmesi” üzerine dizayn edilmişti. Anayasa, tüm dünyadaki Müslümanların haklarının korunmasını temel bir hedef olarak kabul etmekteydi. Bu anlayışa göre, diğer devletlerin içişlerine müdahale edilmesinden kaçınılmakla birlikte, dünyadaki ezilmişlerin zalimler karşısındaki mücadelesine destek verilmesi esastı.

Devrimci rejim, dış politikasını “dünyanın bütün ezilmiş insanlarına/Müslüman halklara devrim ihraç etmeyi” ve “anti-emperyalist” bir söylemle, ne “doğu, ne batı, yalnızca İslam Cumhuriyeti” sloganıyla bağımsız dış politika izlemek olarak ilan etmiştir (Sinkaya, 2005: 1). Sözkonusu sloganın bileşenleri olarak, anti-emperyalist söylem, bağlantısızlık ve devrim ihracı İran’ın devrim sonrası dış politikasının ana parametreleri olarak ortaya çıkmıştır.

İran’ın devrim sonrası dış politika söyleminde, başta “büyük şeytan” ABD olmak üzere, Batı dünyası ve Sovyetler Birliği’ne karşı bir söylem yoğun bir şekilde kendisini göstermektedir. ABD’nin “büyük şeytan” olarak görülmesinde, hiç şüphesiz ki 1953 yılında Musaddık’a karşı CIA tarafından yönlendirilen darbenin ve izleyen dönemde ABD tarafından Şah’a verilen desteği, devrimci liderlerin zihinlerinde bıraktığı izin etkisi büyük olmuştur. Ayrıca, anti-emperyalist söylemden, içeride Ayetullah Humeyni tarafından esasları ortaya konulan yeni yönetim sistemi ve dış politika anlayışına meşruiyet kazandırma amacıyla da yararlanılmıştır. Bu çerçevede, ezilenlerin uzun vadeli çıkarları açısından ana ülkenin korunmasının birincil öncelik olduğu argümanı ile yeni rejimin meşruiyetine destek sağlanmıştır (Yeğin, 2014).

Sözkonusu anti-emperyalist söylemin dış politikadaki en önemli sonucu da, bağlantısızlık siyaseti olmuştur. Hem başını ABD’nin çektiği kapitalist Batı bloğuna, hem de Sovyet

Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) liderliğindeki Doğu bloğuna karşı sert bir syolem takınılırken, bu ülkelerle ilişki kurmak, İşlam Cumhuriyeti için çelişkili bir durum yaratacaktı. Ayrıca, İşan'ın devrim sonrası syolemleri ve devrim kadrolarındaki, devrimin ezilen diğer Müslüman halklara ilham kaynağı olacağına yönelik görüşler, bölge ülkelerinde de yeni kurulan İşlam Cumhuriyeti'ne karşı bir tepki oluşturuyordu. Dolayısıyla, devrim sonrasında “ne Doğu, ne Batı” sloganı ortaya atılıyor, Soğuk Savaş'ın yarattığı ayrışmanın dışında kalarak, diğer ezilmiş Müslüman halkların haklarının korunması ve ezilenlerin ezenler karşısında savunulması hedefleri ortaya konuluyordu (Yeğin, 2014). Bu çerçevede, batı ve doğu bloğu ile ilişkiler sonlandırılırken, “bağlantısızlar”la iyi ilişkiler geliştirilmesine çalışılmaktaydı. İşan'ın “Bağlantısızlar Hareketi”ne üyelik başvurusu bu dönemde gerçekleşmiş ve devrimin ardından 1979 yılında adıgeçen hareketin bir yesi haline gelmiştir.

Devrim sonrası dış politikanın üçüncü önemli parametresi ise devrim ihracı iddiasıdır. Devrim liderleri, Müslüman halkların sömürgeci devletlerin baskısı altında despotik yönetimler tarafından baskı altında ynetildiklerini dile getirerek, İşan halkının devrim yoluyla kendisini baskıcı şah rejiminin boyunduruğundan kurtardığını ve bağımsızlığı yolunda önemli bir adım attığını savunmaktaydılar. Bu kişilere göre İşan halkının başarısı, ezilen diğer Müslüman halklara da bir çıkış yolu gösterecektir. Bu halkların despotik rejimler karşısındaki mücadelesinin desteklenmesi, yeni kurulan rejimin sorumluluklarından birisini teşkil etmektedir. “Devrim ihracı” söylemi olarak adlandırılan bu iddialı yaklaşım, başta şii nüfus barından Körfez lkeleri olmak üzere, bölge ülkeleri üzerinde ciddi bir tedirginliğe yol açmıştır (Sinkaya, 2005: 7). Bu durum, yeni kurulan rejimin, izole edilmesi sonucunu doğurmuştur. İşan'ın bu yaklaşımına karşı harekete geçen Körfez lkeleri Körfez İşbirliği Konseyi'ni kurmuşlardır (oşar, 2014: 110).

Devrim ihracı bağlamında, devrimci realist fraksiyon, “şiddet dışı” yöntemler üzerinde durup, “kültürel ihracı” savunan pragmatist bir çizgiyi önerirken, devrimci idealistler, daha radikal bir yolun izlenmesini ve diğer ülkelerdeki İşlamcı hareketlerin askeri ve siyasi açıdan desteklenmesini, ABD ve diğer Batı lkelerindeki hedeflere saldırılar düzenlenmesini ve

rejim muhalifleriyle komşu Arap rejimlerine karşı gizli faaliyetler yürütülmesini istiyorlardı. Dahası radikaller, bu eylemlerini, pragmatist kanadın hakim olduğu 1984 sonrası dönemde, Hükümetin bilgisi dışında gerçekleştirmekten çekinmemişlerdir. Bu tarz faaliyetler yürüten liderlerden birisi olan Mehdi Haşemi'nin 1987'de idam edilmesi, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir (Sinkaya, 2005: 7).

İran dış politikasında, devrimci idealistler ile devrimci radikaller arasındaki mücadelede, Humeyni bir denge politikası izlemeyi tercih etmiş, konjontürel gelişmelere göre iki taraftan birinin politikalarını önceleyen bir siyaset izlemiştir. Bununla birlikte, 1983 yılından sonra, Irak ile yaşanan savaşın neden olduğu tahribat sonucunda ortaya çıkan ekonomik gereklilikler sonucunda, izolasyonun yavaş yavaş kırılmasına yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra, dış politika anlamında, pragmatik devrimci realist çizginin daha belirgin bir şekilde takip edilmeye başlandığı söylenebilecek olmakla birlikte, dış politikada ülkenin elitleri arasında iki farklı çizgide süren mücadelenin, devrimden 39 yıl sonra bugün dahi zaman zaman alevlendiğini söylemek mümkündür.

1.5. 1979-1989 YILLARI ARASINDA İRAN DIŞ POLİTİKASI

1.5.1. 1979 Rehine Krizi

İran devriminin liderleri ve devrimin arkasındaki halk kitleleri, 1953 yılında milliyetçi Başbakan Musaddık'ı deviren CIA destekli darbenin de etkisiyle, Şah dönemi boyunca yaşadıkları tüm sorunların arkasında, Humeyni'nin büyük şeytan olarak nitelediği ABD'yi görüyorlardı. Bu perspektifte, İsrail de "küçük şeytan" olarak görülüyor, Batı ülkeleri ve Rusya'ya da son derece şüpheli bir yaklaşım sergileniyordu.

Buna rağmen devrim sonrası, milliyetçi bir çizgiden gelen Mehdi Bazergan başkanlığında kurulan ilk Hükümet ve ilk Cumhurbaşkanı Beni Sadr yönetiminde, her iki şahsın da uzlaşmacı liberal tavırları dolayısıyla daha ılımlı bir dış politika çizgisi sergilenmekteydi (Yeğin, 2014). Keza ABD yönetimi de, her ne kadar Ayetullah Humeyni liderliğindeki

devrim sonucunda Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birisini kaybetse de, süregelen Soğuk Savaş bağlamında, yeni rejimi SSCB'ye kaptırmamak adına, devrimin ilk aylarında ilişkilerin devamından yana bir tavır sergilemekteydi. Bu kapsamda, iki ülke üst düzey makamları arasında bazı temas ve görüşmeler de gerçekleşmişti (Akıncı, 2005: 32).¹

Bahsekonu temas trafiğini onyıllar boyunca kesen ve ABD'nin devrim sonrası İran'a yönelik dış politikasının yönünü tayin eden bir gelişme, 4 Kasım 1979 tarihinde patlak veren "Rehine Krizi" olmuştur. Şah'ın kanser tedavisi için ABD'ye gitmesini protesto etmek amacıyla bir oturma eylemi olarak planlanan gösteri, Büyükelçiliğin işgaline dönüşmüştür (Akıncı, 2005: 33). Göstericiler, Büyükelçilik'te bulunan 52 diplomatı rehin almışlar ve işgalin sona erdiği 20 Ocak 1981 tarihine kadar 444 gün süren bir eylem gerçekleştirmişlerdir.²

İran'da devrim sonrasında oluşan iç dengelerin bir sonucu olarak, Ayetullah Humeyni de işgale destek vermiş, ABD ve Batılı devletler ile içerideki liberal görüşe yakın unsurların eleştirileri karşısında "bağımsız olmak için izole olmalıyız" şeklinde cevap vermiştir (Sinkaya, 2005: 5). Sözkonusu işgal, devrimi gerçekleştiren farklı siyasi kanatlar arasında keskin bir ayrışmaya da yol açmış, ABD ile çeşitli temasları bulunan milliyetçi/ılımlı Bazargan Hükümeti'nin gözden düşüp tasfiye edilmesini sağlamış, böylelikle radikal kanat iç siyasette güç kazanmıştır (Akıncı,2005: 33).

ABD yönetimi ve Batı ülkeleri işgale sert bir tepki göstermişler, ABD, 7 Nisan'da İran ile tüm diplomatik ilişkilerini kesmiştir. ABD tarafından rehinelere kurtarmak için helikopterlerle bir askeri operasyon düzenlenmişse de, bu operasyon ABD açısından büyük bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

---

¹ Bu kapsamda, iki ülke Dışişleri Bakanları BM toplantıları marjında Ekim 1979'da görüşmüşler, ayrıca Başbakan Bazergan 1 Kasım 1979'da Cezayir'de ABD Başkanı'nın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski ile biraraya gelmiştir.

² Sözkonusu olay, ülkedeki muhafazakarlar tarafından, devrim sonrası İran'ın "bağımsızlığı"nın ve ABD ve Batı'ya kafa tutmaya muktedir olduğunun en önemli sembollerinden birisi olarak sunulmakta ve halen daha her yıl Devrim Muhafızları'na bağlı Besiç milisi gençlerin ve muhafazakar kitlelerin katılımıyla çeşitli gösterilerle kutlanmaktadır.

Rehine krizi, devrim sonrasında ABD ile yeni İran rejimi arasında, devrimden 39 yıl geçtiği halde, etkileri halen daha bugün de devam eden büyük bir güven bunalımının adeta başlangıcını teşkil etmiştir. Sözkonusu işgal, ilişkilerin tümüyle bozulmasına yol açarak, İran ve Ortadoğu’da izleyen on yıllarda yaşanan dış politika gelişmeleri bağlamında belirleyici gelişmelerden birisini oluşturmuştur.

1.5.2. İran-İrak Savaşı

22 Eylül 1980 tarihinde Irak’ın İran topraklarına saldırısıyla başlayan ve 1988 yılındaki ateşkes ilanına kadar devam eden İran-İrak Savaşı, devrimi henüz bir yıldan biraz fazla bir süre önce gerçekleştirmiş olan İran’ın hem dış politikasında, hem de iç siyasetinde önemli sonuçlar doğuran bir gelişme teşkil etmiştir.

İki ülke arasındaki sorunlar esasen geçmişe dayanmaktaydı. Özellikle Şattularap su yolunun bölüşümü sorunu, 1970’li yıllar boyunca da iki ülke arasında çeşitli krizlere neden olmuştu. Özellikle Irak’ın dışa açılımı bağlamında Basra Körfezi’ne açılan sahil şeridini genişletme ihtiyacı bakımından Şattularap hakimiyeti iki ülke arasındaki rekabetin odak noktası olmuştur (Akıncı, 2005: 27).

İki ülke arasındaki diğer bir rekabet alanı ise Irak’taki Şii nüfusun varlığıydı. Irak, nüfusunun yüzde 65’ini oluşturan Şiiiler üzerinde İran’ın nüfuz oluşturması konusunda her zaman büyük bir endişe taşımaktaydı. Keza, Şiiiliğin en değerli kutsal mekanları Necef ve Kerbela da Irak topraklarında bulunuyordu. Bu bakımdan, İran’daki devrimin liderlerinin, bölgedeki diğer Müslüman ülkelere de devrimin ihraç edilmesine yönelik söylemleri, Irak’ta büyük bir tedirginliğe yol açmaktaydı.

İran’da devrim sonrasında devrimci gruplar arasında mücadele ve iç karışıklığın halen daha sürüyor olması da Saddam yönetimini cesaretlendirmekteydi. Ayrıca, İran ordusunda tasfiyeler nedeniyle birçok tecrübeli subay ordudan atılmış veya kendilerini siyasi mücadelenin içinde bulmuştu. Keza, ABD Büyükelçiliğinin işgaline ABD ve Batılı ülkeler

tarafından gösterilen sert tepki neticesinde, İran dış politika da ciddi sorunlarla boğuşmakta ve uluslararası toplumdan izole edildiği bir dönemden geçmekteydi.

Irak'ı, İran'a saldırmak konusunda teşvik eden diğer bir neden ise Saddam'ın Arap dünyasının liderliğine oynamak yönündeki iddiasıydı. Mısır'ın Camp David'te İsrail ile anlaşması sonucunda Arap dünyasında izole edilmesi neticesinde, Arap dünyasının liderliği için Irak kendisini en ciddi aday olarak görüyor, İran'a karşı, Körfez'de Şii nüfus barındıran diğer ülkelerin desteğini almak için, İran'ın devrim ihracı politikalarının bu ülkelerde yarattığı endişeden yararlanabileceğini hesaplıyordu (Akıncı, 2005: 29).

Tüm bu gerekçelerin etkisiyle, yaklaşık 8 yıl sürecek savaş, Saddam Hüseyin'in 22 Eylül 1980'de Irak ordusuna İran topraklarına saldırı emri vermesiyle başladı. Savaşın ilk iki yılı ağırlıklı olarak İran topraklarında geçmiş olmakla birlikte, 1982 yılından itibaren İran cephede dengeyi ve üstünlüğü sağlamaya başlamıştır (Akıncı, 2005: 30).

Savaş, İran dış politikasının yanısıra, iç politikada da önemli sonuçlar doğurmuştur. İran'ın iç karışıklıklarının, Irak tarafından askeri zafer için bir fırsat olarak görülmesinin aksine İran'ın yeni rejimi, topraklarına yönelik bu tehdidi, ülke içinde bütünlüğü sağlamak için bir imkana dönüştürmüş, savaş yeni rejime devleti genişletme imkanı sağlamıştır (Abrahamian, 2011: 227). Irak'ın saldırısı sonucunda Batılı güçlerin Irak'ın arkasında durması veya cephede İran öne çıkana kadar savaşa müdahale etmekten kaçınmaları, İslamcı kanadın, Batı karşıtı söylem ve icraatlarını devrim sonrası İran toplumuna kabul ettirmesini kolaylaştırmıştır. Bunun sonucunda, İslamcı kanat, liberal, milliyetçi ve sol grupları tasfiye edebilmiştir. Ayrıca, cepheyle uğraşan ordunun karşı darbe yapması ihtimali de gerilemiş, halkın ilgisi iç sıkıntılardan ziyade savaşa yönelmiştir (Akıncı, 2005: 31).

İran-İrak Savaşı, başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerde, dünya petrol rezervlerinin büyük bir bölümünü bulunduran Körfez bölgesinde enerji arz güvenliğini sağlamaya yönelik bir perspektiften ele alınmıştır. Bu kapsamda, savaşın başlarında, müdahil olmaktan kaçınılmış olmakla birlikte, İran'ın cephede Irak'a karşı üstünlük sağladığı 1982 yılından itibaren,

ABD'nin tutumu değişmiş ve Irak'a destek verilmeye başlanmıştır (Akıncı, 2005: 35). ABD'nin Irak'a müzahir bir tutum izlemesinde, Lübnan'da Amerikan ve Fransız hedeflerine yönelik saldırıların İran'ın yandaşı olan veya doğrudan destek verdiği gruplarca gerçekleştirilmesi de etkili olmuştur (İzzeti, 2005: 143). Ayrıca, Irak'ın İran petrol tankerlerine yönelik saldırılarına, İran da Suudi Arabistan ve Kuveyt tankerlerine saldırarak cevap vermiş, bu durum bahsekonu Körfez ülkelerinden önemli miktarda petrol tedarik eden ABD'yi de endişelendirmiştir. Bunun sonucunda, bir yandan bölgede ABD donanmasının varlığı artırılarak Kuveyt ve Suudi Arabistan tankerlerine koruma sağlanırken, diğer taraftan da Irak terör listesinden çıkartılmış ve bu ülkeye askeri ve ekonomik yardım ulaştırılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, Kuveyt tankerleri bölgede ABD bayraklarıyla denize açılmış, ayrıca Kuveyt tankerlerine yapılan saldırılara karşılık olarak, bazı İran savaş gemileri ve İran deniz tesisleri bölgede bulunan ABD filosuna ait gemilerce imha edilmiştir (İzzeti, 2005: 96).

ABD'nin Körfez'e doğrudan müdahalesi, İran'ı cephede zayıflatmıştır. Bunun sonucunda, Nisan 1988'de Irak birlikleri de tekrar taarruza geçmişler ve bazı toprak kazanımları elde etmişlerdir. Ayrıca, Temmuz 1988'de İran'a ait bir yolcu uçağının, bir ABD savaş gemisinden fırlatılan bir füzeyle düşürülmesi de, ABD müdahalesi sonucunda İran halkında oluşan moral bozukluğu ve yılgınlığı daha da arttıran bir faktör olmuştur. Diğer taraftan, uzun savaş yılları İran'ı askeri ve ekonomik açıdan oldukça zorlamaya başlamıştı. Devrim öncesinde askeri malzeme bakımından ABD ve Batı dünyasına bağımlı olan İran, gerekli mühimmatı da tedarik edemiyordu. Savaşın sebep olduğu sıkıntılar halkın giderek devrimin hedeflerinden de soğumasına neden oluyordu. (Akıncı, 2005: 37).

İçeride ve dışarıda oluşan bu hava sonucunda, esasen Irak karşısında zafer elde edilinceye kadar savaşa devam etme kararlılığında olan ve daha önce ateşkes önerilerini reddeden Ayetullah Humeyni de Ağustos 1988'de ateşkese ikna olmuştur.

1.6. İRAN DIŞ POLİTİKASINDA 1990'LI YILLAR VE HAŞİMİ RAFSANCANI'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

İran-İrak Savaşı, devrim sonrasında içeride ciddi karıŐıklıklar yaşayan ve farklı siyasi gruplar arasında büyük mücadelelerin yaşandığı İran'da, İslami devrimci rejimin otoritesinin güçlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Keza, Humeyni'nin karizmatik kiŐiliėi ve liderliği de devrimci rejime "sorgulanamaz" bir otorite kazandırmıŐtır (Sinkaya, 2005: 9).

İran, 1979 devrimi sonrasında, sekiz yıl süren savaş ve maruz kaldığı uluslararası izolasyon nedeniyle daha da kötüleŐen ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıŐtı. 1988 Temmuz'unda İran-İrak Savaşı'nın sona ermesiyle, devrim sonrasında uzun yıllar süren savaş nedeniyle ortaya çıkan ciddi sosyal ve ekonomik sorunların zm öncelik kazanmıştır. Devrimci realist kanada mensup siyasi liderler, bahsekonu derin sorunlarla baŐedilmesinin aynı zamanda, uluslararası ortamda İran'ın izolasyonunu sona erdirecek adımlar atılmasından geçtiğini savunmuŐlardır. Bu kesimler, Humeyni'nin savaşı bitiren ateŐkesi kabul etmesinde de etkili rol oynamıŐlardır.

Devrimin karizmatik lideri Ayetullah Humeyni'nin 3 Haziran 1989'daki ölümü de, devletin sorgulanamaz otoritesini sona erdirmiŐ, devlet politikalarına karşı muhalefet yükselmeye başlamıştır (Sinkaya, 2005: 9). Bu bakımdan, İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi ve Ayetullah Humeyni'nin ölümüyle birlikte, İran'ın i ve dış politikalarında önemli oranda deėiŐikliėin yaşandığı bir döneme geçiş yapılmıştır.

Esasen, İran'da, karşı karşıya kalınan köklü ekonomik ve sosyal sorunların zm bağlamındaki alıŐmalar, Ayetullah Humeyni'nin ölümü öncesinde başlamıştır. Bu kapsamda, Humeyni'nin gerekli anayasal deėiŐiklikleri tespitle görevlendirdiği 25 kişilik bir konsey oluŐturulmuŐtur. Konsey, Cumhurbaşkanı Ali Hamaney'i, hasta yatağında olan dini lider Humeyni'nin halefi olarak tespit etmiştir (Doğan, 2014: 44). Ayrıca konseyin çalışmaları sonucunda, 28 Temmuz 1989'da yapılan bir referandumla anayasa deėiŐikliėine

gidilmiştir. Anayasa değişikliği ile, Başbakanlık makamı kaldırılarak, yürütme yetkisi tamamen Cumhurbaşkanına bırakılmış ve Cumhurbaşkanlığı makamı güçlendirilmiştir.

Anayasa değişikliği referandumu ile eş zamanlı olarak yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda da, devrimin ilk yıllarından itibaren devrimci realist kanadın öndegelen figürlerinden birisi olan Haşimi Rafsancani İran Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sözkonusu gelişmeler, 1990lı yıllar boyunca İran'da pragmatist/reformcu kanadın yükselişine ve Humeyni döneminden farklı olarak iç ve dış politikada reformcular ve muhafazakarlar arasındaki mücadelenin daha da derinleşmesine yol açmıştır (Sinkaya, 2005: 9).

Haşimi Rafsancani, devrimin ilk yıllarından itibaren, Humeyni'ye en yakın devrim liderlerinden birisi olarak, devrimin sağlamaştırılmasına yönelik kritik görevlerde yer almış bir din adamı ve siyasetçidir. İran'ın, devrim sonrası karşı karşıya kaldığı savaş ve sert izolasyon koşullarında, Humeyni'ye yakınlığı ile devrimci realist kanadın öndegelen isimlerinden birisi olarak sivrilmeyi başarmıştır.

Rafsancani'nin 1989 yılı Temmuz ayında başlayan iki dönemlik Cumhurbaşkanlığı süreci, savaş ve izolasyon sonucunda ciddi siyasi, sosyal ve ekonomik bunalımlarla karşı karşıya olan İran için ülkenin iç ve dış politikada yeniden yapılandırılması dönemi olmuş, en önemli değişim ekonomi alanında gerçekleşmiş ve ekonomide liberalleşme adımları görülmüştür (Doğan, 2014: 44).

İç politikada, devrimin halka vaadettiği özgürlüğün ve özellikle genç nüfusun talep ettiği sosyal ve kültürel hakların, Humeyni ve devrimin ortaya koyduğu prensiplerle uyumlu bir çerçevede karşılanmasına yönelik adımlar atılmıştır. Dış politikada ise, uzun yıllardır süren izolasyonların ve Batı dünyası ve bölge ülkeleriyle süregelen gerginliklerin İran'a bir fayda sağlamadığını gören Rafsancani, daha pragmatik ve ılımlı politikalara yönelmeyi tercih etmiştir. Rafsancani'nin, dış politikasının temel parametreleri, yapıcı diplomasi, komşularla iyi ilişkiler ve tarafsızlık politikası, açılım stratejisi ve arabuluculuk çabası, uluslararası sisteme entegrasyon, dini kimliğin arka planda bırakılması ve hem Kuzey hem de Güney

yaklaşımı olarak sayılabilir (Sandıklı&Emeklier, 2014). Sözkonusu parametreler esasen 1990'lı yıllar boyunca etkili olmuş ve bir sonraki Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde de belirleyici rol oynamıştır.

Rafsanjani'nin görevinin ilk döneminde, Soğuk Savaşın ve dünyadaki çift kutuplu düzenin sona ermesi, İran açısından da birçok fırsat, tehdit ve belirsizliği beraberinde getirmiştir (Akıncı, 2005: 57). Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgaliyle başlayan süreçte, İran, bölgedeki en önemli düşmanı olan Irak'taki Baas rejiminin, bir Birleşmiş Milletler (BM) kararı sonrasında gerçekleştirilen ABD öncülüğündeki Çöl Fırtınası operasyonunun Irak'ı askeri imkan ve kabiliyetleri açısından ciddi bir oranda geriletmiş olmasını kendi çıkarına bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, İran'ın, ülke içinde bazı çevrelerin yoğun Amerikan karşıtı söylemlerine rağmen, Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrasında BM ile işbirliği içerisinde hareket etmesi de, İran üzerindeki dış baskının azaltılmasına yönelik politikanın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir.

Rafsanjani'nin göreve geldiği dönemde, Humeyni'nin, Şeytan Ayetleri kitabının yazarı Salman Rüşdi hakkında verdiği ölüm fetvası nedeniyle, Batı ülkeleriyle ilişkiler kesilmiş bulunmaktaydı. Rafsanjani dış politikada Humeyni anlayışını terkederek, hem İran'ın uluslararası izolasyonunu sonlandırmak, hem de yukarıda sunulan parametreler çerçevesinde yeni bir dış politika anlayışı ortaya koymak amacıyla Batı ve komşu Arap dünyasıyla yakınlaşmaya gayret etmiştir. (Çoşar, 2014: 114). Rafsanjani, Suudi Arabistan gibi bölge ülkeleriyle yeniden ilişki geliştirmeye gayret etmiştir. Bunun yanısıra Avrupa ile temasların geliştirilmesine de çalışılmıştır. Bu çerçevede, Rafsanjani'nin ilk döneminde İran ve Avrupa ülkeleri arasında karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Körfez Savaşı'nda İran'ın BM tarafından alınan kararlara uyumlu bir politika sergilemiş olması da, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi bağlamında olumlu bir referans noktası oluşturmuştur. İran'ın Rafsanjani ile birlikte, dışarıya açılma ve dünya ile uyumlu bir dış politika sergilemeye dönük çabaları Avrupa ülkeleri nezdinde olumlu yankı bulmuş, bunun sonucunda ilk olarak 1990 yılında Avrupa Topluluğu İran'a yönelik yaptırımları kaldırmış, 1992 yılında da İran ile ilişkileri geliştirmeye yönelik "Eleştirel Diyalog" sürecini başlatmıştır. Avrupa ülkelerinin

İran'a yönelik bu yakınlaşma çabalarında, savaş sonrası dönemde, önceliğini ekonomik kalkınma olarak belirleyen Rafsancani İran'ının, önemli bir ticaret ortağı olarak ortaya çıkması da özellikle belirleyici bir rol oynamıştır.

1.7. MUHAMMED HATEMİ'NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİ

1992 tarihinde Berlin'de Mykonos adlı bir restoranda dört rejim karşıtı İranlı Kürt siyasetçinin öldürülmesi davasına bakan Alman mahkemenin, 1997 yılında aldığı kararla, suikast girişimi hakkında İran Hükümetini suçlaması sonrasında Avrupa ile ilişkilerin yeniden gergin bir noktaya taşındığı bir dönem olan Mayıs 1997'de İran'da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, devrimin ilk yıllarında Başbakan Mir Hüseyin Musavi Hükümeti'nde Kültür ve İrşad Bakanlığı görevinde bulunan reformistlerin adayı Seyyid Muhammed Hatemi yüzde 69 gibi bir çoğunluğun oylarını alarak kazanmıştır (Doğan, 2014: 46).

Hatemi, gerek seçim kampanyası döneminde, gerek iki dönem boyunca devam eden sekiz yıllık yönetiminde, “içeride reform, dışarıda barış” vaad ederek seçimleri kazanmış ve “medeniyetler arası diyalog” çağrısıyla tüm dünyanın dikkatini çekmeyi başarmıştır. Hatemi, Humeyni'nin aksine, toplumlar ve ekonomiler arasında bağımlılığı kabul etmiş ve diğer ülkeler İran'ın bağımsızlığını tanıdıkları ve İran'a yönelik saldırgan politikalar izlemedikleri sürece şiddet dışı ve dostane ilişkileri öne çıkararak bir söylem geliştirmiştir (Sinkaya, 2005: 11).

İran siyasetinde ılımlı ve pragmatist kanadın Rafsancani'nin Cumhurbaşkanlığı ile başlayan yükselişi, Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle devam etmiştir. Hatemi'nin dönemini, Rafsancani döneminden ayıran en belirgin gelişmeler, dış politikanın yanısıra iç siyasette de görülmüştür. Çok büyük bir halk desteğiyle iktidara gelen Hatemi döneminde, İran'da düşünce özgürlüğü alanında ciddi manada gelişmeler görülmüş, özellikle basın yayın organları geniş bir özgürlük alanı bulmuşlardır. Buna paralel olarak, rejimin özellikle kadınlar üzerindeki baskısında kısmi bir rahatlama görülmeye başlanmış, kadınların

kıyafetlerine yönelik sokaklarda yapılan denetimler gevşetilmiştir. Buna benzer gelişmeler, Hatemi'nin 2001 yılında yapılan seçimlerde arkasındaki geniş halk desteğini koruyarak yeniden seçilmesinde önemli rol oynamıştır.

Hatemi'nin, bahsekonu ılımlı dış politika anlayışının esasen, Rafsancani döneminin bir devamı olduğunu ifade etmek yanıltıcı olmayacaktır. İran'ın uluslararası imajını “serseri devletten” “medeniyetler arası diyalog” sponsoru bir ülkeye dönüştürmeye çalışan Hatemi, İran dış politikasına üç ilke getirmiştir: medeniyetler arası diyalog, komşularla “détente” ve uluslararası örgütlerle işbirliği. Bu ilkelerin sonucu olarak Hatemi döneminde, İran Körfez'deki Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmiş, Kafkasya ve Orta Asya'da yapıcı roller üstlenmiş ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini düzeltmiştir.

İran'da reformcuların büyük bir çoğunlukla iktidara gelmeleri, tüm dünyada ve özellikle Avrupa'da büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Her ne kadar, Hatemi'nin ilk ayları, Alman mahkemesinin Mykonos davası kararı nedeniyle, Avrupa ile ilişkiler bağlamında gergin bir seyir izlese de, Hatemi'nin içeride düşünce özgürlüğü bağlamında attığı adımlar Avrupa ülkelerinde olumlu yankı bulmuştur. Bunun neticesinde, Hatemi döneminin ilk aylarında geri çekilen Avrupa ülkeleri büyükelçileri, yeniden Tahran'a dönmüşlerdir. Ayrıca, Almanya'nın liderliği ve öncülüğünde, “Kapsamlı Diyalog” süreci hayata geçilmiştir (Ekinci, 2009).

Hatemi dönemi, Avrupa ile ilişkilerde üst düzey ziyaretlerin de yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Hatemi, 1999 yılında İtalya ve Fransa'yı ziyaret etmiş, akabinde ise 2000 yılında 1969'dan bu yana Almanya'yı ziyaret eden ilk İran Cumhurbaşkanı olmuştur. Hatemi'nin dış politikasının en öne çıkan unsurlarından olan “medeniyetler arası diyalog” bağlamında, İtalya ziyareti sırasında Vatikan'da Papa II. Jean Paul ile yaptığı görüşme özellikle büyük bir ilgiyle izlenmiştir. Bahsekonu ziyaretler siyasi açıdan dünya siyasetinde İran'ın imaj ve görünürlüğüne olumlu anlamda katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra, ekonomik işbirliği de ziyaretlerin önemli bir gündem maddesini teşkil etmiştir. Bu bağlamda, Hatemi'nin İtalya'yı ziyaret ettiği 1999'da iki ülke arasında 2 milyar Avro olan ticaret

hacminin, 2005'te 3 katına çıkması dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır (“Ruhani Papa Francis ile görüşecek”, 2015).

Hatemi, İran İslam Cumhuriyeti açısından tabu sayılan konulardan birisi olarak, rejimin “büyük şeytan” olarak gördüğü ABD ile de yapıcı bir diyalogun geliştirilmesinden yanaydı. Bu bakımdan, Hatemi döneminin ilk yıllarının, Avrupa ile siyasi ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi kadar olmasa da, ABD ile de tansiyonun bir nebze olsun aşağıya çekildiği ve sembolik bazı jestlerin yapıldığı bir dönem olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında, Ocak 1998'de CNN televizyonunun İran kökenli gazetecisi Christiane Amanpour'a verdiği mülakatta, ABD'nin özgürlük mücadelesini takdir ettiğini söyleyerek, İslam devrimiyle özgürlük mücadelesi arasında benzerlik kurması, Hatemi'nin ABD ile diyalog arayışlarının bir yansımasını teşkil etmiştir (Amanpour, 1998). O dönemki ABD yönetimi de, Hatemi'nin bu yaklaşımına olumlu bir yanıt vermiş, bunun sonucunda, iki ülke arasında güreş takımları turnuvası yapılmıştır. Ayrıca, 2000 yılında ABD'li dört senator ile İran İslami Danışma Meclisi üyeleri arasında yapılan görüşme de yumuşama adımlarından birisini teşkil etmiştir (Coşar, 2014: 113).

Hatemi'nin ikinci döneminin henüz başlarında, ABD'nin New York şehrindeki İkiz Kuleler'e ve Vaşington'daki Pentagon'a 11 Eylül 2001 tarihinde yapılan saldırılar uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır. İran da, sözkonusu yeni dönemin ortaya çıkardığı gelişmelerden en yoğun şekilde etkilenen ülkelerin başında gelmiştir. İran sözkonusu saldırıları resmen kınamış ve ABD'ye başsağlığı dilemiştir (Sinkaya, 2005: 16).

11 Eylül sonrasında ABD'nin terörle mücadele kapsamında Taliban rejimini yıkmak amacıyla Afganistan'a müdahalesi, İran'a düşman bir rejim olan Taliban'ın yıkılması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca, Afganistan'da yıllardır süren iç savaş nedeniyle İran'a gelen sayıları yaklaşık 2 milyonu bulan Afgan mülteciler de dikkate alındığında, Afganistan'da istikrarın sağlanması İran'ın da lehine bir durum teşkil etmiştir. Bu bakımdan, Hatemi yönetimi, Afganistan müdahalesi sonrasında ülkede istikrarın sağlanmasına yönelik BM önderliğindeki girişimleri desteklemiştir (Sinkaya, 2005: 16).

Keza, 11 Eylül saldırıları sonrasında, ABD'nin Mart 2003'te Irak'a müdahalesiyle İran'ın Ortadoğu'daki en büyük düşmanlarından birisi olan Baas rejimin yıkılması da İran açısından olumlu karşılanmıştır. Baas rejiminin yıkılmasıyla oluşacak boşluğu, Irak'ta nüfusun yüzde 65'inin oluşturan ve İran'ın tarihsel olarak üzerlerinde etkinliği bulunan Şii grupların dolduracak olmaları da, bölgesel politikalarda İran'ı öne çıkartan bir gelişme teşkil etmiştir. Bu bakımlardan, gerek Afganistan'da Taliban rejiminin, gerek Irak'ta Saddam Hüseyin rejiminin ABD müdahalesiyle yıkılması, İran'a bölgesel güç olarak kendini gösterme bakımından önemli bir fırsat yaratmış, İran ABD sayesinde bölgedeki en büyük iki düşmanından kurtulmuştur.

Bununla birlikte, hem Afganistan, hem de Irak'ta ABD askeri varlığının ciddi bir biçimde artmış olması da, başta radikal muhafazakarlar olmak üzere, İran siyasi elitlerinde ABD tarafından kuşatılmışlık korkusunu da tetiklemiştir. ABD Başkanı George Bush'un, 29 Ocak 2002'de yaptığı bir konuşmayla, İran'ı Irak ve Kuzey Kore ile birlikte "şer eksenli" içerisinde göstermesi, İran siyasi elitlerinde ve kamuoyunda oluşan korkuya önemli bir dayanak oluşturmuştur. ABD yönetimi, sözkonusu süreçte İran'ı, El Kaide başta olmak üzere bölgede terörist örgütlerin en önemli destekçisi olmakla suçlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Afganistan müdahalesi sonrasında ABD ve İran yetkilileri arasında başlayan, mülteci hareketleri, arama-kurtarma operasyonları ve savaş sonrası istikrarın sağlanması gibi konularda BM şemsiyesi altında yürütülen temaslar askıya alınmıştır. (Sinkaya, 2005: 17-18).

Netice olarak, İran'ın ABD ile ilişkilerinde Hatemi'nin ilk döneminde yaşanan yumuşama, yerini yeniden gerginliğe bırakmıştır. Sözkonusu gerginliği daha da tırmandıran bir gelişme ise, 2002'de rejim karşıtı İran Ulusal Direniş Konseyi tarafından, İran'ın gizlice Natanz'da bir uranyum zenginleştirme tesisi ve Arak'ta ağır su reaktörü inşa ettiğinin ortaya konulması olmuştur. İran'ın Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'na (IAEA) bildirilmemiş nükleer faaliyetlerinin ortaya çıkması, uluslararası toplumda İran'ın nükleer silah elde etmeyi hedeflediğine yönelik kuvvetli şüphelerin oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle, İran ile ABD,

Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, Rusya ve Çin arasında Ruhani döneminde varılan anlaşmaya kadar devam edecek “İran nükleer programı” dosyası da, bölge ve dünya dış politikasının gündemine girmiştir.

İran ortaya çıkan nükleer faaliyetleri İran’ın başta ABD ve Batı ülkeleri olmak üzere, uluslararası ilişkilerinde Hatemi’nin ilk döneminde görülen ilerlemeleri olumsuz etkilemişse de, Hatemi yönetimi bu konuda müzakerelere açık bir görüntü vermiş ve “AB üçlüsü” olarak adlandırılan İngiltere, Almanya ve Fransa ile görüşmelere başlamıştır. İran, Aralık 2003’de Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması (NPT) Ek Protokolü’nü imzalamış, Meclis’ten onay almasını beklemeden gönüllü olarak Protokolü uygulamaya başlamıştır. İran, Ekim 2004’te de uranyum zenginleştirme faaliyetlerini gönüllü olarak geçici şekilde durdurmuştur. Bununla birlikte AB üçlüsünün İran’ın uranyum zenginleştirme faaliyetinden vazgeçmesinde ısrar etmesi üzerine müzakere sürecinden sonuç alınamamıştır (Sinkaya, 2009: 72). Müzakerelerin olumsuz neticelenmesinde, AB ülkelerinin, İran’ın siyasi ve ekonomik beklentilerini karşılamak konusunda taahhütten kaçınmaları da etkili olmuştur.

11 Eylül 2001 saldırıları sonrasında değişen uluslararası ortamda, ABD Başkanı Bush’un, İran’ı “şer eksenli” içerisinde ilan etmesi, ayrıca, “İran nükleer programı” dosyasının uluslararası gündeme oturması, ABD başta olmak üzere Batı ülkelerinin İran’ya yönelik siyasetlerini sertleştirmeleri sonucunu doğurmuştur. Hatemi yönetiminin, tüm olumsuz gelişmelere rağmen, ılımlı dış politika anlayışını devam ettirme çabası da, dışarıda ABD’nin olumsuz tutumuyla, içeride ise Dini Lider Hamaney ve ona bağlı muhafazakar grupların sert eleştirisiyle karşılanmıştır. Uluslararası ilişkilerdeki bu gelişmeler, İran’da reformcu hareketi olumsuz etkileyerek, siyaset sahnesinde muhafazakarların belki de Humeyni’nin vefatından sonraki en güçlü dönemlerine ulaşmasına imkan tanımıştır.

1.8. MAHMUD AHMEDİNEJAD’IN CUMHURBAŞKANLIğI DÖNEMİ

Özellikle Hatemi’nin ikinci dönemine denk gelen 2001-2005 yılları arasında uluslararası arenada yaşanan gelişmelerin İran’da reformcu hareketin ivmesini zayıflatması ve

kamuoyunda ABD ve Batı'ya yönelik güvensizliği arttırmasının, 2005 yılında gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin sonuçlarına doğrudan etki ettiğini söylemek mümkündür. Ayrıca, Hatemi'nin içeride atmaya çalıştığı düşünce özgürlüğüne matuf adımların, Dini Lider Hamaney ve kontrolündeki Anayasayı Koruyucular Konseyi gibi yapıların etkinliğiyle sınırlandırılmış olması da, İran kamuoyunda seçimlere dair genel bir ilgisizlik ve adeta bir yılgınlık yaratmıştır. Bunun neticesinde, 17 Haziran 2005 tarihinde yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini, eski Cumhurbaşkanı ve ülkenin önde gelen siyasetçilerinden Rafsancani'nin önünde sürpriz bir şekilde muhafazakarların adayı Mahmud Ahmedinejad kazanmıştır. Adıgeçen, İslam devrimi sonrasında din adamları sınıfından gelmeyen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur.

İran-Irak Savaşı'nda gönüllü olarak yer aldığı dönemden bu yana, Devrim Muhafızları ile yakın bir ilişki içerisinde olan Ahmedinejad, seçim kampanyası boyunca, ülke içerisinde İslam devriminin değerlerine geri dönüş, halka yakın dürüst bir yönetim anlayışı ve geçmiş dönemlere atıfla yolsuzlukla mücadele temalarını ön plana çıkarmıştır. Dış politikada ise, İran'ın ılımlı politikalarının, ABD tarafından şer ekseninde gösterilmesini engellemediğini, dolayısıyla, eski devrimci söylemlerin yeniden ihya edileceği, sertlik yanlısı bir politikaya dönülmesini savunmuştur (Yeğin, 2014: 3). Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte dış politikada, Hatemi döneminin “ılımlı dış politika” ve “medeniyetler arası diyalog” gibi prensipleri gözden düşmüştür.

Bu sertleşme politikalarının ilk adımı, İran nükleer programı konusunda yaşanmış ve nükleer dosya konusu Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı süresince, gündemin en ön sıralarında yer almıştır. Ahmedinejad, Hatemi döneminde dondurulan uranyum zenginleştirme çalışmalarını Ağustos 2005'de yeniden başlatmış, ayrıca İran'ın gönüllü olarak uygulamakta olduğu NPT Ek Protokolü'nü uygulamaya son verdiğini duyurmuştur. Ahmedinejad'ın sertlik yanlısı politikasından taviz vermemesi ve UAEA'nın İran'ın işbirliğine yanaşmadığı yönündeki raporları üzerine, İran nükleer dosyası 2006 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilmiştir. BM Güvenlik Konseyi, Temmuz 2006'da aldığı 1696 sayılı kararla, İran'dan uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını ve UAEA'nın daha sıkı denetimlerine

izin vermesini istemiştir. İran'ın bu konuda geri adım atmaması üzerine takip eden dönemde İran aleyhine nükleer programı ve silahlanma programı ile alakalı kurum ve yöneticilere yönelik yaptırımlar içeren çeşitli kararlar alınmıştır. Sözkonusu kararlar ayrıca, bankacılık ve finans faaliyetlerini de hedeflemiş, bazı İranlı bankalar ve finans kurumları ile yöneticileri de yaptırım listesine alınmıştır.³ Bir yandan, İran ile Batılı ülkeler arasındaki müzakerelere devam edilmiş olmakla birlikte, görüşmelerde arzu edilen sonucun alınması mümkün olamamıştır.

2009 yılı Haziran ayında gerçekleştirilen ve Ahmedinejad'ın yeniden seçildiği Cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik hile iddiaları dolayısıyla geniş halk kitlelerini sokağa döken protestoların, Devrim Muhafızlarına bağlı Besiç milislerince sert bir şekilde bastırılması İran'ın Batı ile olan ilişkilerinde yeni bir gerginlik unsuru olmuştur. 2009 yılı sonbaharında Kum kenti yakınlarındaki Fordo'da yeni bir uranyum zenginleştirme tesisi inşa edildiğinin ortaya çıkmasıyla gerginlik daha da artmıştır. Türkiye ve Brezilya ile İran arasında 17 Mayıs 2010 tarihinde Tahran'da imzalanan uranyum takas anlaşmasının da uluslararası toplumda kabul görmemesi sonucunda, BM Güvenlik Konseyi 9 Haziran 2010'da İran'a yönelik yaptırımları daha da ağırlaştıran 1929 sayılı kararı devreye sokmuştur. Bahsekonu BM kararlarının yanısıra, AB ve ABD de, tek taraflı yaptırım kararlarıyla İran'ı taviz vermeye zorlamışlardır.

Dış politikada bölgesel etkinliğini arttırma vizyonu ile hareket eden Ahmedinejad yönetiminin en çok üzerinde durduğu konuların başında Filistin sorunu gelmiştir (Yapıcı, 2015: 64). İran bu dönemde kendisini, Filistin davasının bölgedeki en önemli savunucusu olarak kabul ettirmeye yönelik, İsrail karşıtı sert söylemler içeren bir politika izlemiştir. İsrail karşıtı açıklamalar da Batı dünyası ile olan ilişkilerde bir tartışma konusu teşkil etmiş ve tepkiyle karşılanmıştır. Ahmedinejad, görevinin ilk aylarında Ekim 2005'te yaptığı bir konuşmada, Yahudi soykırımının bir efsane olduğunu, ayrıca İsrail'in haritadan silinmesi

---

³ BM Güvenlik Konseyi İran'a yönelik yaptırımlar konusunda 2006-2008 yılları arasında 1737, 1747, 1803 ve 1835 sayılı kararları kabul etmiştir.

gerektiğini belirtmiş, tepkilere rağmen görev süresi boyunca bu ifadelerini birçok kez tekrarlamaktan çekinmemiştir (“Wipe Israel ‘off the map’ Iranian says”, 2005).

Mahmud Ahmedinejad döneminde İran, ABD ve Batı dünyasının yaptırım ve baskıları karşısında, Rusya ve Çin ile ilişkilerin siyasi ve ekonomik açıdan geliştirilmesine yönelmiştir. İran yönetimi bu dönemde, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi bu iki ülkenin uluslararası örgütlerdeki desteğini elde etmeye çalışmıştır. Bu anlamda, özellikle Rusya’nın bazı dönemlerde BM Güvenlik Konseyi’nde İran’ı destekleyen bir tutum sergilediğini söylemek de mümkündür. Öte yandan, İran Rusya ile olan işbirliğinden, nükleer çalışmalarını ilerletmek açısından da faydalanmıştır. Yapımına Şah zamanında başlanan Buşehr Nükleer Santrali inşası 1995 yılında Rusya tarafından üstlenilmiştir. ABD ve Batı ülkelerinin yanısıra, İsrail ve Körfez rejimlerinin eleştirilerine rağmen, çeşitli gecikmelerden sonra, Ahmedinejad döneminde santralin inşası 2011 yılında tamamlanarak resmen faaliyete geçmiştir (“Iran says nuclear power plant operational”, 2011). Söz konusu tesisin kontrolü 2013 yılında da tamamen İran makamlarına devredilmiştir (“Iran takes control of Bushehr plant”, 2013).

Ahmedinejad, devrimin anti-empyralist söylemlerini de görev döneminde yeniden yoğun bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Anti-empyralist bir cephenin kurulması gerektiğinden hareketle, Latin Amerika ülkeleriyle iyi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir (Yeğin, 2014: 4) Bu ülkelerin başında da, Latin Amerika’da ABD aleyhtarlığının öncülüğünü yapan Venezuela gelmiştir.

Mahmud Ahmedinejad’ın ikinci döneminde dış politika alanında diğer bir önemli sınamayı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da 2011 yılının ilk aylarında ortaya çıkan “Arap Baharı” olarak adlandırılan gelişmeler teşkil etmiştir. Arap Baharı ile gelen değişimin büyük oranda İran’ın dış politikasına hizmet ettiği yorumları yapılmıştır. Ahmedinejad yönetimi bölgedeki hareketleri “İslami Uyanış” olarak nitelendirmeyi tercih etmiştir. Bunun neticesinde İran, Tunus, Mısır ve özellikle Şii nüfusun Bahreyn’deki halk hareketlerine destek vermiş, Libya’daki gelişmelere ise biraz daha temkinli yaklaşmıştır (Yapıcı, 2015: 65).

Suriye'deki protestolar bağlamında ise İran, diğer ülkelerdeki yaklaşımına ters olarak, doğrudan Esad rejiminin yanında yer almıştır. İran siyasi ve güvenlik eliti, Suriye'deki gelişmeleri kendi bekasına yönelik bir tehdit olarak algılamıştır. Bu bakımdan İran, bölgedeki önemli müttefiki Esad'ı kaybetmenin, Lübnan ve Filistin üzerindeki etkinliğini de kaybetmek olacağı düşüncesiyle siyasetini belirlemiştir.

Her ne kadar Ahmedinejad döneminde, dış politikada devrimin ilk yıllarındaki yaklaşımına dönüldüğü iddiası ortaya konulsa da, İran'ın Suriye'deki halk hareketleri karşısındaki Esad yanlısı tutumu, esasen bu durumun ilkesel değil, pragmatik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu dönemde, birçok alanda ideal dış politika söylemleri dile getirilmişse de, sözkonusu Suriye olduğunda İran'ın çıkarlarını öncelediği ve ezilenlerin destekleyicisi olma iddiasını geri planda bıraktığı görülmektedir (Yeğin, 2014: 4).

İKİNCİ BÖLÜM

2. HASAN RUHANI DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASI

2.1. GİRİŞ

Hüccetülislam Hasan Ruhani'nin, 2013 yılı Haziran ayı içerisinde yapılan seçimler sonrasında, İran Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi, İran'ın dış ilişkilerinde kırılma yaratan bir gelişme teşkil etmiştir.

İran'ın, sekiz yıllık Ahmedinejad döneminde izlediği, ideolojik ve çatışmacı bir üslup içeren dış politikası, başta nükleer mesele olmak üzere bölge ve dünya ülkeleriyle birçok kriz üretmiş, nükleer kriz nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımlar, ülkeyi dış politikada yalnızlaştırırken, ekonomiye de ciddi hasar vermiştir.

Ruhani döneminde, ılımlı dış politika ve yapıcı etkileşim temelinde Batı ülkeleriyle oluşturulan diyalog, nükleer program konusunda tarihi bir uzlaşmaya imkan sağlamış, ABD ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, Suriye krizinin bölgesel ve küresel etkileri, İran'ın açılım ve diyalog politikaları üzerinde olumsuz bir etki yapmış, bölge ülkeleriyle yeni gerginlikler yaratmıştır. Nükleer dosya ve Suriye krizi, Rusya ile ilişkilerde de önemli faktörler olmuşlardır.

Bu bölümde, ilk olarak, Ruhani'nin seçilmesine zemin hazırlayan süreç ve Ruhani ile gündeme gelen yeni dış politika anlayışına değinilecek, akabinde ise, Ruhani döneminin kaydadeğer dış politika başlıklarını oluşturan, nükleer dosya, Suriye krizi, bölge ülkeleri, ABD ve Avrupa ülkeleri ve Rusya ile ilişkiler incelenecektir.

2.2. HASAN RUHANI’NİN SEÇİLMESİNE ZEMİN HAZIRLAYAN SÜREÇ

İran’ın Ahmedinejad döneminde sergilediği agresif dış politika ve benimsediği cepheleştirici duruş, önceki dönemlerde eşi benzeri görülmemiş bir, çok taraflı koalisyonun şekillenerek, İran’a siyasi ve ekonomik baskı uygulamasına zemin hazırlamıştır (Tarzi, 2016: 37). 2006-2010 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi’nde kabul edilen kararların ardından, ABD ve AB’nin özellikle, enerji, bankacılık ve belirli şahıslar üzerinde aldığı nokta atışı tabir edilebilecek yaptırım kararları, İran ekonomisi üzerinde önemli ölçüde baskı kurmaya başlamıştır. İran ekonomisinin 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla yüzde 6,5 ve 1,9 oranındaki negatif büyüme performansı bu durumun bir sonucudur (Özertem, 2016: 24).

Ekonomideki bu sıkışıklık sonucunda, makroekonomik değerlerin hızla kötüye gitmesi ve para biriminin çok ciddi miktarlarda değer kaybetmesi, ülkede toplumsal hayatta da etkilerini hissettirmeye başlamıştır. “World Data Atlas” verilerine göre 2010 yılında yüzde 10,4 olan enflasyon oranı 2012 ve 2013’te yüzde 30’ların üzerine çıkmış, hayat pahalılığı kronik bir problem haline dönüşmüştür. Ahmedinejad yönetiminin, yapısal ekonomik ve siyasi tedbirler yerine, mevcut durum karşısında, özellikle dar gelirli ailelere yönelik sosyal yardımları arttırması da, adigeçenin, 2009 yılında hileli bir seçimle yeniden göreve geldiği düşüncesinde olan toplumun özellikle orta ve ortanın üstü ekonomik seviyelerdeki kitlelerinde, yönetime tepkiyi daha da arttırmıştır. Keza, basın üzerindeki tüm kontrol mekanizmasına rağmen, gün ışığına çıkan yolsuzluk iddiaları da kamuoyunun gündemini meşgul etmiştir.

Sözkonusu gelişmeler, İran siyasi sisteminin hemen her alanında ana karar mercii konumuna bulunan Dini Lider Ayetullah Hamaney cephesinde de rejimin bekası anlamında kaygılara yol açmıştır. Esasen Hamaney, 2009 yılında gerçekleşen, tartışmalı Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yaşanan protesto gösterilerinde Ahmedinejad’ın arkasında durmuş ve onun bir dönem daha Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmesine bu tutumuyla imkan sağlamıştı. Bununla birlikte, Ahmedinejad’ın ikinci döneminin, Hamaney ile Ahmedinejad arasındaki ilişkiyi zedeleyen, bir süre sonra güveni de tamamen ortadan kaldıran ve bir iktidar

kavgasına dönüşen bir şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Ahmedinejad, ikinci döneminde, birçok meselede, Hamaney'e açıkça cephe almaktan çekinmemiş ve Hamaney'in otoritesine doğrudan karşı gelmiştir (Sherrill, 2013). İkili arasındaki tartışmalar, Ahmedinejad'ın, dünürü de olan, İsfendiyar Rahim Meşai'yi, 2009 yılındaki seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı olarak ataması, ancak Hamaney'in emriyle bu kararını geri almasıyla başlamıştır. Benzer bir kriz, 2011 yılında İstihbarat Bakanı Haydar Moslehi'nin Ahmedinejad'ın baskısı sonrasında istifasıyla yaşanmış, Hamaney'in müdahalesiyle, Moslehi'nin göreve geri dönmesi sonrasında, Ahmedinejad'ın tepki olarak bir süre kabine toplantılarının katılmadığı öne sürülmüştür. Anılan dönemde, Hamaney'in, Ahmedinejad'ın istifasını istediğine yönelik bazı iddialar da ortaya atılmıştır ("İran'da 'ruh çağırma' krizi", 2011). Bu gelişmeler, ülkenin siyasi yapısında muhafazakarlar arasında bir kırılmanın yaşanmasına neden olmuştur.

2011 yılından itibaren Arap ülkelerinde başlayan ayaklanmalar ve Suriye krizi nedeniyle bölgesel ve uluslararası ilişkilerde yaşanan çalkantılar da, İran ekonomisinin, yaptırımların da etkisiyle sergilediği olumsuz performans ve iç siyasi gerginlikler bağlamında, İran açısından kırılmalı arttıran faktörlerden birisini teşkil etmiştir. Sözkonusu çalkantılı uluslararası ortamda, Ahmedinejad yönetiminin sertlik yanlısı söylemi ve nükleer enerji konusunda sergilediği işbirliğine kapalı tutum, İran'ın yalnızlaşması riskini de beraberinde getirmiştir.

Yukarıda özetlediğimiz tüm iç siyasi, dış politik ve ekonomik nedenlere dayalı rejimin bekasına yönelik kaygılar, Dini Lider Hamaney'i 2013 seçimlerine, rejimin meşruiyetinin yeniden sağlanması, molla sınıfının Devrim Muhafızları üzerindeki gücünün temin edilmesi ve muhafazakarların birleştirilmesi yaklaşımıyla bakması sonucunu doğurmuştur (Sherrill, 2013). Bunun sonucunda, Ahmedinejad sonrası dönem için, ılımlı, yapıcı ve diyaloga açık, ama aynı zamanda da İslam devriminin değer ve prensiplerinin takipçisi ve sistem içi dengeleme hakimi bir kişinin Cumhurbaşkanlığına seçilmesini bir öncelik olarak tespit etmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da, Hamaney, seçmenin değişim talebinin karşılığı olarak kamuoyunda öne çıkan ılımlı muhafazakar kanada mensup Hüccetülislam Hasan Ruhani'nin önünü açmak durumunda kalmıştır.

Netice olarak, İran'da 14 Haziran 2013 tarihinde yapılan ve yüzde 72'lik bir katılımı ile gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk turunda, tek din adamı aday olan Hüccetülislam Hasan Ruhani oyların yaklaşık yüzde 52'sini alarak Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmiş ve 3 Ağustos 2013 tarihinde de görevi resmen devralmıştır.

2.3. HASAN RUHANI KİMDİR?

12 Kasım 1948 tarihinde İran'ın Semnan şehrinde doğan Hasan Ruhani, 13 yaşında iken İran'ın dini eğitim merkezi olan Kum kentinde medrese eğitimi almıştır. Dini eğitimin yanı sıra, Tahran Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gören Ruhani, 1979 yılında İngiltere'ye giderek, burada Hukuk Sosyolojisi alanında doktora yapmıştır.

İran İslam Devrimi öncesi çeşitli siyasi faaliyetlere katılıp, yaptığı konuşmalar nedeniyle birçok kez tutuklanan Ruhani'nin, 1977 yılında Humeyni'ye İmam denilmesi için Tahran'da Ark Camisi'nde yaptığı öneri tüm devrimci kesimlerce benimsenmiş ve o günden sonra Humeyni "İmam Humeyni" olarak adlandırılmıştır.

Beş dönem milletvekilliği yapan Hasan Ruhani, iki dönem Savunma Komisyonu ve iki dönem de Dışişleri Komisyonu Başkanlığı görevlerini yürütmüş, ayrıca Meclis Başkan Vekilliği yapmıştır. Ruhani, İran-İrak Savaşı sırasında da üst düzey komutanlıklarda bulunmuş, Uzmanlar Konseyi üyesi olarak görev yapmıştır. 1989-2005 yılları arasında Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nde Dini Liderin temsilcisi ve Konsey Genel Sekreterliği görevlerini yürüten Hasan Ruhani, Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde nükleer program konusunda İran ile AB üçlüsü (İngiltere, Fransa ve Almanya) arasında yürütülen müzakerelerde, başmüzakereci olarak görev yapmıştır. Ruhani, Cumhurbaşkanı seçilmeden önce, Düzenin Yararını Teşhis Konseyi üyesi ve Genel Sekreter Yardımcısı olarak, anılan kurumun Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin Başkanlığını yürütmüştür (Yeğin, 2013).

İran İslam Devrimi öncesinden itibaren, devrimin parçası olan dini kesimler içerisindeki aktif görevleri ve devrim sonrası dönemde, çeşitli üst düzey kurum ve yapılarda sürdürdüğü siyasi görevleri itibarıyla Ruhani'nin, İran'daki mevcut siyasi yapının kendine has dengelerine son derece vakıf ve öndegelen siyasi figürlerinden birisi olduğu görülmektedir.

2.4. HASAN RUHANI'NİN DIŞ POLİTİKA YAKLAŞIMI

İran İslam Cumhuriyeti'nin yapısı gereği, yürütme erkinin başı Cumhurbaşkanı olduğu halde, diğer birçok alanda olduğu gibi dış politikada da, nihai karar merci Dini Liderdir. Dini Lider, tüm siyasi kurumlar üzerindeki yetkisi yoluyla, dış politika dahil birçok alanda rotayı belirlemekte ve gerekli gördüğü durumlarda müdahale imkanına sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla, Cumhurbaşkanı sınırlı yetkilerle hareket edebilmektedir.

Cumhurbaşkanı Ruhani'nin hareket alanını da, Dini Lider Hamaney'in kendisine çizeceği sınırlar belirlemektedir. Nitekim nükleer müzakereler, Ruhani ve Dışişleri Bakanı Zarif tarafından yürütülmüş olmakla birlikte, Dini Lider Hamaney de zaman zaman yaptığı açıklamalarla, bu konudaki çekincelerini dile getirerek, Ruhani'nin hareket marjını belirlemeye gayret etmiştir. Hamaney, sözkonusu anlaşmayı onaylamış, ancak İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ve Milli Güvenlik Konseyi'ne, Meclis tarafından da onaylanan anlaşma ile ilgili görüşlerini anlatan bir mektup göndermiştir ("Hamaney nükleer anlaşmayı onayladı", 2015).

Bu bakımlardan, herhangi bir rejim değişikliği sözkonusu olmadığına göre, İran'da dış politika önceliklerinde büyük değişiklikler beklememek gerekmektedir. İran'da dış politika öncelikleri, rejimin ideolojik temelleri, devletin çıkarları ile bölgesel/uluslararası gelişmelerin etkileşimi sonucunda belirlenmektedir (Sinkaya, 2014: 32).

Ruhani kampanya döneminden itibaren ağırlığını İran ekonomisinin içinde bulunduğu durumun değiştirilmesi ve dış politikada İran'ın dünya ülkeleriyle ilişkilerini normalleştirmeye vermiştir. Ruhani ve yönetimi, ekonomik sorunlara çözüm, iyi yönetim

ve uluslararası krizleri diğer konu başlıklarına göre önceleyen bir yaklaşım sergilemişlerdir (Haghgoo, Hashjin, Aghaei, 2017: 252). Ruhani, ekonomiyi, İran'ın ulusal gücünün maksimize edilmesi bakımından anahtar olarak değerlendirmekte (Shanahan, 2015: 1), ekonomiyi geliştirmenin yolunun da dış politikada dünya ile yapıcı bir diyalog ve işbirliğinden geçtiğini savunmaktadır. Bu kapsamda, Ruhani dönemiyle İran'ın yeniden, Rafsancani ve Hatemi dönemlerindeki gerçekçi ve pragmatik yaklaşımı öne çıkaran dış politika anlayışına döndüğü görülmektedir.

Selefi Ahmedinejad döneminin ideolojik eğilimli ve çatışmacı dış politika anlayışının, özellikle ekonomik sorunlar başta olmak üzere, içeride yaşanan sıkıntıların ve İran'ın dış dünyadaki olumsuz imajının müsebbibi olduğuna inanan Ruhani, özellikle nükleer program konusunda varılacak bir uzlaşma ve bu sayede yaptırımları kaldırılmasının başarılmasının, İran'ın ekonomik sorunlarının aşılmasına da olumlu bir etki yapacağı kanaatindeydi.

Ruhani'nin dış politika yaklaşımının temel prensipleri ve hedefleri, Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in Foreign Affairs dergisinde 2014 yılı Nisan ayında yayınlanan "İran gerçekten ne istiyor: Ruhani döneminde İran dış politikası" başlıklı makalesinde kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır. Zarif'e göre Ruhani, İran'ın dış ilişkilerindeki bu kabul edilemez durumu, dış politikada kapsamlı bir değişimle ortadan kaldırma sözü vermişti. Aynı zamanda, "sağduyulu ılımlılık" çağrısında bulunan Ruhani'nin vizyonu, İran dış politikasını, çatışmacı bir yaklaşımdan uzaklaştırarak, ulusal güvenliği koruyan, İran'ın statüsünü yükselten ve uzun vadeli kapsamlı kalkınmayı hedefleyen, diyalog, yapıcı etkileşim ve anlayışa dayalı bir yaklaşıma dönüştürmeyi amaçlamaktadır.

Zarif makalesinde, "sağduyulu ılımlılığı", gerçekçiliğe, özgüvene, gerçekçi bir idealizme ve yapıcı etkileşime dayalı bir siyaset olarak tanımlamaktadır. Buna göre, Ruhani'nin ılımlı yaklaşımı, İslam devriminin değerli ideallerine olan derin inanç ile İran'ın mevcut kapasite, yetenek ve sınırlarının objektif bir değerlendirmesini bir araya getirmektedir. Zarif ayrıca, Ruhani'nin yapıcı etkileşim taahhüdünün ise, diğer uluslarla, eşit düzlemde, karşılıklı anlayış ve ortak çıkarlar temelinde bir diyalog ve ilişkiyi gerektirdiğini de vurgulamaktadır.

Zarif, bu kavramsal çerçeve içerisinde, İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikasının, ulusal düzeyde anlayış ve uzlaşının, uluslararası ilişkilerde ise etkileşim ve etkin işbirliğinin başarılmasına dayanacağını söylemektedir. Bu genel strateji, İran'ın ulusal güvenliğini korumak ve geliştirmek, dış tehditleri ortadan kaldırmak ve etkisiz hale getirmek, İslamofobiya ve Iranofobiya ile mücadele, ülkenin konumunu güçlendirmek ve kapsamlı kalkınma hedeflerini taşımaktadır.

Kavramsal çerçevesi Zarif'in makalesinde çizilen bu pragmatik dış politika anlayışı kapsamında, Ruhani'nin temel hedeflerinden birisi, selefi döneminde İran'ın üzerinde giderek artan uluslararası izolasyon ve baskıdan kurtulmak olmuştur. Ruhani, İran'ın uluslararası imajının düzeltilmesini yönetimi için bir ulusal öncelik olarak vurgulamıştır (Haghgoo, Hashjin, Aghaei, 2017: 252).

Ruhani'nin dış politika anlayışıyla birlikte, İran'ın, Ahmedinejad döneminin, gerek iç, gerek dış politikada İslami ve Şiiliğe ilişkin değerleri ön plana çıkarılan ve dini çıkarları, ulusal çıkarlara üstün gören söyleminin terk edildiği görülmektedir. Ahmedinejad dünyayı, devrimin ezenler ve ezilenler perspektifinden kavrayıp, uluslararası adalet fikrine dayalı bir söylem ve siyaset izlemiştir. Ahmedinejad döneminde, ulusal çıkar ve hedefler, İran'ın İslami devrimci doğası ve kimliği temelinde belirlenmiştir. Ahmedinejad'ın her iki görev dönemi boyunca, coğrafi sınırların yerine ideolojik sınırların; ulusal söylemin yerine ise dini söylemin geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte, Ruhani'nin dönemiyle birlikte, Rafsancani döneminin, İran ulusal kimliğini İran milliyetçiliği ve İslami değerlerin bir bileşimi olarak gören anlayışı geri gelmiştir. (Haghgoo, Hashjin, Aghaei, 2017: 254). Ruhani ve yönetimine mensup yetkililerin, geçmiş döneme kıyasla, İran dış politikası ve bölgesel sorunlar konusunda kullandıkları söylemde, pragmatist yaklaşımların ve ulusal çıkar kavramlarının, dini söylemlere göre ağırlık kazanmasının, bu değişimin bir yansıması olduğu düşünülmektedir. Ruhani, uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılıktan söz etmekte ve kazan-kazan yaklaşımını öne çıkarmaktadır (Sinkaya, 2014: 32).

Ahmedinejad sonrası dönemde, Ruhani'nin başa geçmesiyle dış politikada, kavramsal temeli yukarıda izah edilen birçok değişiklikler yaşanmıştır.

İlk olarak, dış politikayı yürütmekle görevli olan seçkinlerde bir değişiklik yaşanmıştır. Ahmedinejad döneminde çoğu güvenlik bürokrasisi kökenli olan ve ideolojik kimlikleri ön planda bulunan yöneticilerin yerine, dış dünyaya açık, pragmatist seçkinler gelmiştir. İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Ruhani dönemi seçkinlerinin tipik bir örneğidir⁴ (Sinkaya, 2014: 32).

Ruhani'nin kabine üyelerinin büyük bir bölümü, Batı üniversitelerinden mezun kişilerdir. Bu durum, kesinlikle adigeçenlerin, Batılı sosyal değerlerin savunucusu oldukları anlamını taşımamaktadır, ancak Batı ile olan aşinalıkları kendilerine, Batılı sosyal değerlerini daha iyi anlama imkanı vermektedir (Shahan, 2015: 3). Ruhani döneminin dış politikasının, Rafsancani dönemine benzetilmesi bağlamında, Ruhani yönetiminde görev alan yöneticilerin, geçmişte, Rafsancani ve Hatemi döneminde de görev yapmış ve kamuoyu tarafından tanınan şahsiyetler olmaları da dikkat çekmektedir.

Ruhani döneminde çarpıcı diğer bir değişiklik de, ortaya konulan itidalli dış politika söylemidir. Ruhani, itidal kavramını, dört unsura dayandırmıştır. Birincisi, gerçekçilikle, ülkenin çıkarları arasındaki dengenin kurulması, ikincisi dış politikada aşırı yaklaşımların terkedilmesi, üçüncüsü, dış dünya ile etkili ve yapıcı etkileşim kurmak ve dördüncüsü de dış politikada ekonomik kalkınmaya öncelik verilmesidir (Sinkaya, 2014).

Ruhani dönemiyle birlikte İran dış politikasında, Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal olarak güvenlik bürokrasisi karşısında zemin kazandığı da görülmektedir. Özellikle uzun yıllardır

---

⁴ Muhammed Cevad Zarif, 1961 yılında Tahran'da nispeten varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Lisans ve yüksek lisans eğitimini ABD San Francisco'da alan Zarif, meslekten diplomat olup, 2002-2007 yılları arasında İran'ın BM Daimi Temsilciliği görevini yürütmüştür. Zarif, dış politikada sahip olduğu uzmanlık ve deneyimin yanısıra, ABD'yi ve yönetimlerini de yakından tanımaktadır. Dış politikada ılımlı ve pragmatik yaklaşımıyla tanınan Zarif, P5+1 ülkeleriyle varılan nükleer anlaşmanın mimarlarından birisi kabul edilmektedir. Bunun da etkisiyle adigeçenin, İran kamuoyunda, özellikle ılımlı çevrelerde geniş bir saygınlık kazandığı görülmektedir.

Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi uhdesinde bulunan nükleer konunun, Dışışleri Bakanlığı'na geçmesi ve P5+1 lkeleriyle yürütülen müzakerelerin bizzat Dışışleri Bakanı Zarif ve Dışışleri bürokrasisine bırakılması bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Ruhani yönetiminin dış politikada kullandığı yeni enstrümanlardan birisi de sosyal medya araçlarıdır. Ruhani ve bakanları, hem gündelik konularda, hem de bazı nemliş gelişmelerle ilgili olarak görüşlerini sosyal medya üzerinden paylaşmaya başlamışlardır (Sinkaya, 2014: 33). Bu yaklaşımın, Ruhani'nin yönetiminin, İnan'ın dış dünyadaki imajının geliştirilmesi hedefine katkı sağladığı ve özellikle gerek İnan içinde, gerek diğer ülkelerdeki genç kitlelere erişim imkanı verdiği değerlendirilmektedir.

Ruhani dönemine yönelik dış politika gelişmeleri incelendiğinde, özellikle P5+1 lkeleriyle sürdürülen nükleer programa ilişkin müzakerelerin sonunda varılan uzlaşmanın en çarpıcı konulardan birisi olarak öne çıktığı görülmektedir. Bu konunun yanısıra, Suriye iç savaşına bağlı gelişmeler, başta Suudi Arabistan olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan gerginlikler de Ruhani'nin dış politika gündeminde n sıralarda yer almaktadır. Ayrıca, pragmatik dış politika anlayışının bir sonucu olarak ekonomik kalkınmayı öncelikli hedeflerden birisi olarak belirleyen Ruhani, nükleer programda uzlaşmaya varılmasının sağladığı olumlu ortamdan da istifadeyle, Avrupa lkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmeyi de amaçlamış, görev süresi boyunca bu yönde girişimlerde bulunmuştur.

2.5. İNAN'IN NÜKLEER PROGRAMINA İLİşKİN MÜZAKERELER VE KAPSAMLI ORTAK EYLEM PLANI

Ruhani 3 Ağustos 2013 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevini devralmasıyla birlikte, kampanya döneminde söz verdiği dış politikada ılımlı ve uzlaşmacı yaklaşıma paralel uygulamaları hayata geçirme kararlılığını ortaya koymak arzusundaydı. Bu anlayışla, Eylül ayında Bişkek'te şangay İşbirliği rgt Zirvesi'ne ve akabinde New York'ta BM Genel Kurulu'na katılarak, yeni dış politika anlayışını uluslararası kamuoyunun dikkatine sunma

imkanı bulmuş, New York'ta, dönemin ABD Başkanı Barack Obama ile sembolik ancak tarihi önemi haiz telefon görüşmesi de gerçekleştirmiştir.

Sözkonusu ilk girişimlerin ardından Ruhani, İran'ın dış politikada izolasyonunun sona ermesi ve ekonomik sorunların temel sebebi olarak değerlendirdiği yaptırımların kaldırılmasını sağlamak hedefiyle nükleer program konusunda Batı ülkeleri ile diyalog çabalarını hızlandırmıştır. Geçmişte, İran'ın nükleer programı konusunda başmüzakereci görevini yürüten Ruhani'nin, buradan edindiği deneyimle, dış politikada ilk olarak nükleer programda Batı ile uzlaşmaya varma hedefini belirlemiş olmasının bir sürpriz teşkil etmediği ortadadır.

Esasen Ruhani'nin gelişiyile birlikte, nükleer krizde bir kırılma yaşandığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu durum, Ruhani yönetiminin, İran'ın nükleer programını desteklemedikleri anlamına da gelmemektedir. Ruhani ve Hükümeti, nükleer meselenin İran'ın düşmanları tarafından baskı, yaptırım ve izolasyon aracı olarak kullanıldığı inancındaydılar. Bu çerçevede, hem İran'ın nükleer haklarından vazgeçmeyeceği, hem de konuyu İran'ın bölgesel ve uluslararası işbirliği için bir engel olmaktan çıkaracak, sürdürülebilir ve gerçekçi bir çözüme ulaşılabileceği kanaatindeydiler (Shanahan, 2015: 4).

Öte yandan, Ruhani'nin itidalli dış politika ve nükleer program konusunda diyalog ve uzlaşma çağrısına rağmen, İran'ın kendine has iç dengeleri ve Ahmedinejad döneminin başarısız müzakere girişimleri dikkate alındığında, Ruhani'nin bu konuda ne kadar esneyebileceği ve sistemin diğer aktörlerinin vereceği tepkiler başlangıçta bir belirsizlik teşkil etmiştir. Nitekim görüşmeler sürerken, zaman zaman çıkışlarıyla Dini Lider Hamaney'in sürece yön verme girişimleri ve ülke içindeki aşırı muhafazakarlara yönelik, süreç yanlış bir yöne giderse sahiplenmeyeceği mesajı vermesi de dikkat çekmekteydi. Öte yandan, Ruhani'nin Hamaney'in desteğini aldığı ve dini liderin çıkışlarının, iyi polis-kötü polis stratejisiyle müzakerelerde Ruhani ve ekibine destek sağlamaya yönelik olduğu yorumları da yapılmaktaydı (Özertem, 2016: 25).

Bahsekonu hususların yanısıra, uluslararası ortamın da, İran nükleer programı konusunda bir uzlaşma girişiminin lehine seyrettiğini de vurgulamak gerekmektedir. 2010 yılı sonrasında Arap dünyasında başlayan sokak gösterileri, bölgede istikrar ve güvenliği olumsuz etkilemiş, bu durum, ABD ve Avrupa başta olmak üzere, İran'ın nükleer programı konusunda askeri seçeneği giderek daha zor hale getirmiştir. Ayrıca, Irak ve Afganistan'da çekilme stratejisi uygulayan Obama yönetimi de, İran konusunda askeri bir macera konusunda İsrail'in baskısına rağmen hevesli görünmüyordu.

Esasen P5+1 ülkeleri ile İran arasındaki nükleer müzakereler, daha henüz Ahmedinejad döneminde Şubat 2013'te Kazakistan'ın başkenti Almatı'da başlamış, ancak Nisan ayına kadar çeşitli düzeylerde Almatı ve İstanbul'da yapılan görüşmelerde bir sonuç elde edilmesi mümkün olmamış ve müzakereler kesilmişti. Bu durumda, İran'ın Haziran ayında yapılacak olan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin de etkisi olduğu, tarafların seçim sonrasında oluşacak yeni tabloyu görmeyi tercih etmiş olabilecekleri değerlendirilmektedir.

Ruhani'nin göreve gelmesi sonrasında ise ilk temas, New York'taki BM Genel Kurulu sırasında, tarafların biraraya gelmeleriyle sağlanmış, bu toplantıda müzakerelere yeniden başlanması konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Bu kapsamda kapsamlı müzakerelere, 15-16 Ekim 2013 tarihinde Cenevre'de başlanmıştır.

Ekim ve Kasım aylarında, Bakanlar ve teknik düzeyde devam eden çeşitli müzakerelerin sonrasında, ilk ciddi adım, tarafların 20 Kasım 2013 tarihinde başladıkları Dışişleri Bakanları seviyesindeki toplantının ardından, 24 Kasım 2013 tarihinde Ortak Eylem Planı (Joint Plan of Action) üzerinde anlaşmalarıyla sağlanmıştır⁵. Söz konusu eylem planıyla ana hatlarıyla, İran nükleer programının kilit unsurlarının kısa vadede dondurulması ve bunun karşılığında bazı yaptırımların hafifletilmesi ve müzakereler süresince yeni yaptırım kararı alınmaması öngörülmüyordu. Bu süreçte, taraflar, kapsamlı bir anlaşmaya varmak üzere müzakerelere

---

⁵ Ortak Eylem Planı'nın tam metni için bkz. https://www.globalsecurity.org/wmd/library/policy/int/iran-5-1-geneva-agreement_2013.htm

devam edeceklerdi. Ortak Eylem Planı ile, nükleer program konusunda nihai bir anlaşmaya varılması için altı aylık bir zaman öngörülmekteydi.

20 Ocak 2014 tarihinde resmen uygulamasına geçilen Ortak Eylem Planı esasen, geçici bir uzlaşmayı içeren bir belgedir ve nükleer programa ilişkin kapsamlı müzakere sürecinde, daha ziyade bir güven arttırıcı önlem olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, müzakereler süresince İran'ın nükleer kapasitesini geliştirme çabalarını askıya alması, P5+1 ülkeleri için önemli bir kazanç teşkil etmiştir. Öte yandan, İran üzerindeki yaptırımların kısmen gevşetilmesi, İran ekonomisi üzerinde görece bir rahatlama sağlarken, Ruhani'nin iç siyasetteki pozisyonunu güçlendirmesi açısından da kritik bir değer taşımaktaydı (Özertem, 2016: 26). Aynı zamanda sözkonusu anlaşma, 1979 devriminden bu yana, ABD ve İran arasında varılan ilk resmi anlaşmayı da ifade etmekteydi (Blair, 2013).

Ortak Eylem Planı'nı müteakiben taraflar kapsamlı ve nihai bir anlaşma metni üzerinde müzakerelerini sürdürmüşlerdir. Yaklaşık olarak 20 ay süren müzakereler oldukça sıkışık bir takvim üzerinde Bakanlar seviyesinde ve teknik düzeyde gerçekleştirilmiş, belirlenen zamanda neticeye ulaşılamaması nedeniyle, müzakereler ve uzlaşma için öngörülen tarih ilk olarak 24 Kasım 2014'e, akabinde ise 1 Temmuz 2015'e kadar uzatılmıştır. Nihayetinde, 2 Nisan 2015 tarihinde P5+1 ve İran, kapsamlı bir çerçeve üzerinde uzlaşmışlar ve detayların belirlenmesi için devam eden müzakereler sonucunda 14 Temmuz 2015 tarihinde, Kapsamlı Ortak Eylem Planı olarak isimlendiren anlaşmaya imza atmışlardır.

100 sayfanın üzerinde oldukça detaylı bir şekilde kaleme alındığı anlaşılan metin incelendiğinde⁶, İran'ın nükleer silah sahibi olmasına yönelik dünya kamuoyunda bulunan kaygıların giderilmesinin yanısıra, İran kamuoyunun da son derece hassas olduğu bilinen ve ulusal bir konsensusla desteklenen, İran'ın kendi barışçıl nükleer programı sürdürmesine yönelik hassasiyetleri de dikkate alan kapsamlı bir anlaşmanın ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

---

⁶ Kapsamlı Ortak Eylem Planı tam metni için bkz. <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/jcpoa/>

Anlaşmada İran'ın nükleer kapasitesinin sınırlandırılması bağlamında ana hatlarıyla; 10 yıl süreyle uranyum zenginleştirmek için 5060 santrifüjden fazlasının kullanılmaması, 15 yıl boyunca yüzde 3,67 oranından fazla uranyum zenginleştirilememesi, Natanz'daki tesis dışında uranyum zenginleştirme yapılamaması ve 300 kg'dan fazla düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyum depolanamaması, İran'ın 10 yıl süreyle, Fordow ve Natanz tesislerinde elinde olan santrifüjleri kullanması, ancak stokların 500'ün altına düşmesi durumunda yeni santrifüj üretimi yapılabilmesi ve santrifüj geliştirme çalışmalarının durdurulması gibi tedbirler öngörülmektedir. Ayrıca, Arak Ağır Su Reaktörü'nde, araştırma, tıbbi ve endüstriyel amaçlara göre değişikliğe gidilmesi ve nükleer tesislerin UAEA denetimine açık olması şartları getirilmektedir.

Programın satır araları incelendiğinde, UAEA'nın geniş bir yargıya vararak, nükleer programın tamamıyla barışçıl amaçla yürütüldüğüne dair rapor vermesi halinde, kısıtlamalara dönük belli tarihlerin daha erkene çekilebileceği belirtilmektedir. Bu gibi unsurların bir yönüyle, ABD'nin havuç-sopa stratejisinin devamı, diğer yönüyle de İran'ın, teslim olmama ilkesinin tezahürü olarak değerlendirilebileceği görülmektedir (Özertem, 2016: 27).

Programın yaptırımların kaldırılmasına yönelik düzenlemelerine bakıldığında ise; ABD, BM ve AB'nin, nükleer programı nedeniyle uygulanan yaptırımları kaldırılmış, İran'ın petrol gelirlerinden elde ettiği, ancak yaptırımlar nedeniyle erişimin sınırlı olduğu kaynaklar, İran'ın kullanımına açılmıştır. ABD ayrıca, yaptırım listesinde bulunan belirli yapıları listeden çıkaracağını da taahhüt etmiştir. Bununla birlikte, bazıları 1979 yılındaki rehine krizine kadar dayanan ABD'nin bazı yaptırımları devam etmektedir. Söz konusu yaptırımlar ağırlıklı olarak, balistik füze üretimi, terörist gruplara destek ve insan hakları ihlalleri gibi alanları kapsamaktadır (Laub, 2017).

Kapsamlı Ortak Eylem Planı çerçevesinde ayrıca, anlaşmanın uygulanmasının denetiminden sorumlu AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Federica Mogherini

başkanlığında bir Ortak Komisyon kurulmuştur. Komisyon, uygulama sürecinde oluşabilecek uyuşmazlıkların çözümü ve çoğunluk oyuyla UAEA denetçilerine, şüphe duydukları beyan edilmemiş tesislere erişim hakkı verilmesi yetkisine sahiptir.

Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nda öngörülen adımları İran'ın 9-12 ay içerisinde tamamlaması planlanırken, İran'ın temel şartları beklenenden daha kısa bir sürede yerine getirdiğinin UAEA tarafından raporlanması üzerine, 16 Ocak 2016 itibariyle İran'a uygulanan yaptırımların kaldırıldığı açıklanmıştır. Anılan tarihten bu yana, UAEA tarafından yapılan denetimlerde İran'ın çoğunlukla taahhütlerine uyduğu belirlenmiştir. UAEA raporlarına göre, İran iki kere anlaşmada öngörülen ağır su miktarının üzerine çıkmışsa da, sorun öngörülen mekanizmalarla hızlı bir şekilde çözülmüştür (Laub, 2017).

Keza P5+1 ülkeleri de, 16 Ocak 2016 itibariyle, tüm yaptırımları kaldırmış veya dondurmuş durumdadır. Ayrıca, ABD, İran'ın dondurulmuş olan gelirlerini de erişime açmıştır. AB ve Asya bankalarında erişime açılan gelir miktarının 50 milyar dolara yaklaşabileceği, ayrıca ABD'nin, 1979 öncesinde imzalanan ancak uygulanmayan silah alım anlaşmaları nedeniyle kendisine ödenen 1,7 milyar doları da serbest bıraktığı ifade edilmektedir (Laub, 2017). Yaptırımlar konusunda diğer kritik bir adım da, ABD'nin İran petrol sektörü üzerinde ikincil yaptırımlara son vermesi olmuştur (Laub, 2017).

Öte yandan, yaptırımların kalkmış olmasına rağmen, İran ekonomisinde iyileşme görülmele birlikte, Ruhani Hükümeti ve kamuoyunun beklediği hızlı toparlanmayı gerçekleştirmekten uzak olduğu görülmektedir. 2016 yılında yaptırımların kalkmasıyla petrol gelirlerinde sağlanan artışla 2016-2017 dönemi için yüzde 6,6 büyüme performansı yakalayan ekonomide, 2017-2018 dönemi için büyüme rakamı Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerine göre yüzde 3,3 olarak öngörülmekte, uzun vadede yüzde 4,5 civarında seyredeceği düşünülmektedir. Petrol dışı büyüme rakamının 2016-2017 için yüzde 0,8 ile sınırlı kalması ve 2017-2018 dönemi için yüzde 3,4 olarak öngörülmesi dikkat çekmektedir⁷. IMF verilerine

---

⁷ IMF verilerine ulaşmak için bkz. <https://www.imf.org/~media/Files/Publications/CR/2017/cr1762.ashx>

göre, işsizlik oranının yüzde 12 civarında seyrettiği İran'da, enflasyon uzun yıllar sonra tek haneli rakamlara indirilmiş olup, yüzde 9 civarında bulunmaktadır.

İran'ın, yaptırımlar kalkmış olmasına rağmen, beklenen ekonomik gelişme trendini yakalayamamasında, ABD'nin nükleer meseleye bağlı konular dışında devam eden yaptırımlarının, uluslararası firmalar ve bankalar için bu aşamada İran'a yatırım konusunda caydırıcı bir rol oynamasının etkili olduğu değerlendirilmektedir (Laub, 2017).

Diğer taraftan, Ruhani dış politikasının en önemli hamlelerinden birisi olarak görülebilecek, nükleer anlaşmanın geleceği açısından, ABD'de yönetim değişikliği ile bir kırılma noktasına gelindiği görülmektedir. Esasen, Obama döneminde dahi, sözkonusu anlaşmaya karşı çıkan ABD'deki Yahudi lobisine de yakın bazı siyasi gruplar, Ocak 2017'de, kampanya döneminden başlayarak anlaşmaya muhalefetini ifade eden Donald Trump'ın başa gelmesiyle birlikte, yönetim kademelerinde güçlü bir ortak kazanmışlardır. Nitekim, Başkan Trump, birçok vesileyle, bahse konu anlaşmayı kötü bir anlaşma olarak nitelemiştir. Trump yönetimi görevi devraldığı dönemden itibaren, P5+1'in AB'li üyeleri olan Fransa, Almanya ve İngiltere'yi, anlaşma yeniden müzakere etmeye yönlendirerek, kendisini tatmin edecek değişiklikler olmadığı takdirde, anlaşmayı uzatmayacağını dile getirmiştir. Nihayetinde, ABD Başkanı Trump, 8 Mayıs 2018 tarihinde ABD'nin İran ile yapılan nükleer anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Buna karşın İran ise, Trump'ın hemen ardından Cumhurbaşkanı Ruhani tarafından yapılan bir açıklamayla, anlaşmanın diğer taraf ülkelerle uygulanmaya devam edileceğini ifade etmiştir. Diğer P5+1 ülkelerinin ve AB'nin ise, Trump yönetiminin kararını eleştirerek, halihazırda anlaşmaya destek verdikleri ve anlaşmanın korunmasından yana tavır aldıklarını söylemek mümkündür.

2.6. İRAN'IN SURIYE KRİZİNE İLİŞKİN POLİTİKASI

Suriye'de 2011 yılında Arap ülkelerinde başlayan halk ayaklanmalarının bir devamı olarak başlayan isyan, bir iç savaşa dönüşerek, yaklaşık yedi yıldır, dünya ve bölge ülkelerinin gündeminde en ön sıralardan birisini işgal etmektedir. Bölgenin önemli aktörlerinden birisi

olan İran için, 1979 İslam Devrimi'nden bu yana, en önemli müttefiklerinden birisi olan Esad yönetimindeki Suriye'deki gelişmeler de, öncelikli konulardan birisini teşkil etmiştir.

Arap ülkelerinde 2010 yılı sonlarında başlayan gösteriler karşısında, ilk olarak Ahmedinejad döneminin dış politika söylemine uygun bir yaklaşımla, bu gösterileri, empyalist güçlerin bölge üzerindeki emellerine karşı İslami bir uyanış olarak gören İran, gösterilerin Suriye'ye de sıçramasıyla, daha itidalli bir dil tercih etmiştir. Suriye'de rejim karşıtı gösterilerin başladığı zamandan bu yana İran, Suriye'de bir iktidar değişimin kendi güvenliğine ve İsrail ile mücadelesine bir darbe olacağı inancıyla Esad yönetiminin yanında durmuştur. İran açısından, Suriye ve Lübnan üzerinde kurduğu etkinlik kendisini İsrail sınırlarına güç enjekte edebilecek bir aktöre dönüştürmekte, bunun da ötesinde rekabet ettiği güçlerle mücadelesini kendi topraklarının dışında yürütme imkanına kavuşturmaktadır (Orhan, 2017: 50). Bu durum da, İran'ı tüm gücüyle Esad rejiminin korunmasına dayalı bir politikaya yönlendirmiştir.

İran, ilk aşamada, Esad yönetimine destek konusunda ihtiyatlı bir dil tercih etmesine ve Esad yönetimine reform çağrısında bulunmasına rağmen, Din Lider Hamaney'in, Haziran 2011'de yaptığı konuşmayla, Esad'ın arkasında durulacağını net bir şekilde ortaya koymasıyla, İran'ın Suriye siyasetinin ana eksenini de belirlenmiştir. Bu aşamada İran'ın Esad'a desteği, gösterilerin bastırılmasında danışmanlık hizmeti verilmesi ve teknik ekipman desteğiyle sınırlıdır (Sinkaya, 2015: 135).

2012 yılından itibaren, Esad rejimi ile muhalifler arasındaki çatışmaların şiddetlenmesiyle, İran'ın Suriye krizine Esad lehine müdahalesinde de artış görülmektedir. Bu aşamadan sonra İran, diplomatik temaslar yoluyla, Esad'a desteğini arttırmıştır.

2013 yılından sonra ise İran'ın, Suriye krizinde doğrudan ya da dolaylı bir şekilde müdahalesini arttırdığı görülmektedir (Sinkaya, 2015: 135). 2013 yılından itibaren, Lübnan Hizbullahı İran'ın teşvikleriyle rejim güçlerinin yanında savaşa müdahil olmuş, ayrıca Irak, Pakistan ve Afganistan'dan Şii milisler seferber edilerek, Suriye'de Esad rejiminin yanında

savaşa katılmışlardır (Sinkaya, 2015: 135). Ayrıca bu dönemden itibaren, Devrim Muhafızlarına bağlı Kudüs Gücü'nden askeri birliklerin giderek artan sayıda Suriye'de görev aldıkları da görülmüştür.

İran'ın bu derece kararlı bir şekilde Esad'ın arkasında durmasının altında, Ortadoğu'ya yönelik bölgesel politikaları ve güvenlik politikalarında Suriye'ye atfettiği önem yatmaktadır. Esad yönetimiyle ittifakı, İran bakımından, bölgesel etkinliğinin önemli araçlarından birisi olan başta Lübnan Hizbullahı olmak üzere İsrail karşıtı direniş örgütlerine erişiminin devamı açısından kilit bir rol oynamaktadır. Nitekim İran tarafından yapılan değerlendirmelere göre, Batılı ülkeler ve bazı bölge ülkelerinin desteğiyle hareket eden muhalif güçlerin amacı Suriye halkının özgürleştirilmesi değil, İran, Suriye, Lübnan Hizbullahı ve Filistinli İslami direniş örgütlerinin oluşturduğu "direniş cephesini" yıkmaktır (Sinkaya, 2015: 135). İran'ın, Suriye'de Esad'ı destekleyerek, aslında bölgesel ilişkiler sistemindeki kendi konumu için savaştığı görüşleri de dile getirilmektedir (Kozhanov, 2017: 116).

Ruhani yönetimi her ne kadar dış politikada itidalli bir yaklaşımı ve bölge ülkeleriyle işbirliğini öncelik olarak kabul eden bir anlayışa sahip olsa da, İran Ruhani döneminde de, başta Suudi Arabistan ve Türkiye olmak üzere, bölge ülkelerini karşısına almak pahasına Esad rejiminin arkasında tüm gücüyle durmaya devam etmiştir. Nitekim, Ruhani göreve geldikten sonar Davos'ta Dünya Ekonomik Forumu'nda yaptığı açıklamada, yabancı güçlerin müdahalesini eleştirerek, Suriye'nin geleceğine Suriye halkının karar vermesi ve Suriye'nin teröristlerden temizlenmesi gerektiğini ifade etmiştir ("Ruhani:Suriye'de çözüm serbest seçimde", 2014). Hatta, Ruhani'nin göreve geldiği 2013 yılından itibaren İran'ın Esad'a desteğinin daha da artmaya başladığı ve bizzat sahadaki askeri güçleriyle krizin bir tarafına dönüştüğü görülmektedir. İran, Suriye yönetimini doğrudan ekonomik yardımlarıyla da ayakta tutmaya çalışmıştır. Bu kapsamda İran tarafından, Suriye'nin petrol ihtiyacına kaynak yaratmak üzere, 3,6 milyar dolarlık kredi sağlanmış, 2015 yılında ise Suriye para birimindeki büyük değer kaybının önlenmesi için 1 milyar dolar ek kredi verilmiştir (Tabrizi, Pantucci, 2016: 52).

Bununla birlikte, İran açısından Suriye krizinin yönetilmesinde, Ruhani yönetimi ve Dışişleri Bakanlığı'nın ikincil bir rol oynadığı görülmektedir (Sinkaya, 2017). Nükleer programa ilişkin müzakerelerde, ülke içi dengeler bağlamında başrolü güvenlik bürokrasisinden alan Ruhani ve Dışişleri Bakanlığı, Suriye politikası bağlamında ise geri planda kalmışlardır. İran'ın Suriye politikasının yürütülmesi açısından öne çıkan kurum Devrim Muhafızları olurken, Dini Lider Hamaney'in Dış Politika Danışmanı ve eski Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti ve Devrim Muhafızları Ordusu'na Kudüs Gücü'nün komutanı Kasım Süleymani politika belirlenmesi ve uygulanması sürecinde ön planda yer almışlardır. Kasım Süleymani Suriye krizinde, İran'ın rejim ve Rusya ile koordinasyon içinde yürüttüğü stratejiye liderlik etmektedir (Abbas, Şahin, 2017: 12). Suriye krizi, İran'ın dış politikayı belirleme ve uygulama sürecinde, Cumhurbaşkanı ve kabinenin yetkilerinin, Dini Lider tarafından kendilerine çizilen sınırlar çerçevesinde belirlendiği kendine has sisteminin ve yapısının anlaşılması bakımından son derece dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

İran, Ruhani yönetimiyle birlikte, dünyadaki imajının güçlendirilmesine yönelik hamleleri sonucunda, Suriye krizi ile ilgili uluslararası girişimlerin de bir parçası olmaya gayret etmiştir. İran, 2014 yılında, Cenevre'de düzenlenen Suriye konferansına BM tarafından davet edilmiş, ancak ABD ve muhaliflerin tepkisi sonucunda BM, davetini geri çekmek zorunda kalmıştır ("BM İran'a Cenevre davetiyesini geri çekti", 2014).

İran, Suriye konusunda uluslararası girişimlere ancak, nükleer programına ilişkin müzakerelerde ilerleme sağlanması sonrasında dahil olabilmektedir. İran ilk defa, ABD ve Rusya Dışişleri Bakanları'nın girişimiyle 31 Ekim 2015 tarihinde Viyana'da yapılan uluslararası toplantıya davet edilmiş ve "Uluslararası Suriye Destek Grubu"nun bir üyesi olmuştur (Sinkaya, 2017). Bu kapsamda, İran, 1 Şubat 2016 tarihinde gerçekleşen Üçüncü Cenevre görüşmelerine ilk kez iştirak etmiştir.

İran, Suriye konusunda, Rusya ile yakın bir işbirliği içerisinde çalışmaya gayret etmektedir. Rusya'nın, 2015 yılı Eylül ayından itibaren bizzat askeri olarak Suriye krizine müdahil

olmasıyla sahada da işbirliği imkanlarını arttırmıştır. Esasen Rusya'nın sürece askeri olarak müdahalesi, Suriye içindeki çatışmalarda dengeyi Esad lehine değiştiren önemli bir unsur olmuş, krizin başından bu yana tüm siyasi ve ekonomik maliyetlerine rağmen Esad'ın arkasında duran İran'ı memnun etmiştir. Öte yandan, Rusya'nın müdahalesi karşısında, İran'da radikal muhafazakar bazı çevrelerde, Rusya'nın Suriye'deki hedefleriyle, İran'ın hedefleri arasında farklılıklar bulunduğu ve Rusya'ya güvenilmemesi yönünde eleştiriler ve şüphecilik yaklaşımları bulunduğu da dikkate alınmalıdır.

Ocak 2017'de, Suriye'de ateşkes sağlanması ve barış görüşmelerine yeniden başlanması amacıyla, Rusya ve Türkiye ile birlikte İran, garantör olarak Astana Süreci'ni başlatmışlardır. İran için Suriye krizi bağlamında en önemli unsur, kendi güvenliği açısından kilit önemde gördüğü Suriye'deki etkinliğinin devamını garanti altına almaktır. Bu garantinin oluştuğunu gördüğü sürece İran, Suriye krizi konusundaki uluslararası girişimlere destek vermeye devam edecektir (Kozhanov 2017: 117).

Suriye krizinin İran'a askeri ve ekonomik açıdan ciddi bir maliyet çıkardığını söylemek mümkündür. İran, Suriye'deki askeri operasyonlarını yöneten Hasan Şateri ve onun yerini alan Hüseyin Hamedani dahil 30'dan fazla generalini ve çok sayıda askerini Suriye'deki çatışmalarda kaybetmiştir. Ayrıca, İran komutası altında savaşan yabancı Şii savaşçıların kayıplarının da 10 bini bulduğu kaydedilmektedir. (Sinkaya, 2017)

İran askeri desteğin yanısıra, ekonomik anlamda da Suriye rejiminin önemli tedarikçilerinden birisi olmuştur. Doğrudan mali yardımlarda bulunduğu gibi, petrol başta olmak üzere birçok tüketim malzemesini de Suriye'ye sağlamıştır. Bahsekonu ekonomik maliyet tam olarak hesaplanamamakla birlikte, BM ve Arap Birliği'nin Suriye Özel Temsilcisi Staffan de Mistura, İran'ın yılda ortalama 6 milyar dolar harcağını söylemiştir. İran'ın Suriye krizi için bu zamana kadar yaptığı harcamaların 100 milyar dolara yakın olduğu da öne sürülmektedir ("The Facts behinds Iran's involvement in Syria" 2017).

2.7. RUHANİ DÖNEMİNDE İRAN'IN BÖLGE ÜLKELERİYLE İLİŞKİLERİ

Ruhani yönetiminin başa gelmesi sonrasında, İran nükleer programına ilişkin gelişmeler ve Suriye krizi, İran'ın başta Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri olmak üzere, bölge ülkeleriyle ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamıştır.

İran'ın bölge ülkeleriyle ilişkileri Suriye krizinin patlak verdiği 2011 Mart ayından itibaren gerilmeye başlamıştır. Suriye'de Esad'ın arkasında duran İran ile rejim karşıtı gruplardan yana tavır alan Suudi Arabistan'ın önderliğindeki Körfez ülkeleri ile Türkiye'nin ilişkilerinde gergin bir döneme girilmiştir.

Esasen, Suudi Arabistan ve İran arasındaki ilişkiler, 1979 İslam Devrimi'nden bu yana, gelgitlerin yaşandığı bir alan olmuş, ancak ilişkilerin dinamiğini, iki ülke arasındaki jeostratejik ve mezhepsel gerginlik belirlemiştir. Genel olarak sistem karşıtı ve değişimci bir anlayışa sahip Şii İslamı temsil eden İran'ın karşısında, sistemin bir parçası olarak değişim karşıtı muhafazakar Arap/Vahabilik anlayışını temsil eden Suudi Arabistan konumlanmıştır. Sözkonusu rekabet, bölgede İran'a karşı dengeleyici bir unsur olan Irak'taki Saddam Hüseyin yönetiminin 2003 yılında sona ermesi sonrasında Irak'ta Şiilerin yönetimde güç kazanmaları ve İran'ın nüfuzunu genişletmesiyle daha da artmıştır. Keza Arap Baharı iki ülke ilişkilerini daha da gerginleştirmiş, Yemen, Bahreyn ve Suriye iki ülkenin adeta savaş alanına dönüşmüştür. Böyle bir ortamda Suudi Arabistan önceliğini, İran'ın mezhepçi ve milliyetçi bölgesel hegemonya arayışlarını sınırlandırmak olarak belirlemiştir (Keskin, 2016).

Suudi Arabistan, Körfez İşbirliği Konseyi'ndeki (KİK) müttefiklerini de bu yöndeki politikalarını takip etmeye yönlendirme gayreti içinde olmuştur. Nüfusunun çoğunluğu Şiilerden oluşması nedeniyle İran'ın kendisi üzerinde emelleri bulunduğu inancındaki Bahreyn ve İran ile Büyük Tunb, Küçük Tunb ve Ebu Musa adalarının aidiyeti gibi siyasi sorunları bulunan Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) genellikle Suudi Arabistan'ın siyasetine uyum sağladıkları söylenebilecektir. Kuveyt ve Katar ise genellikle KİK içerisindeki eğilime uymakla beraber İran konusunda işbirliğine daha açık bir tavır içerisinde

olmuşlardır. KİK üyeleri içerisinde Oman, İran ile her dönemde yakın işbirliği içerisinde olan tek ülkedir.

Ruhani yönetimi 2013 yılı Ağustos ayında görevi devraldıktan hemen sonra, dış politikada itidal ve yapıcı işbirliğine yönelik arzusunu, bölge ülkelerine yönelik ilişkiler bağlamında da yinelemiş, çeşitli platformlara bu yöndeki arzusunu dile getirmiştir. Özellikle bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi önemli bir motivasyon teşkil etmiştir.

Bu kapsamda, Ruhani'nin görevi devralmasını müteakiben, bölge ülkeleriyle İran arasında uzun zamandır durma noktasına gelen ziyaretler tekrar başlamıştır. Bu kapsamda, BAE Dışişleri Bakanı Al Nahyan 28 Kasım 2013 tarihinde Tahran'ı, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif de 4 Aralık 2013 tarihinde BAE'yi ziyaret etmiştir. 15 Nisan 2014 tarihinde de iki ülke arasındaki BAE-İran Ortak Komisyon Toplantısı BAE'de gerçekleştirilmiştir.

Bu arada, devlet başkanı düzeyinde ziyaretler de hız kazanmış, Ruhani 12-13 Mart 2014'te Oman'a gitmiş, Kuveyt Emiri El Sabah da 1 Haziran 2014 tarihinde İran'ı ziyaret etmiştir. Sözkonusu ziyaret, Körfez'de ABD'nin müttefiki olan ülkelere İran'a 1979 yılından bu yana Kral/Emir düzeyinde ilk ziyaret olması bakımından tarihi bir önem arz etmektedir. Öte yandan, bu durumun, 1979 sonrasında, Körfez ülkelerinin İran'a yönelik mesafeli tutumlarının anlaşılması bakımından da çarpıcı bir örnek teşkil ettiği değerlendirilmektedir.

Anılan dönemde, İran ile Körfez ülkelerinin lideri konumunda bulunan Suudi Arabistan arasındaki gerginliklerin sona erdirilmesine yönelik bazı girişimlere de tanık olunmuştur. İki taraftan da gelen ılımlı bazı açıklamaların ardından İran Dışişleri Bakanı Zarif ile Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı el-Faysal, 21 Eylül 2014 tarihinde BM Genel Kurul görüşmeleri marjında New York'ta biraraya gelmişlerdir. Ayrıca, Suudi Arabistan Kralı Fahd'ın Ocak 2015'teki vefatı sonrasında, Zarif, İran'ı temsilen cenaze törenine katılmış ve taziyelerini sunmuştur.

İran ile Körfez ülkeleri arasında artan temasları sekteye uğratan gelişme, ironik bir biçimde İran'ın nükleer programı konusunda P5+1 ülkeleriyle anlaşmaya varması olmuştur. Sözkonusu anlaşma sonrasında, Batı dünyası ve ABD ile ilişkilerinde nispeten rahatlama sağlayacak olan ve yaptırımların kalkmasıyla ekonomik olarak güçlenecek bir İran'ın, bölgesel etkinliğini de arttıracığı endişesi Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinde hakim duruma gelmiştir. Esasen bahsekonu ülkeler, uzun zamandan beri İran'ı, Suriye, Lübnan ve Yemen'de mezhepçi politikalar izlemekle ve nüfuzunu arttırmaya çalışmakla suçlamaktaydılar. Kapsamlı Ortak Eylem Planı ile sıkı bir nükleer denetim altına girecek olan İran'ın, bölgesel politikalarına ABD ve Batı tarafından müsamaha gösterileceği kaygısı Arap kamuoylarını meşgul etmeye başlamıştır (Kabalan, 2016: 41).

Böyle bir ortamda, 2016 yılının Ocak ayında, Suudi Arabistan'ın 46 kişi ile birlikte Suudi vatandaşı Şii lider Ayetullah Nemr'i idam etmesiyle iki ülke arasında kriz yeniden alevlenmiştir. ABD, AB ve bölge ülkelerince de tepki verilen idamlara, İran en sert tepkiyi gösteren ülke olmuştur. İran'da gerçekleşen protestolar sırasında göstericiler, Tahran ve Meşhed'deki Suudi Arabistan temsilciliklerini ateşe vermişlerdir. İran Cumhurbaşkanı Ruhani de bu duruma sert tepki göstermiş ve kabul edilemez bulduğu olayın faillerinin mutlaka yakalanması gerektiğini söylemiştir ("Tahran'daki Suudi Arabistan temsilcilikleri ateşe verildi", 2016).

Olayın ardından, önce Suudi Arabistan, Bahreyn ve Kuveyt, ardından da Katar, tepki olarak Tahran'daki Büyükelçilerini geri çağırılmışlardır ("Katar da Büyükelçisini geri çağırdı", 2016). Ayrıca, Suudi Arabistan, Yemen'de isyancı Husilerin kendisine yönelik saldırıları nedeniyle de, anılan gruba destek verdiğini iddia ederek, İran'ı suçlamıştır.

Bahsekonu hadiseden bu yana, Suudi Arabistan ve İran arasında devam eden kriz ortamı, 2017 yılı Haziran ayında, başını Suudi Arabistan, BAE ve Bahreyn'in çektiği Körfez ülkelerinin, bölgede terör örgütlerine destek verdiği iddiasıyla ve İran ile ilişkilerini gerekçe göstererek, Katar ile tüm ilişkilerini kesme kararıyla yeni bir aşamaya girmiş gözükmektedir. ABD Başkanı Trump'ın, Mayıs 2017'de Riyad'a yaptığı ziyaretin hemen ardından alınan bu

kararın arkasında, asıl Suudi Arabistan'ın İran ile mücadelesinin yattığı ve İran'ın bölgede yalnızlaştırılmasının hedeflendiği yorumları yapılmıştır.

Ancak, Suudi Arabistan'ın bu tutumunun, Katar'ı İran'a daha fazla yaklaştırdığını söylemek de abartılı olmayacaktır. Nitekim Katar, Suudi Arabistan Büyükelçiliğinin ateşe verilmesi sonrasında geri çektiği Tahran Büyükelçisi'ni, 2017 yılı Ağustos ayında yeniden Tahran'a göndermiştir ("Katar Tahran büyükelçisini İran'a geri gönderiyor", 2017). Ayrıca, krizde Katar'ın ihtiyaç duyduğu siyasi destek ile ekonomik anlamda tüketim mamüllerinin en önemli tedarikçisi, Türkiye ile birlikte İran olmuştur.

Suudi Arabistan bu dönemde, İran'ın Hizbullah örgütü aracılığıyla Lübnan üzerinde kurduğu etkiyi de sınırlandırma yönünde adımlar atmıştır. Suudi yönetiminin desteklediği Lübnan Başbakanı Hariri, 4 Kasım 2017 tarihinde Riyad'da bulunduğu sırada, İran ve Hizbullah'ı suçlayarak görevinden istifa ettiğini açıklamıştır. Hariri bir süre sonra Fransa'nın da sağladığı destekle yeniden Lübnan'a ve görevine dönmüştür. Bu mesele, 19 Kasım 2017 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilen olağanüstü Arap Birliği Zirvesi'nde de ele alınarak, İran'ın bölgeye müdahalesine karşı ortak bir cephe çağrısı yapılmış, İran Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Kasimi bahsekonu açıklamaları "değersiz" olarak nitelemiştir ("Arab League stance on Iran 'worthless': Tehran", 2017).

Irak ile ilişkilere bakıldığında, İran'ın 2003 yılında bölgedeki ezeli düşmanı Saddam Hüseyin rejiminin ABD işgali sonrasında yıkılmasıyla, Irak'taki nüfuzunun artmaya devam ettiği görülmektedir. Ruhani döneminde, Irak ile ilişkiler bağlamında da, tıpkı Suriye'de olduğu gibi daha ziyade güvenlikçi politikalar ön plana çıkmıştır. Özellikle bölgede DEAŞ terör örgütünün ortaya çıkması ve gerek Irak, gerek Suriye'de toprak kazanımları elde etmesiyle, İran, kendisi için, ideolojik açıdan büyük bir tehdit olarak algıladığı DEAŞ ile mücadelesinden de yararlanarak, Irak'taki etkinliğini genişletme arayışında olmuştur. İran ayrıca, Şii milis yapılanmalar ve Haşdi Şabi milisleri üzerinden Irak'ta saha üzerinde de gücünü arttırmıştır (Duman, 2017: 61).

Bu dönemde DEAŞ, gerçekleştirdiği saldırıların etkisiyle, ABD ve Avrupa ülkeleri açısından en önemli tehdit unsurlarından birisi haline dönüşmüştür. Bu tehdit algısının, nükleer sorun konusunda varılan uzlaşının yarattığı olumlu ortamda, Irak'ta DEAŞ ile mücadele bağlamında İran'ın, Haşdi Şabi milisleri aracılığıyla varlığını güçlendirmesine yönelik ABD ve Batı ülkelerinin itirazlarını sınırladığını söylemek mümkündür.

Bu dönemde, İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani'nin, Musul'un DEAŞ'tan kurtarılması operasyonu öncesinde bizzat bölgede bulunduğu yönelik haberler basında yer almıştır. Keza, Süleymani'nin danışmanlarından Şaban Nasiri'nin Musul'daki çatışmalarda öldüğüne yönelik haberler de, Devrim Muhafızları mensuplarının, Irak'ta DEAŞ ile savaşta bizzat cephede görev aldıklarını ortaya koymaktadır ("İranlı general Süleymani'nin danışmanı Musul'da öldü", 2017). Bu anlamıyla Irak, İran için doğal yaşam sahası haline gelmiş, İran kendisine yönelebilecek olası tehditleri Irak toprakları ve insanını kullanarak bertaraf etme stratejisi uygulamıştır (Duman, 2017: 61).

Sonuç olarak, Ruhani yönetiminin, tüm pragmatist yaklaşımına rağmen, Suudi Arabistan ile ilişkileri istedikleri yönde ilerletecek imkanı bulamadıkları görülmektedir. Bu durum, Suudi Arabistan'ın tutumu kadar, İran'ın parçalı siyasi yapısı içerisinde, Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler kurmanın Devrimin prensiplerine ters olduğunu düşünen bir grubun etkisinden de kaynaklanmaktadır (Keskin, 2016) Suriye krizi ve bölgede DEAŞ'ın ortaya çıkması sonrasında, Dini Lider Hamaney'in desteğiyle Suriye, Irak, Yemen gibi dış politika konularında etkinliğini arttıran Devrim Muhafızları odaklı güvenlik bürokrasisinin kuvvetlenmesiyle, bu bölgelerde Ruhani'nin pragmatik ve itidalli dış politika anlayışına zemin bırakılmadığı görülmektedir.

2.8. ABD İLE İLİŞKİLER

Ruhani'nin, İran'da Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi sonrasında, ABD ve Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde, Ahmedinejad dönemindeki, karşılıklı tansiyonun bir nebze de olsa geride kaldığı görülmektedir. Ortadoğu'da Arap ülkelerinde yaşanan sokak isyanları ve Suriye krizinin

yarattığı istikrarsızlık ve iç çatışmaların, ABD yönetimi ve Avrupa ülkeleri açısından da önemli tehditler olarak algılanması ve Ruhani'nin ılımlı dış politika söylemi ve yapıcı etkileşim çağrısının, Vaşington ve Brüksel'de de olumlu karşılık bulmasını kolaylaştırmıştır.

Özellikle ABD ile ilişkiler bağlamında, Ruhani döneminin, İran İslam Cumhuriyeti dönemi açısından tarihi gelişmelere sahne olduğunu söylemek mümkündür. Ruhani göreve geldikten hemen sonra, ABD Dışişleri Bakanı John Kerry ve İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, Eylül 2013'teki BM Genel Kurulu toplantıları marjında biraraya gelerek, Devrim sonrası iki ülke arasında gerçekleşen en üst düzeyli görüşmede buluşmuşlardır. Bu görüşmenin ardından, Cumhurbaşkanı Ruhani'nin, ABD Başkanı Obama ile gerçekleşen telefon görüşmesi de keza, Devrim sonrası bir ilk teşkil etmiştir. Bu temaslar, her iki tarafın da, İran'ın nükleer programına ilişkin konudan başlayarak pragmatik bir bakış açısı geliştirme iradesi taşıdıklarını ortaya koymuştur. Ayrıca, İran'ın P5+1 ülkeleriyle müzakereleri sonrasında nükleer program konusunda anlaşmaya varılan Kapsamlı Ortak Eylem Planı da, yine Devrim sonrasında ABD ve İran'ın üzerinde anlaştıkları ilk belgeyi teşkil etmiştir.

Ruhani'nin göreve gelmesiyle, ABD ile İran arasında, ilk defa perde arkası kanallar kullanılmadan, kamuoyu önünde görüşmeler gerçekleştirilmesi önemli bir gelişmedir. Nükleer programa ilişkin müzakereler süresince, iki ülke Dışişleri Bakanları'nın sıklıkla biraraya gelmelerinin, karşılıklı olarak güven ilişkisi kurulması bakımından katkı sağladığını söylemek mümkündür. Nitekim İran, bu diyalogun olumlu bir yansıması olarak, daha önce dışlandığı bölgesel sorunlara ilişkin bazı uluslararası girişimlere, ABD ve Rusya'nın desteğiyle dahil olma imkanı yakalamıştır. İran'ın Uluslararası Suriye Destek Grubunun bir üyesi olması ve 1 Şubat 2016 tarihinde gerçekleşen Üçüncü Cenevre görüşmelerine iştirak etmesi bu duruma bir örnek teşkil etmiştir. Ayrıca, ABD ile oluşan sözkonusu olumlu diyalog ortamının etkisiyle de, İran, bölgesel politikalara ilişkin görüşlerini doğrudan aktarma imkanı yakalamış, ABD'de ise en azından yönetim çevreleri, bölgedeki önemli müttefikleri olan İsrail, Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin, İran'ın artan nüfuzuna ilişkin endişelerini bir noktaya kadar gözardı etmiştir.

Bununla birlikte, Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nın, ABD ve İran arasındaki ilişkilerde kapsamlı bir iyileşmeye neden olabileceği beklentilerinin de boşa çıktığı görülmektedir. Bu durumda, her iki tarafın kendi iç siyasi yapılarından kaynaklanan kısıtlamaların yanısıra, bölgesel dengeler de önemli rol oynamıştır.

ABD'de, Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran ile diyalog konusunda ilk andan itibaren, özellikle Cumhuriyetçi çevreler ve İsrail lobisine yakın grupların muhalefeti mevcuttu. Özellikle ABD güvenlik elitinin, Kapsamlı Ortak Eylem Planı konusunda belli rezervleri bulunduğu, Senato ve Temsilciler Meclisi'nde de çoğunluğun anlaşmaya mesafeli durduğu bilinmekteydi (Özertem, 2016: 29). Böylesi bir ortamda, anlaşma sürecinde kritik bir rol oynayan Obama yönetimi açısından, İran ile ilişkilerde diğer konularda da ilerleme sağlamak için acele etmemenin, daha tercihe şayan bir seçenek olarak görülmek durumunda kaldığı değerlendirilmektedir. Obama yönetiminin bu yaklaşımında, Kapsamlı Ortak Eylem Planı sonrasında, İran'ın bölgede etkinliğini arttıracacağı kaygısı taşıyan bölgedeki müttefikleri İsrail ve Körfez ülkelerinin endişelerini dengeleme arayışının da rol oynamış olabileceği düşünülmektedir.

İran tarafından bakıldığında ise, Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve yaptırımların kalkması, kamuoyunda büyük bir heyecanla karşılanırsa ve Ruhani'ye yönelik desteği arttırsa da, siyasi yapı içerisindeki tüm erklerin varılan uzlaşmadan memnun olduklarını söylemek zordur. Nitekim, Devrim Muhafızları Ordusu Komutanı Tümgeneral Ali Caferi, varılan uzlaşmayı kabul edilemez olarak nitelendirmekten çekinmemiştir ("İran Devrim Muhafızları: Nükleer anlaşma kabul edilemez", 2015). Bununla birlikte, anlaşmaya Dini Lider Hamaney'in zımni onay vermesi, sözkonusu çevrelerin olası muhalefetini de sınırlamıştır. Buna karşın Hamaney'in, ABD'nin "yumuşak gücü"nü etkilerinden çekinmesi nedeniyle, nükleer program hariç diğer meselelerde ABD ile diyalog ve müzakereyi gündem dışı bırakması, Ruhani yönetiminin ABD ile ilişkilerdeki imkanlarını kısıtlamıştır (Tarzi, 2016: 39). Hamaney'in bu yaklaşımıyla, ülke içindeki farklı siyasi gruplara, rejimin hassasiyetlerinin aynen korunduğu mesajı vermeyi hedeflediği düşünülmektedir.

ABD’de Ocak 2017’de Başkanlık görevini Donald Trump’ın devralmasının, Ruhani’nin ilk döneminde ABD yönetimi ile kurulan diyalog açısından bir kırılmaya yol açacağı ve geri dönüşü ifade edeceği anlaşılmaktadır. Kampanya döneminden itibaren, İran’ın nükleer programı konusunda anlaşmaya karşı olduğunu ve İran’a karşı sert politikalar izlenmesi gerektiğini düşündüğünü açıklayan Trump, Ekim 2017’de Beyaz Saray’da ABD yönetiminin İran ile ilgili yeni stratejisini ilanında, 2015 yılında İran ile varılan anlaşmayı ‘tarihteki en kötü anlaşma’ olarak nitelendirmiş, İran’ın anlaşmayı birçok kez ihlal ettiğini, anlaşmayı onaylamayacağını, ancak anlaşma feshedilmemekle birlikte, anlaşmadaki açıkların kapatılması için Kongre’de çalışmaların başladığını duyurmuştur. Trump ayrıca, Devrim Muhafızları’na yönelik yeni yaptırım kararlarını da açıklamıştır (“Trump’tan İran politikasında keskin dönüş: Uygulamayacağım”, 2017). Trump, son olarak 12 Ocak 2018 tarihinde anlaşmanın uygulanmasını son kez uzattığını açıklamıştır. (Demirci, 2018).

Buna karşın, İran Cumhurbaşkanı Ruhani ise, Trump’ın açıklamalarını “dayanaksız suçlamalar” olarak nitelendirmiş ve İran’ın nükleer uzlaşısındaki taahhütlerine uymaya devam edeceğini söylemiştir. Ayrıca, UAEA tarafından anlaşmanın imzalanması sonrasında yapılan denetimlere ilişkin yayınlanan 10 raporda İran’ın sorumluluklarını yerine getirdiği kaydedilmiştir (Demirci, 2018). İngiltere Başbakanı May, Almanya Başbakanı Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı Macron ise ortak bir açıklama yayınlayarak, uzlaşya bağlılıklarını teyit etmiş ve ABD’nin kararının olası yansımaları konusunda endişelerini dile getirmişlerdir (“Iran nuclear deal: Rouhani says Trump’s statements full of ‘baseless accusations’ and vows to abide by agreement”, 2017).

Bununla birlikte ABD Başkanı Trump, AB ülkeleri başta olmak üzere uluslararası kamuoyundan gelen itirazlara rağmen, 8 Mayıs 2018 tarihinde yaptığı konuşmayla, İran’ı terörizmin en büyük sponsoru olmakla suçlayarak, ABD’nin Kapsamlı Ortak Eylem Planı’ndan çekildiğini duyurmuş ve İran’a yönelik yaptırımların yeniden uygulamaya konulacağını açıklamıştır. Buna karşın, İran Cumhurbaşkanı Ruhani ise yaptığı açıklamada, ABD’nin sözkonusu kararını kendileri için tarihi bir tecrübe olarak niteleyerek, İran’ın anlaşmaya uymaya ve anlaşmanın tarafı diğer ülkelerle birlikte çalışmaya devam edeceğini

söylemiştir. Keza AB ülkeleri ve Rusya da, anlaşmanın korunması için çalışmayı sürdüreceklerini, İran anlaşmayı uygulamaya devam ettiği sürece kendilerinin de taahhütlerine bağlı kalacaklarını ifade etmişlerdir (“World reacts to US decision to pull out of Iran nuclear deal”, 2018).

ABD’de Trump yönetiminin İran’a karşı tutumunun, Ruhani’nin Ağustos 2017’de başlayan ikinci döneminde, ilişkilerin seyri açısından belirleyici olacağı değerlendirilmektedir. Nükleer anlaşmanın Trump yönetiminde birkaç defa uzatılmasına rağmen, Trump’ın anlaşmadan çekilme kararının, 2018 yılının ilk aylarında Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Danışmanlığı’na John Bolton, Dışişleri Bakanlığı’na ise Mike Pompeo gibi İran karşıtı şahin tutumlarıyla bilinen şahsiyetlerin atanması sonrasında alınması da dikkat çeken bir unsurdur. Trump’ın nükleer anlaşmadan çekilmesi, İran’a karşı yeni yaptırımları devreye sokması ve hatta şahin siyasetçilerin de etkisiyle İran’da rejimi tehdit edecek bazı hamlelerde bulunmasının, ilişkilerde tansiyonu yeniden yükseltmesi kaçınılmaz görülmektedir. Mevcut dönemin, Muhammed Hatemi’nin Cumhurbaşkanlığı dönemiyle gösterdiği benzerlik de dikkat çekicidir. Hatemi’nin Cumhurbaşkanlığı’nın ilk döneminde de, ABD ile yaşanan bazı yumuşama adımlarından sonra, Bush yönetiminin başa geçmesi sonrasında adıgeçenin, İran’ı, Kuzey Kore ve Suriye ile birlikte “şer eksenli ülkeler” arasında saymasıyla ilişkiler gerilmiş, İran’ın gizli bir nükleer program yürüttüğünün ortaya çıkmasıyla da tamamen durma noktasına gelmiştir. Trump yönetiminden gelen mesajlara bakıldığında, Ruhani’nin ikinci döneminde de, ilişkilerde bir geriye gidişin görülmesi ve tansiyonun yüksek seyretmesi sürpriz teşkil etmeyecektir. Böyle bir durum aynı zamanda, İran içerisinde pragmatist ve ılımlı bir dış politikayı savunan kesimlerin, radikal ve sertlik yanlısı güvenlikçi politikaları benimseyen siyasi gruplar karşısında zemin kaybetmesiyle de sonuçlanabilecek, dolayısıyla İran iç siyasetinde bazı etkileri görülebilecektir.

2.9. AVRUPA ÜLKELERİYLE İLİŞKİLER

İran’a yönelik yaptırımların kalkması ve ülke içinde ekonomik kalkınma sağlanmasını kendine en önemli hedef olarak belirleyen Ruhani, bu amaca ulaşmak için Avrupa

lkeleriyle, Ahmedinejad döneminde neredeyse durma noktasına gelen diyalog ve ilişkileri yeniden canlandırmayı öncelikli bir konu olarak belirlemişti. Ruhani, Avrupa ile ticareti ve AB ülkelerinden gelecek yatırımların arttırılmasının, İnan ekonomisinin yeniden kalkınması, işsizlik sorununun azaltılması, gelişmiş üretim teknolojilerine erişim ve ekonominin rekabetçi bir anlayışa evrilmesi bakımından elzem olduğu inancındaydı.

Avrupa lkeleri için de, yaklaşık 80 milyonluk eğitimli nüfusu ve zengin enerji kaynaklarıyla, İnan önemli bir pazar teşkil etmekteydi. Ancak Avrupa lkeleri, 2006 yılından itibaren, İnan'ın nükleer programına ilişkin siyasi gerilimin artması ve ardı ardına alınan yaptırım kararları nedeniyle, bu potansiyeli hayata geirememektedirler. Nitekim, 2006 ve 2013 yılların arasında AB lkelerinin İnan'a ihracatı 11,3 milyar Avro'dan 5,4 milyar Avro'ya düşerek, %51 azalmış, İnan'ın ithalatında Asya lkeleri paylarını arttırmışlardı. (Abruzzuni, 2016: 43). Bu bakımlardan, Ruhani tarafından yapılan diyalog çağrısı, esasen Avrupa lkelerinin de uzun zamandır bekledikleri bir gelişmeydi.

Nitekim Ruhani'nin görevi devralması ve nükleer programa ilişkin müzakerelerde olumlu bir ortam yakalanmasıyla, Avrupa lkeleri de aradıkları ortamı yakalamışlardır. Özellikle, 14 Temmuz 2015 tarihinde İnan ile P5+1 lkeleri arasında Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nda uzlaşma sağlanması ardından, uzun zamandır durma noktasına gelen karşılıklı ziyaretlerin hemen hayata geçirildiği görülmektedir. Yaptırımların kalkması ve rehin tutulan İnan'ın petrol gelirlerinin serbest bırakılmasıyla, İnan ekonomisinde oluşacak canlanmadan pay alma arzusu, sözkonusu ziyaretlerin en büyük motivini teşkil etmiştir.

Bu kapsamda, 14 Temmuz'un hemen ardından aynı ay içerisinde, Tahran'ı ziyaret eden ilk Avrupalı yetkili, beraberinde, bir işadamları delegasyonuyla 19 Temmuz 2015 tarihinde İnan'a gelen Almanya Ekonomi Bakanı Sigmar Gabriel olmuştur ("German economy minister visits Iran after nuclear deal to re-establish ties", 2015).

Gabriel'in ziyaretini, 29 Temmuz 2015'de Fransa Dışışleri Bakanı Laurent Fabius ve 23 Ağustos 2015'de yine bir işadamı heyetiyle İnan'a gelen İngiltere Dışışleri Bakanı Philip

Hammond'un ziyaretleri izlemiştir ("Laurent Fabius, French Foreign Minister, Visits Iran", 2015). Hammond'un ziyareti sırasında, 2011 yılında, İran'a uygulanan ambargoları protesto eden bir grubun düzenlediği baskının ardından kapatılan, İngiltere'nin Tahran Büyükelçiliği de yeniden açılmış, Hammond, Ruhani'nin 2013 yılında Cumhurbaşkanı seçilmesinin iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi açısından bir dönüm noktası teşkil ettiğini söylemiştir ("İngiltere, Tahran Büyükelçiliği'ni yeniden açtı", 2015).

İran ve Avrupa siyasi ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi bakımından Ruhani'nin ilk döneminde, yaptırımların 16 Ocak 2016 tarihinde kaldırılmasının hemen ardından Ocak ayı sonunda İtalya ve Fransa'ya gerçekleştirdiği ziyaretler de önemli rol oynamıştır. Ruhani, 100'den fazla işadaminin da kendisine eşlik ettiği ziyaretlerinde toplam değeri 40 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilen anlaşmalara imza atmıştır (Özertem, 2016: 28). İran ayrıca, Airbus'tan 118 adet uçak alınmasına yönelik yaklaşık 25 milyar Avro değerinde bir anlaşma daha yapmıştır (Abruzzini, 2016: 44). Söz konusu anlaşmalar, endüstrinin ve özellikle de enerji ve ulaştırma sektörlerinin tekrar ayağa kaldırılması adına atılan ilk adımlar olmuştur (Özertem, 2016: 28).

Ruhani'nin bahse konu ziyaret sırasında, Vatikan'da Papa ile de biraraya gelmesi, siyasi açıdan sembolik bir önem arzeden bir gelişme teşkil etmiştir. Müteakiben, aynı yılın Nisan ayında da, İtalya Başbakanı Matteo Renzi 250 kişilik bir işadamları heyetiyle, Tahran'ı ziyaret etmiş ve özellikle enerji ve ulaştırma konularında anlaşmalar imzalanmıştır ("Iran, Italy sign 7 MoUs", 2016).

Ruhani'nin ilk dönemi itibariyle, Avrupa ülkeleri ile diyalog yolunun açıldığını ve karşılıklı üst düzey ziyaretlerin olağan hale geldiği söylenebilecektir. Nitekim, yukarıda zikredilen karşılıklı ziyaretlerin 2016'nın geri kalanı ve 2017 yılında da devam ettiği, Ahmedinejad döneminde, İran ile temas etmekte isteksiz davranan AB ülkelerinin, Ruhani ile bu durumu aşmış oldukları görülmektedir.

Sözkonusu karşılıklı ziyaret ve imzalanan anlaşmaların, ticari ilişkilerin geliştirilmesi bakımından sonuç verdiğini de söylemek mümkündür. Nitekim, 2017 yılının ilk yarısında, 2016'nın aynı dönemine göre, İran ve Avrupa ülkeleri arasındaki ticaret yüzde 94 artmıştır (Kamali Dehghan, 2017). Diğer taraftan, ticaretteki bu artışa rağmen, yaptırımların sona ermesinin, henüz İran'a yatırımlar konusunda beklenen etkiyi yapmadığı görülmektedir. İran'a yapılacak yatırımlar konusunda halihazırda birçok büyük şirketin şimdilik muhafazakar bir tutum içerisinde oldukları anlaşılmakta, bu durumda, sözkonusu yatırımcıların, İran'ın uluslararası ticaretin yükümlülüklerine ne kadar uyum sağlayacağını ve iktisadi reformları ne hızda gerçekleştirebileceğini görmek istemeleri de etkili olmaktadır (Özertem, 2016: 28). İran, Dünya Bankası verilerine göre iş yapılabilirlik endeksinde 189 ülke arasında, 119. sırada, yolsuzluk endeksinde ise 175 ülke arasında 139. sıradadır (Abruzzini, 2016: 45). Ayrıca, ekonomide önemli sektörlerin büyük bir kısmının halen daha devlet kontrolünde olması ve Devrim Muhafızları'nın ekonomideki etkinliği de yatırımları zorlaştıran faktörler olarak ön plana çıkmaktadır.

Avrupa ülkeleri açısından bir diğer sınamayı da, ABD'nin İran'a yönelik tutumu teşkil edecektir. BM yaptırımları sona ermiş olmakla birlikte, ABD'nin uygulamaya devam ettiği tek taraflı yaptırımlar, ABD'deki ekonomik çıkarlarını riske etmek istemeyen özellikle büyük şirketler üzerinde caydırıcı etkisini devam ettirmektedir. Keza, Trump yönetiminin İran'a yönelik sertlik yanlısı tutumu ve nükleer anlaşmadan çekilerek yaptırımları yeniden başlatma kararları, Ruhani'nin ilk döneminde AB ülkeleriyle İran arasında sağlanan olumlu ortamın sürdürülebilirliğini olumsuz etkileme potansiyeli taşımaktadır. AB ülkelerinin, İran ile yeniden yatırım dönemine dönmek istemeyecekleri açıktır. Bu bakımdan AB ve üye ülkeler, siyasi ve ekonomik kazanımlarını daha yeni hissetmeye başladıkları, nükleer uzlaşmanın son ana kadar arkasında durmaya devam edeceklerdir. Bu çabalarında AB ülkeleri için Rusya'nın desteğinin kazanılması da önem arzedecektir. Ayrıca, ABD-İran ilişkilerinin Trump döneminde yeniden gerilmesi halinde, AB ülkelerinin, tıpkı Hatemi'nin ikinci döneminde olduğu gibi tansiyonu düşürmek için arabulucu bir rol oynamaya çalışmaları beklenebilecektir.

2.10. RUSYA İLE İLİŞKİLER

1979 İslam Devrimi sonrasında, ABD ile ilişkileri tamamen kopan ve Avrupa ülkeleriyle de inişli çıkışlı bir seyir izleyen İran için Rusya'nın destek ve işbirliği, her dönemde büyük önem arz etmiştir. Özellikle 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren Rusya, Buşehr'deki nükleer santralin inşasını da üstlenmesiyle, İran için önemini daha da arttırmıştır. Böyle bir ortamda Rusya, İran için, ABD'nin düşmanlığını ve kendisine yönelik uygulanmaya çalışılan izolasyonu bir ölçüde engelleyebilecek bir güç anlamı taşımıştır. Rusya içinse İran, etki alanında tutmak isteyeceği önemli bir bölgesel güçtür. Bununla birlikte, Rusya'nın, ABD karşısında her daim İran'ın arkasında durduğunu söylemek de mümkün değildir. Nitekim Rusya, 2006-2010 yılları arasında BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı alınan yaptırım kararlarını da desteklemiştir.

2012 yılından sonra, İran ile Rusya'nın ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çabalarını daha da arttırdıkları görülmektedir (Kozhanov, 2017: 105). Bu durumda iki önemli konu başlığının iki ülke arasındaki yakınlaşmanın artmasında temel motivasyonu teşkil ettiği söylenebilir. Bunlardan birincisi, İran'ın nükleer programıdır. Rusya, 2013-2015 yılları arasında P5+1 ülkeleriyle İran arasındaki müzakerelerde, etkin ve kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Rusya'nın bu çabaları, Ruhani ile nükleer meselede yeni bir sayfa açmak isteyen İran üzerindeki etkisini artırma arzusunun yanısıra, yanibaşında nükleer bir İran görmek istememesi, ayrıca nükleer gerilimin, ABD ile İran arasında, bölgeyi daha da istirarsızlaştıracak bir çatışma potansiyeli taşımasına dayanmaktadır. Keza Ruhani yönetimi de, nükleer müzakerelerde Rusya'nın kolaylaştırıcı ve arabulucu yaklaşımını memnuniyetle karşılamış, pazarlıklar aşamasında bazı hususlarda uzlaşya daha rahat erişilmesini sağlayacağını görmüştür.

İki ülkenin yakınlaşma çabalarındaki ikinci faktör ise, Suriye krizi olmuştur. Her iki ülke de, farklı çıkarlara dayansa da, Suriye'de rejimin devamından yana bir tutum sergilemişlerdir. Bu süreçte her iki ülkenin birbirinin işbirliği ve desteğine önem atfettikleri düşünülmektedir. Bununla birlikte, krizin ilk yıllarında İran'ın çok daha aktif bir şekilde, Esad rejiminin

yanında yer aldığı ve hatta bizzat sahada rejim güçlerine destek verdiği, Rusya'nın ise desteğini diplomatik alanda yoğunlaştırdığı söylenebilecektir. Ayrıca İran, krizin ilk anından itibaren, tutumunu Esad'ın mutlaka görevine devam etmesi üzerine bina ederken, Rusya'nın Esad konusunda İran kadar ısrarcı olmadığı görülmekte, öncelik Suriye'de devlet yapısının korunmasına atfedilmektedir (Kozhanov, 2017:118).

2015 yılı sonbaharından itibaren, Rusya'nın Suriye krizine askeri açıdan da müdahil olmasıyla iki ülke arasındaki işbirliği, sahadaki eşgüdüm ihtiyacının da etkisiyle özellikle güvenlik boyutuyla daha da gelişmiştir. Rusya'nın müdahalesiyle, rejim güçlerinin konumlarını güçlendirmeleri, yıllardır bu uğurda büyük maliyet ödeyen İran'ı memnun eden bir gelişme teşkil etmiştir. Diğer taraftan, Rusya ile Suriye konusundaki işbirliğinin, Cumhurbaşkanı Ruhani'den çok bizzat Dini Lider Hamaney ve İran'daki güvenlik eliti tarafından yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Hatta, Hamaney bu konuyu bizzat kendisi, Kasım 2015'te Tahran'ı ziyaret eden Rusya Devlet Başkanı Putin ile ele almıştır.

Öte yandan, Suriye'de DEAŞ'ın yenilgiye uğratılması, Rusya'nın müdahalesi sonrasında, rejim güçlerinin bazı bölgelerde etkinliklerini arttırmaları, siyasi çözüm arayışlarını da hızlandırmıştır. Bu süreçte, Rusya, İran ve Türkiye tarafından 2017 yılının başında hayata geçirilen Astana Süreci, Esad rejimi ile bazı muhalif gruplar arasında bir diyalog başlatılmasına ve önce ateşkes, akabinde ise üç ülkenin garantörlüğünde çatışmasızlık bölgeleri oluşturulmasına imkan sağlamıştır. Suriye krizi bağlamında, siyasi çözüm arayışlarının hızlanmasıyla, Suriye krizi ve Rusya ile ilişkiler konusunda dış politika yürütme sürecinde Cumhurbaşkanı Ruhani ve Dışişleri Bakanı Zarif'in görünürlüklerinin de arttığı da söylenebilecektir. Ruhani bu kapsamda son olarak, 22 Kasım 2017'de Soçi'de, 4 Nisan 2018'de ise İstanbul'da, Rusya Devlet Başkanı Putin ve Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Suriye konulu Zirvelere iştirak etmiştir.

Cumhurbaşkanı Ruhani Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla ayrıca, 27-29 Mart 2017 tarihlerinde Moskova'ya ikili bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Ancak ziyaretin sonuçlarının mütevazî seviyelerde kaldığı, imzalanan belgelerin mutabakat zaptı seviyesinde

bağlayıcı olmayan veya daha önceki anlaşmaları tamamlayıcı unsurlarla sınırlı kaldığı, hatta Moskova'nın, Putin'in İran'ı ziyareti konusunda dahi taahhüdü girmekten kaçındığı yorumları yapılmaktadır (Kozhanov, 2017: 106).

Bununla birlikte, Ruhani yönetiminin, özellikle ABD'de Trump yönetimiyle birlikte yeniden şahinleşen İran politikası sonrasında, Rusya ile ilişkileri daha da arttırarak stratejik ortaklık seviyesine taşıma niyeti için gayret sarfetmeye devam edeceği düşünülmektedir. ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi nedeniyle ve İran'a bir olası müdahale kararı alması durumunda Rusya'nın BM'de takınacağı tavır da İran açısından hayati bir öneme sahiptir (Gülşen, 2017: 37).

2.11. ÇİN HALK CUMHURİYETİ (ÇHC) İLE İLİŞKİLER

ÇHC ile İran, tarihi ve kültürel derinliğe sahip iki köklü medeniyetin temsilcileri olarak tarih boyunca yakın ilişki içerisinde bulunmuşlardır. Tarihsel olarak ticaretin en önemli rotalarından birisi olan İpek Yolu üzerinde bulunmaları sözkonusu yakın ilişkileri oluşturan temel unsurlardan birisi olmuştur.

1979 İran Devrimi sonrasında, her ne kadar Humeyni Çin'e ihtiyatla yaklaşmayı tercih etmiş ise de, İran-Irak Savaşı sırasında ÇHC'nin İran'a sağladığı silah desteği, İran'ın uluslararası ortamda yalnızlaşması, ÇHC'nin artan enerji ihtiyacı gibi unsurlar iki ülke ilişkilerini canlandırmış, Soğuk Savaş sonrasında İran ÇHC'nin Ortadoğu'daki en önemli ortaklarından birisi halini almıştır (Alagöz, 2016: 68)

İran nükleer programına ilişkin uyuşmazlığın ortaya çıktığı 2002 yılından sonra, ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerin İran'a yönelik baskılarını arttırmaları ve uyguladıkları yaptırımlar İran'ı, Rusya örneğinde olduğu gibi, ÇHC ile de daha yakın ilişkiler kurmaya itmiştir. Rusya konusunda İran toplumunda varolan olumsuz tarihsel hafızanın, ÇHC'ye karşı mevcut olmaması da, ilişkilerin ilerletilmesini daha da kolaylaştıran bir faktör olmuştur.

Özellikle ekonomik alanda ilişkilerde çok ciddi bir ilerleme sağlandığı görülmektedir. Bunun neticesinde, 2000'lerin başında 10 milyar doların altında olan ticaret hacmi, 2014 sonrası 50 milyar doların üzerine çıkmıştır (Alagöz, 2016: 68).

Ruhani yönetimi, dış politikasında öncelik verdiği nükleer uyuşmazlığın çözümüne yönelik gayretlerinde özellikle ÇHC'nin desteğine büyük önem atfetmiştir. ÇHC de müzakere süreci boyunca, kritik bir diplomatik rol oynamış, İran ile ABD arasında arabulucu bir konumda bulunmuştur (Garver, 2016).

Ruhani yönetimi, ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik gayretleri bağlamında, ÇHC ile ilişkileri güçlendirmeyi hedeflemektedir. İran'a yönelik yaptırımların kaldırıldığı Ocak 2016'da ÇHC Devlet Başkanı Şi Jinping Tahran'ı ziyaret etmiş ve iki ülke arasındaki ticaret hacminin 10 yılda 600 milyar dolara çıkarılmasının hedeflendiği açıklanmış ve enerji ve ekonomik işbirliği alanlarında 17 anlaşmaya imza atılmıştır ("Çin ile İran arasında 600 milyar dolarlık ticaret hedefi", 2016).

ÇHC'nin doğu ve batı arasındaki ulaştırma güzergahlarını ve ticareti geliştirmeyi hedefleyen ve büyük önem verdiği "Bir Kuşak, Bir Yol" projesi açısından da İran hayati öneme sahip bir ülkedir (Garner, 2016). Ruhani yönetimi de ekonomik kalkınmasına olumlu etkileri olacağına inandığı anılan projeye aktif katılım konusunda istekli bir tavır sergilemektedir. Bahsekonu proje kapsamında Mayıs 2017'de Pekin'de düzenlenen Zirve'ye İran Ekonomi Bakanı Ali Tayyebnia da katılmış, İran'ın tarihi İpek Yolu'nun bir parçası olduğunu ve yeni girişimde de aktif bir rol oynamak niyetinde bulunduğunu açıklamıştır ("Iran's Role in New Silk Road Emphasized", 2017).

ABD'de Trump yönetimi sonrasında, İran'a karşı yaşanan tavır değişikliği dikkate alındığında, önümüzdeki dönemde, artması olası ABD ve Batı baskısının, İran'ın ÇHC ile olan ilişkilerini daha da güçlendirmesinin beklenebileceği düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HASAN RUHANİ’NİN CUMHURBAŞKANLIĞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

3.1. İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ VE 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ’NE KADAR OLAN DÖNEM

Avrasya’nın kalbinde yeralan bir coğrafyada konumlanan Türkiye ve İran, köklü tarihleri, güçlü devlet gelenekleri ve derin sosyal ve kültürel yapılarıyla, tarihin her döneminde buldukları bölgenin kilit aktörleri arasında yer almışlardır. İki ülkenin ilişkilerinin izlediği seyir, başta Ortadoğu olmak üzere, Kafkasya ve Orta Asya’daki bölgesel gelişmeleri ciddi bir biçimde etkileme ve dönüştürme potansiyelini taşımış, bölgesel ve uluslararası siyasetin şekillenmesinde etkili olmuştur (Korkmaz, 2014: 304).

İki ülke arasındaki 560 km’lik sınır 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması’yla çizilmiş ve her ne kadar zaman zaman bazı gerginlik ve çatışmalar yaşanmışsa da, büyük çaplı bir mücadele yaşanmadan, herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar uygulanagelmıştır. İki ülke coğrafi sınırlarının, bu yönüyle halen dünyanın en eski uluslararası sınırlarından olduğunu söylemek mümkündür.

İki ülke ilişkilerinde coğrafi sınırlar bağlamında görece bir istikrar görülmekle ve büyük çaplı çatışmalar yaşanmamış olmakla birlikte, ilişkilerin, zaman zaman inişli çıkışlı bir grafik sergilediği görülmektedir. Bu durum, iki ülkenin tarihsel geçmişleriyle, sosyal ve kültürel dokularından kaynaklanmakta, bahsekonu bileşenlerin yarattığı rekabet algısı her daim ilişkiler üzerinde etkili olmaktadır. Türkiye ile İran bölgesel güç ve nüfuz rekabeti içinde bulunmaktadır (Korkmaz, 2014: 304).

İki ülke ilişkilerini geçmişten günümüze şekillendiren faktörlere kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Sözkonusu faktörlerden ilki ve belki de en önemlisi iki ülkeye, Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'daki gelişmeleri etkileme imkanı veren jeopolitik konumlarıdır (Özcan, Özdamar, 2010: 101). Türkiye ve İran'ın kıymetli stratejik konumları, iki ülkenin bölgesel rekabetlerinin de temelini oluşturmasının yanısıra, her iki ülkeyi de büyük güçlerin mücadele alanı haline getirmiştir. Sözkonusu devletlerin İran ve Türkiye üzerinde nüfuz oluşturma gayretlerinin, tehdit algısı yaratması bağlamında, aralarındaki rekabete rağmen iki ülkeyi bölgesel işbirliğine mecbur kılan bir faktör olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.

İki ülke ilişkilerindeki diğer bir önemli unsur kültürel farklılıklardır. Her iki ülke de Osmanlı ve Safevi İmparatorlukları döneminde, İslamiyet'in iki farklı mezhebi olan Sünni ve Şii ayrımının liderliğini yürütmüşlerdir (Özcan, Özdamar, 2010:102). Bahsekonu ayrımın, İran'da İslam Devrimi sonrasında Şii kimliğinin İran dış politikasının belirlenmesinde daha da etkin bir hale gelmesiyle İran açısından belirleyici faktörlerden birisi haline dönüştüğü görülmektedir.

Türkiye ve İran'ın, bölgenin Arap olmayan iki büyük aktörü olarak oynadıkları rol ile imparatorluk mirasına sahip doğrudan sömürgeleştirilememiş ülkeler olmaları bağlamında önemli benzerlikleri de bulunmaktadır (Uygur, 2017).

İran ve Türkiye'nin modernleşme tarihleri de benzer bir yol izlemiştir (Aras, Yorulmazlar, 2016). Bununla birlikte, her iki ülke de bölge ülkelerine ve Müslüman ülkelere sundukları farklı modellerle rekabet etmişlerdir. İran Pehlevi hanedanının yönetiminde monarşi sistemiyle modernleşme adımlarını atarken, Türkiye, Cumhuriyet idaresini modernleşme yolunda esas almış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet tehdidinin de etkisiyle, Batı ittifakının bir parçası olmaya yönelmiştir. Türkiye'nin sözkonusu tercihi ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) üyeliği, özellikle İslam Devrimiyle birlikte İran'ın Batı ile ilişkilerini koparması sonrasında, iki ülke arasında yeni bir ideolojik ayrıma da yol açmıştır (Özcan, Özdamar, 2010: 104).

İran ve Türkiye ilişkilerinde her daim belirleyici olan diğer bir unsur da iki ülkedeki etnik ve dini Azınlıkların varlığıdır. Nüfusunun yaklaşık üçte birini Azerilerin oluşturması ve Türkmen ve Kaşgay gibi diğer Türk kökenli Azınlıkların varlığı nedeniyle İran, Türkiye'nin Türkçülük akımları üzerindeki etkisinden çekinmiştir. Bahsekonu tehdit algısı, SSCB'nin dağılması sonrasında bağımsız Azerbaycan devletinin kurulmasıyla daha da güçlenmiş, Haydar Aliyev'in İran'a yönelik ılımlı politikaları Türkiye-İran ilişkilerindeki Azerbaycan sorununun kısmen aşılmasına katkı sağlamıştır (Kürkçüoğlu, Akdevelioğlu, 2008: 583) Keza Türkiye de, Osmanlı-Safevi rekabetine kadar uzanan bir perspektifte, Türkiye'deki Aleviler üzerindeki İran etkisinden endişe duymuştur (Özcan, Özdamar, 2010: 102). Ayrıca, her iki ülkede de Kürtlerin varlığı, gerek iç gerek dış siyasetleri bağlamında iki ülke için önemli bir etken oluşturmuş, özellikle 1990'lı yıllarda PKK terörü temelli güvenlik anlaşmazlıklarına da neden olmuştur.

İki ülke arasında yukarıda değinilen unsurlara dayalı rekabet algısına rağmen, geçtiğimiz yüzyılda Türk-İran ilişkilerinin oldukça istikrarlı bir süreç izlediğini söylemek mümkündür (Uygur, 2017). Pehlevi Hanedanı ile genç Türkiye Cumhuriyeti arasında, emperyalist güçlere dönük tehdit algısının ve modernleşme çabalarının getirdiği yakınlaşma, iki ülkenin İkinci Dünya Savaşı öncesinde Sadabat Paktı, Soğuk Savaş döneminde ise ortak SSCB tehdidinin sonucu olarak Merkezi Anlaşma Teşkilatı (CENTO) bünyesindeki ortaklıklarıyla devam etmiştir. Zaman zaman yaşanan siyasi sorunlara ve her zaman ilişkilerin belirleyici bir unsuru olan bölgesel rekabete rağmen iki ülke de işbirliğini ve diyalogu korumaya gayret etmişlerdir.

3.2. 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASINDA TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

İran'da 1979'da yaşanan İslam Devrimi, ülke içindeki etkilerinin yanısıra, ülkenin bölge ülkeleri ve büyük güçlerle olan ilişkilerinde de kesin bir paradigma değişimine yolaçmıştır. İran adeta bir gecede, kilit bir Batı müttefikinden, ABD hegemonyasının en ciddi tehditlerinden birisi haline gelmiştir (Özcan, Özdamar, 2010: 105). İran'ın Batı ile ilişkilerinde yaşanan keskin ayrışma, Türkiye ile ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemiş, bazı dönemlerde ilişkilerde ciddi sorun ve gerginliklere yol açmıştır.

İran dış politikasında köklü bir değişiklik yaratan ve Şah döneminin Amerika ve Batı yanlısı politikalarından bir kopuşa yol açan 1979 İslam Devrimi sonrasında, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerde konjonktüre bağlı olarak inişli çıkışlı bir seyir izlenmiştir (Korkmaz, 2014: 305).

Esasen Soğuk Savaş sırasında SSCB'nin bölgedeki etkisini arttırdığı bir dönemde İran'daki yeni rejimin Moskova karşıtı tutumu olumlu karşılanmıştır. Türkiye, kuruluşundan çok kısa bir süre sonra İran İslam Cumhuriyeti'ni tanıdığını açıklamıştır. Bununla birlikte, ülke içinde ve bölgede Şii ideolojisinin nüfuz alanını genişletmeyi hedefleyen bir iç ve dış politikayı esas alan İran İslam Cumhuriyeti rejimi ile tamamen farklı, laik ve Batı eğilimli bir dış politika eğilimine sahip Türkiye'nin birbirlerine şüpheyile yaklaşımları da kaçınılmaz olmuştur.

İslam Devrimi sonrasında İran-Türkiye ilişkilerini, iki ülkedeki iç ve dış konjontürün ilişkilerin niteliği üzerinde belirleyici olduğu beş döneme ayırmak mümkündür.

- İran-İrak Savaşı'nın etkisi ve ekonomik pragmatizme dayalı 80'li yıllar:

1979 İslam Devrimi sonrasında ilk on yılda İran-Türkiye ilişkilerini belirleyen temel unsurlar İran-İrak Savaşı ile ekonomik ve ticari ilişkilerde işbirliğinin artırılması yönündeki irade olmuştur (Özcan, Özdamar, 2010, 105).

Devrimin gerçekleşmesinden yaklaşık bir yıl sonra başlayan İran-İrak Savaşı, devrim sonrası içeride düzeni henüz tam olarak sağlayamamış olan İran'ı siyasi ve ekonomik anlamda bir nevi hazırlıksız yakalamıştır. Bu durum Türkiye ile ekonomik işbirliğini İran açısından hayati bir konu haline getirmiştir.

Aynı dönemde, Türkiye'de de Turgut Özal'ın ekonomik işbirliğini önceleyen dış politika yaklaşımının örneğini İran ile ilişkiler teşkil etmiş, Özal'ın İran'a yaklaşımı ekonomik öncelikli olmuştur (İnat, 2015: 9). Ayrıca İran, savaş zamanındaki stratejik ithalatını

gerçekleştirmek için Türkiye'nin Karadeniz ve Akdeniz'deki limanlarını kullanmaya ihtiyaç duymuş, Türkiye'den petrol karşılığı çeşitli ürünlerin ithalatını gerçekleştirmiştir (Özcan, Özdamar, 2010: 106). Bu bağlamda, iki ülkenin de içinden geçtiği iç ve dış konjontürün bir sonucu olarak, iki ülke arasında ekonomik ilişkiler temelinde bir yakınlaşma yaşanmıştır. Bunun sonucunda ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi önemli oranda artmış, iki ülke birbirlerinin en önemli ticari partnerleri haline gelmiştir. 1985 yılına gelindiğinde, İran'ın ithalatında Türkiye'nin payı %9,29'a, ihracatında ise %9'a yükselmiş, keza Türkiye'nin ihracatında İran'ın payı ise %13 seviyesine ulaşmıştır (İnat, 2015: 17)

Ekonomik işbirliğinin artırılmasıNA yönelik çabaların diğer bir sonucu ise, daha önce CENTO kapsamında İran, Pakistan ve Türkiye'nin 1964 yılında oluşturdukları Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün yeniden canlandırılarak, 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması olmuştur (İnat, 2015: 9).

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine rağmen, 1980'li yılların sonlarına doğru, savaşın etkilerinin azalması ve akabinde sona ermesinin de etkisiyle, ideolojik farklılıklara dayanan bazı gerginlikler de yaşanmış, İran devlet yetkilileri, Türkiye'nin laik ve Kemalist politikalarını eleştiren açıklamalar ve söylemlerde bulunmuşlardır (Özcan, Özdamar, 2010: 106). Söz konusu polemikler, adeta 1990'lı yıllarda iki ülke arasında ideolojik ve güvenlik kaygılarının temelini oluşturduğu gergin dönemin habercisi niteliği taşımıştır.

- İki ülke ilişkilerinde ideolojik unsurların ve güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı 1990'lı yıllar:

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve SSCB'nin dağılmasıyla geniş bir coğrafyada yeni devletlerin doğuşu, İran-Türkiye ilişkilerinde de yeni ve rekabetin ön plana çıktığı bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Bu dönemde, her iki ülke, uluslararası alanda ve bölgede oluşan yeni denklemde yerini almaya çalışmıştır (Korkmaz, 2014: 305). Türkiye ve İran kendilerini Orta Asya ve Kafkasya'da etki alanlarını geliştirme rekabetinin içinde bulmuşlardır. Bu bölgelerde, Türkiye, ortak etnik kökenlerin yanı sıra, laik ve Batı ile siyasi ve ekonomik

entegrasyonu ön plana çıkaran “Türk modelini” temsil ederken, İran ise İslami ideolojiyi ve İslami hareketleri teşvik ederek destekleyen ve enerji işbirliğine odaklanan bir yaklaşım sergilemiştir (Özcan, Özdamar, 2010: 107). Sözkonusu rekabette, ABD ve Batı ülkelerinin desteği Türkiye’nin avantajını teşkil ederken, ABD’nin İran karşıtı tutumu, İranlı karar alıcıları Rusya ile yakınlaşma arayışlarına itmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin bu yıllarda İsrail ile gelişen askeri ilişkileri de İran’ın sert eleştirilerine maruz kalmıştır.

1990’lı yıllarda Türk-İran ilişkilerinde diğer bir çatışma konusu terörle mücadele olmuştur (Korkmaz, 2014: 307). Körfez Savaşı sonrasında, PKK sorunu Türkiye için en öncelikli güvenlik kaygılarından birisini teşkil etmiş, İran’ın, PKK terör örgütüne destek verdiği yönündeki suçlamalar bu dönemde Türk yetkililerce sıklıkla gündeme getirilmiştir. Türk makamları İran’ı terör örgütü mensuplarına kendi topraklarında çeşitli lojistik imkanlar sağlamakla suçlamışlardır. Sözkonusu dönemde, Türkiye’nin PKK ile mücadelede işbirliği çağruları İran tarafından somut bir karşılık görmemiştir. Buna karşılık İran da Türkiye’yi, rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Örgütü’ne destek vermek ve üyelerine ev sahipliği yapmakla itham etmiştir (Kürkçüoğlu, Akdelioğlu, 2008: 582).

Bahsekonu yıllar, ayrıca ideolojik rekabetin de ilişkileri olumsuz etkilediği bir dönemdir. Anılan dönemde, Türkiye’de laik, Atatürkçü ve sol eğilimli bazı gazeteci ve kanaat önderlerine yönelik suikastleri gerçekleştiren kişilerin İran’da eğitim aldıkları iddiaları gerginliğe yol açmıştır (Özcan, Özdamar, 2010: 109). 1997 yılında İran’ın Ankara Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri’nin Sincan Belediyesi’nin “Kudüs Gecesi” etkinliğinde yaptığı ve Türkiye’nin laik düzeni ile ABD ve İsrail ile olan ilişkilerini eleştirdiği konuşma, karşılıklı olarak Büyükelçilerin çekildiği ciddi bir krize neden olmuştur (Korkmaz, 2014: 306).

Yaşanan tüm bu siyasi gerginliklerin ekonomik alana olumsuz yansımaları, iki ülke ticari ilişkilerinde görülmüş, İran ile toplam ticaret hacmi, 1996 yılı hariç hep 1 milyar doların altında gerçekleşmiştir (İnat, 2015: 9). Buna rağmen, iki ülke arasındaki mevcut ekonomik ve ticari ilişkilerin en önemli unsurların birisini oluşturan doğal gaz ticaretine imkan veren

anlaşmanın 1996 yılında Başbakan Necmettin Erbakan'ın Tahran'ı ziyareti sırasında imzalanması mümkün olmuş, anlaşma kapsamında Türkiye'ye ilk gaz akışı 2001 yılında başlamıştır.

- İlişkilerde pragmatist ve rasyonel bakış açısının ağırlık kazandığı 2000'li yıllar:

İki ülke arasındaki gerginliklerin bir nebze de olsa kontrol altına alınabilmesi ve işbirliği arayışlarına yönelmesi ancak 1990'lı yıllarına sonuna gelindiğinde mümkün olabilmiştir. Bu süreçte, PKK'nın İran kolu olarak PJAK'ın faaliyete geçmesi, İran'ı PKK konusunda Türkiye ile işbirliğine itmştir (Korkmaz, 2014: 312). Bu dönemde İran'da reformcu Hatemi yönetiminin ılımlı politikaları ve İran'ı uluslararası ortamda izolasyondan kurtarma gayretleri, Türkiye ile ilişkilere de olumlu yansımaya başlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında, ABD'nin İran'a yönelik tutumunu sertleştirmesi ve 2002 yılında İran'ın gizli bir nükleer program yürüttüğünün ifşa olmasının ardından artan baskısı da, İran'ı Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye iten diğer bir gerekçeyi oluşturmuştur. Türkiye'de siyasi alanda İran'a karşı önyargılı yaklaşımlarda yaşanan değişim ve buna karşılık İran'daki pragmatist ve reformcu kesimlerde Türkiye'ye sempatik bir bakış açısı gelişmesi sonucunda ideolojik farklılıkların ve güvenlik kaygılarının yerini pragmatik ve rasyonel yaklaşımlar almaya başlamıştır (Sinkaya, 2011: 22-23). 2002 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in İran'a yaptığı ziyaret, Türkiye-İran arasındaki çıkara dayalı ilişkide önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir (Korkmaz, 2014: 315).

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali de, Türkiye ve İran'ı, ortak çıkarlarda buluşmaya yönlendiren rasyonel politikalar izlemek konusunda teşvik edici bir rol oynamıştır. Her iki ülkede de, kamuoyları ABD işgaline muhalif bir tutum sergilemişler, ayrıca işgal sonrasında Irak'ta Kürt milliyetçiliğini desteklemesi yönünde şüphe duymuşlardır (Aras, Yorulmazlar, 2016). Bu noktada, İran ve Türkiye, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği hususunda da ortak bir tavır takınmışlar, "Irak'a Komşu Ülkeler Toplantıları" yoluyla temas ve işbirliğini geliştirmeye gayret etmişlerdir.

- İlişkilerde büyük bir gelişme yaşanan 2005-2011 dönemi

2005-2011 yılları arası Türkiye-İran ilişkilerinde “balayı dönemi” olarak adlandırılabilir (Korkmaz, 2014: 316). İki ülkenin bölgesel politikalarında 2011’e kadar açık bir problem yaşanmamış, hatta Türkiye’nin Ortadoğu sorununa yaklaşımı, Hamas ile ilişkileri ve 2009 Gazze krizi sırasındaki İsrail karşıtı duruşu, iki ülke diyalogunu daha da kuvvetlendirmiştir.

Sözkonusu yıllarda, 2005’te başlayan Ahmedinejad dönemiyle birlikte, İran’ın ABD ve Batı ülkeleriyle yaşadığı sorunlar ve nükleer programı nedeniyle karşı karşıya kaldığı izolasyon, İranlı yetkilileri Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye itmiştir. Bu tutum, İran’ın, izolasyon dönemlerinde Türkiye’nin işbirliğini aramaya yönelik geleneksel yaklaşımına da esasen uygun bir tavır oluşturmuştur (Aras, Yorulmazlar, 2016). Türkiye’de ise, özellikle, AK Parti iktidarının ilk yıllarında ağırlık verilen AB ile ilişkilerde 2007 yılından itibaren yaşanan hayalkırıklığı da Türkiye’yi, Ortadoğu ülkeleri ve başta İran olmak üzere komşularıyla ilişkileri geliştirmeye yönlendirmiştir (Özcan, Özdamar, 2010: 112).

Bu dönemde İran’ın, gerek nükleer programına ilişkin çözüm arayışları, gerek bölgesel meselelerde Türkiye’nin arabuluculuk girişimlerine olumlu yaklaştığı görülmüştür. İran’ın bu tutumu neticesinde bu dönemde Türkiye, nükleer program konusunda P5+1 ülkeleriyle İran arasında farklı tarihlerde düzenlenen görüşmelere evsahipliği yapmıştır. Bu durumun en bariz örneğini, İran, Türkiye ve Brezilya arasında Mayıs 2010’da nükleer programa ilişkin varılan, ancak Batı ülkelerince kabul görmeyen uranyum takası anlaşması teşkil etmiştir. Sözkonusu başarısız girişime rağmen Türkiye, Haziran 2010’da geçici üyesi olduğu BM Güvenlik Konseyi’nde İran’a yeni yaptırımlar getiren karara karşı oy kullanmıştır.

Ayrıca, iki ülke açısından ekonomik faktörler de bahsekonu dönemdeki yakınlaşmada rol oynamıştır. AK Parti iktidarının, dış politikada ekonomik gücü hareket geçirme yönündeki siyaseti, İran ile ilişkilerde kendisini göstermiştir. İran Türkiye ile ilişkilerini geliştirerek, maruz kaldığı ekonomik yaptırımların etkilerini sınırlandırmayı amaçlamıştır. Sözkonusu gelişmelerin bir sonucu olarak, 2002 yılında 1,2 milyar dolar olan ticaret hacmi 2008 yılında

10,2 milyar dolara, 2012 yılında ise, halihazırdaki en yüksek seviyesi olan 21,8 milyar dolara yükselmiştir (İnat, 2015: 20).

- Arap ayaklanmaları ve bölgesel gelişmelerin ilişkilere olumsuz etkileri:

2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan ve diğer bazı Arap ülkelerine de sıçrayan Arap ayaklanmaları, Türkiye ile İran ilişkilerinde 2000'li yılların başından itibaren görülen yakınlaşma dönemi ve uyumun da sonunu getirmiştir (Aras, Yorulmazlar, 2016). Özellikle Suriye krizinde, iki ülkenin sergiledikleri birbirine zıt yaklaşım, ikili ilişkilerde ciddi anlamda olumsuz bir etki yaratmıştır. İran, Suriye rejimine yönelik tehdidi, bölgedeki çıkarları ve İslami hareketlere erişimine yönelik hayati bir tehdit olarak algılamış ve Esad rejimi lehine müdahil olmaktan çekinmemiştir. Ayrıca İran'ın mezhep bağlantısını kullanarak, Lübnan Hizbullahı ve kendi ülkesindeki milis güçleri iç savaşa Esad lehine dahil etmesi, Türkiye ve bölge ülkelerinin tepkisiyle karşılanmıştır. Bu süreçte iki ülke arasında karşılıklı itham ve suçlamalar zirve noktasına ulaşmıştır (Uygur, 2017).

Diğer yandan, Türkiye'nin Eylül 2011'de NATO füze kalkanına katılmayı kabul etmesi ve Malatya Kürecik'e NATO erken uyarı radar sisteminin yerleştirilmesi de İran'ın tepkisini çekmiştir (Korkmaz, 2014: 317). Bununla birlikte, İranlı yetkililerin Türkiye'nin Suriye konusundaki politikalarına yönelik sert açıklamalarına rağmen, uluslararası yaptırımların ekonomi üzerindeki yıpratıcı etkisi nedeniyle, İran'ın Türkiye ile ilişkilerinde gerilimi sınırlandırmaya gayret etmiştir. Türkiye de aynı yaklaşımı benimseyerek İran ile diyalogun ve temasın korunmasına önem vermiştir. Dolayısıyla, aradaki sorunlara ve karşılıklı gerginliklere rağmen iki ülke arasındaki üst düzey temas ve ziyaretler bu dönemde de devam etmiş, dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan 28-29 Mart 2012 tarihinde İran'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir.

3.3. RUHANI DÖNEMİNDE TÜRKİYE İLE İLİŞKİLER

Hasan Ruhani'nin seçim kampanyası boyunca dile getirdiği dış politikada itidal ve ılımlı yaklaşıma dayalı söylemleri Türkiye'de de yakından takip edilmiştir. İran'da reformcu kesimlerin desteklediği aday olarak lanse edilen Ruhani'nin, nükleer program konusunda diyalog yoluyla İran üzerindeki yaptırımların ve izolasyonun sona erdirilebileceğine dair yaklaşımı, Türk kamuoyunda da olumlu yankı bulmuştur. Esasen Ahmedinejad Hükümeti'nin son yıllarında etkisini giderek arttıran yaptırımlar, İran ile büyük çaplı iş yapmak isteyen Türk şirketleri üzerinde de olumsuz etkilerini hissettirdiğinden, Türkiye, nükleer program konusundaki sorunun barışçıl çözümü ve yaptırımların kaldırılmasının, bölge istikrarının yanısıra, ikili ekonomik ilişkilere de olumlu yansıtacağını düşünmüştür. Keza, Ruhani'nin komşu ülkeler ve bölge ülkeleriyle de diyalogu önceleyen yaklaşımı, Suriye krizi nedeniyle gerginlik yaşanan iki ülke ilişkileri açısından bir umut ışığı anlamına gelmiştir.

3.3.1. Hasan Ruhani döneminde ilk diplomatik temaslar

Ruhani'nin seçilmesi sonrasında adıgeçenin Ankara ile ilk teması yemin töreni sırasında yaşanmıştır. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü temsilen 4 Ağustos 2013 tarihinde Tahran'da düzenlenen Ruhani'nin yemin törenine iştirak etmiştir. Davutoğlu tören sonrasında, Cumhurbaşkanı Ruhani tarafından da kabul edilmiş, iki ülke ilişkilerinin yanısıra, Suriye ve Mısır'da 3 Temmuz 2013 tarihinde Mursi iktidarının devrilmesi sonrasında ortaya çıkan durum da ele alınmıştır ("Dışişleri Bakanı Davutoğlu İran'ın yeni Cumhurbaşkanı Ruhani'nin Yemin Törenine Katıldı", 2013).

Ruhani'nin göreve gelmesi sonrasında iki ülke arasındaki en üst düzey ilk temas 2013 yılı Eylül ayında BM Genel Kurulu Toplantısı vesilesiyle New York'ta gerçekleşmiş, Ruhani ile Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül burada ilk görüşmelerini gerçekleştirmiştir (Korkmaz, 2014: 319). BM Genel Kurul Toplantıları sırasında Cumhurbaşkanı Ruhani ile ABD Başkanı Barack Obama arasında gerçekleşen tarihi telefon görüşmesi de Ankara

tarafından olumlu karşılanmış, Cumhurbaşkanı Gül sosyal medya hesabı üzerinden görüşmeden duyduğu memnuniyeti ifade ederek, bunun iyi bir başlangıç teşkil etmesi dileğini paylaşmıştır.

Ruhani yönetiminin İran dış politikasının uluslararası aktörlerle samimi diyalogu önceleyen ılımlı ve pragmatik yaklaşımının bir sonucu olarak başlattığı diplomatik temas trafiğinde, Türkiye ile üst düzey temaslara özel bir önem verilmiştir. İran'ın yeni Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, "Diyalog, Silahsızlanma, Bölgesel ve Küresel Güvenlik" başlığıyla 1 Kasım 2013'te İstanbul'da gerçekleşen Pugwash Konferansı'na katılmış, Dışişleri Bakanı Davutoğlu'yla görüşmesinin yanısıra, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da kabul edilmiştir ("Cumhurbaşkanı Gül İran Dışişleri Bakanı Zarif'i kabul etti", 2013).

3.3.2. Nükleer program konusunda varılan uzlaşmanın iki ülke ilişkilerine etkisi

Hasan Ruhani Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi sonrasında önceliğini, nükleer programı nedeniyle İran'ın başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler ve uluslararası kamuoyuyla yaşadığı gerginliğin sona erdirilmesine vermiştir. Bu husus, İran'ın ekonomisini son yıllarda derinden etkileyen yaptırımların sona erdirilmesi açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu bağlamda, nükleer program konusunda P5+1 ülkeleriyle vardığı ve Kapsamlı Ortak Eylem Planı adını taşıyan anlaşma Ruhani yönetiminin en önemli dış politika hamlesini teşkil etmiştir.

Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında İran'ın maruz kaldığı izolasyonu ve yaptırımları sona erdirme adına nükleer programla ilgili sorunu çözme yönünde sergilediği yoğun diplomatik girişimler, Türkiye'nin bu konuda özellikle 2007 sonrasındaki aktif arabuluculuk girişimlerini işlevsiz bırakmıştır. Ruhani'nin göreve gelmesinden yaklaşık 5 ay sonra 24 Kasım 2013'te, P5+1 ülkeleriyle İran arasında varılan "ara anlaşma" ile Ruhani yönetimindeki İran, Ahmedinejad döneminden bağımsız olarak, Türkiye'nin arabuluculuğuna ihtiyaç duymadan uluslararası toplumla işbirliği yapabileceğini göstermiştir (Korkmaz, 2014: 320).

Esasen bu durum İran'ın, zor durumda ve uluslararası baskı altında kaldığı dönemlerde Türkiye'nin diplomatik işbirliğinden istifa edilmesi, ancak diğer zamanlarda Türkiye'nin ön plana çıkmasına imkan verilmemesine yönelik genel siyasetiyle de uyum arzetmiştir (Korkmaz, 2014: 327). Ruhani'nin nükleer müzakerelerde sağladığı uzlaşma, Suriye ve bölgesel sorunlar bağlamında iki ülke arasında bölgesel rekabetin arttığı bir dönemde, nükleer program konusunda Türkiye'ye duyulan ihtiyacın ortadan kaldırılmasını da sağlamıştır.

Bununla birlikte, nükleer program konusunda uzlaşmaya varılması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu bağlamda nükleer programa ilişkin sorunun çözümünün, ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve bölgesel istikrara katkı sağlayacağı yönündeki inanç Türkiye'nin anlaşmadan duyduğu memnuniyetin temelini oluşturmuştur. (Özdamar, 2015).

P5+1 ülkeleriyle varılan anlaşma, Ruhani yönetimindeki İran'ın uluslararası kamuoyundaki imajına da son derece olumlu bir katkı sağlamış, önceki dönemden farklı olarak İran, başta Suriye krizi olmak üzere bölgesel sorunlarda diyalog içerisinde bulunulması gereken önemli bir bölge ülkesi olarak uluslararası denkleme yerini almıştır. Sözkonusu moral üstünlük ve diplomatik temasların sağladığı koruma ile İran'ın, Suriye'de kendi çıkarlarını takip etmek konusunda eli rahatlamış, bu durum Türkiye'nin Suriye ve bölgedeki çıkarları aleyhine gelişmiştir (Larrabee, Nader: 2013)

3.3.3. Suriye krizi ve bölgesel rekabet

Suriye krizi bağlamında iki ülkenin farklı yaklaşımları, ilişkiler üzerindeki olumsuz etkisini, esasen Ruhani'den önceki dönemde hissettirmeye başlamıştı. Hasan Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi sonrasında da, gerek adigeçenin önceliğini nükleer programa ilişkin müzakerelere vermesi, gerekse çalışmamızın ikinci bölümünde kapsamlı bir şekilde değinildiği üzere, Suriye krizi ve Yemen gibi bölgesel güvenlik odaklı konuların ülkenin Dini Lider Hamaney'e yakın güvenlik bürokrasisine havale edilmesinin de etkisiyle, Suriye konusu iki ülke ilişkilerinden bir gerginlik alanı oluşturmaya devam etmiştir.

Batı ülkeleriyle yürütülen nükleer müzakerelerin sağladığı diplomatik örtüden de yararlanan İran, Ruhani döneminde Suriye'deki varlığını arttırmış, İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı askeri güçler ve sivil milisler sahada giderek daha aktif hale gelmişlerdir. Ayrıca, DEAŞ'ın bölgede güçlü bir aktör olarak ortaya çıkması sonrasında, Esad rejimi yıkıldığı takdirde, ülkenin terörist veya aşırı grupların eline düşmesi korkusu ABD ve Batılı ülkelerde öncelik kazanmıştır (Aras, Yorulmazlar, 2016). Bu durum, Suriye krizinde İran'ın rejim lehine müdahale imkanını rahatlatan diğer bir unsur teşkil etmiştir.

İran'ın Suriye krizi ve Yemen gibi diğer bölgesel başlıklarda kendi çıkarlarını daha agresif bir şekilde takip etmeye yönelik politikaları, İran'ın bölgesel rekabette genişlemeci stratejisinden çekinen Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Ayrıca İran'ın, Nuri El Maliki Başbakanlığı döneminde Irak üzerinde etkinliğini 2006 yılından itibaren giderek yükseltmesi, Maliki'nin mezhepçi politikalarını desteklemesi ve Şii milis güçleri aracılığıyla sahada da aktif varlık göstermesi de Ankara'da endişeyle karşılanmıştır (Dalay,2017).

Bu süreçte başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri de İran'ın artan etkinliğine endişeyle yaklaşmışlardır. Bunun sonucu olarak, Türkiye ve Suudi Arabistan, İran karşısında birlikte çalışmaya ağırlık vermişler, Esad rejimine muhalif güçlere desteklerini arttırmışlardır (Aras, Yorulmazlar, 2016). Bu durumun esasen, rejimin muhalifler karşısında zorlanmaya başladığını gören Rusya'nın Suriye krizine 2015 yılı Eylül ayında askeri olarak da müdahil olmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir.

Türkiye ile İran arasında Suriye krizinin merkezinde yer aldığı bölgesel sorunlara ilişkin sahada süren mücadelenin yanısıra, karşılıklı sert açıklamalar ve diplomatik hamleler de görülmüştür. Türkiye ve Suudi Arabistan'ın İran karşıtı diplomatik manevraları kapsamında, 2016 Nisan ayında İstanbul'da gerçekleştirilen İslam İşbirliği Teşkilatı Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde, İran sert sözlerle eleştirilerek, Suriye'nin yanısıra, Yemen, Bahreyn ve Somali gibi ülkelerin içişlerine karışmak ve terörü desteklemekle suçlanmış, İran'ın Suriye'de rejim lehine sahaya sürdüğü Hizbullah'ın Suriye'deki eylemleri de, terörist

faaliyetler olarak nitelendirilmiştir (Final Communique of the 13th Islamic Summit Conference, 2016). İran ise sözkonusu bildiriye, Dışışleri Bakan Yardımcısı Arakçi aracılığıyla cevap vermiş, adigeçen, teşkilatın karar alma mekanizmasında tarafsız olmadığını ve bazı üyelerin hakimiyeti altında kaldığını ifade etmiştir (“Iran: OIC dominated by some members, rarely unbiased”, 2016).

İran ise, sözkonusu dönemde Türkiye’nin Suriye’de yürüttüğü Fırat Kalkanı operasyonuna karşı çıkmış, Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Kasımi yazılı bir açıklama yaparak, Cerablus operasyonunun 'kabul edilemez bir toprak egemenliği ihlali olduğunu' belirterek, Fırat Kalkanı operasyonunun sonlandırılmasını istemiştir (“İran’dan Türkiye’ye Fırat Kalkanı Tepkisi” 2016).

Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın, 2017 yılı Şubat ayında gerçekleştirdiği Bahreyn ziyaretinde, İran’ın Irak ve Suriye’de “Pers milliyetçiliği” izlediği yönündeki açıklamaları da, İran tarafından tepkiyle karşılanmış, Türkiye’nin Tahran Büyükelçisi Dışışleri Bakanlığı’na çağrılmıştır. Ayrıca Dini Lider Hamaney’in Dış Politika Danışmanı Ali Ekber Velayeti de, İran’ın Suriye ve Irak yönetimlerinin daveti üzerine bu ülkelerde bulunduğunu ifade ederek, “Suriye ve Irak’ta davetsiz bulunanlar, ya kendileri çıkarlar, ya da çıkarılırlar” şeklinde konuşmuştur (“İran’dan çok sert Türkiye açıklaması”, 2017). Bununla birlikte, Erdoğan veya diğer Türk yetkililerden gelen, İran’ın bölgedeki yayılmacı emellerine yönelik açıklamalara, Ruhani yönetiminin aynı düzeyde yanıt vermekten kaçınması ve tepkilerin daha ziyade Dini Lidere yakın askeri ve sivil yetkililerden gelmesi de dikkat çekmektedir. Bu durum, Ruhani yönetiminin pragmatik dış politika yaklaşımının bir göstergesi olmasının yanısıra, özellikle Obama sonrasında ABD’nin İran politikasının belirsizliğe girdiği bir dönemde Türkiye ile ilişkileri iyi bir seviyede tutma gayretini de ortaya koyduğu ifade edilmektedir (Uygur, 2017:9).

Öte yandan, Suriye’de özellikle Rusya’nın müdahalesi sonrasında, Esad rejiminin konumunda nisbi bir iyileşme görülse de, İran ve Türkiye’de, mevcut aşamada hiçbir tarafın tam bir zafere erişmesinin mümkün olmadığına yönelik ortak bir anlayış oluşmaya başlamış,

bu durum Suriye konusunda işbirliği arayışlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır (Uygur, 2017: 11). 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında yaşanan gelişmeler ve ABD'nin DEAŞ ile mücadelede Suriye'de PKK'nın bir uzantısı olan PYD ile işbirliği içerisinde hareket ederek silah ve mühimmat desteği vermesi de Türkiye'nin, sahada İran ve Rusya ile daha yakın bir işbirliği yoluyla kendi güvenliğini güçlendirme arayışlarına zemin hazırlamıştır (Jones, 2017).

3.3.4. Astana Süreci

Yukarı özetlenen konjonktürde, her ne kadar Suriye'nin geleceği konusunda farklı öncelik ve çıkarlara sahip olsalar da Rusya, Türkiye ve İran ilk olarak, Suriye'de çatışmaların durdurulması ortak paydasında buluşarak, 2016 Aralık ayı sonunda ateşkes ilanını sağlamışlardır.

Ateşkes ilanını müteakiben üç ülkenin siyasi çözüm çabalarına ağırlık verilmesine yönelik çabalarının sonucunda, 23-24 Ocak 2017 tarihlerinde Astana'da, sözkonusu üç ülkenin yanısıra, Suriye rejim ve muhaliflerini bir araya getiren Astana Süreci'nin ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. İlk toplantının sonucunda, Suriye'de ateşkesin gözlenmesi için üç ülke tarafından bir mekanizma oluşturulması kararlaştırılmıştır. İlk toplantıyı takip eden süreçte, Nisan 2018 dönemine kadar Astana Süreci kapsamında sekiz tur toplantı gerçekleştirilmiş, bahsekonu görüşmelerde Suriye'de üç ülkenin garantörlüğünde çatışmasızlık bölgeleri oluşturulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Kasım 2017'de Soçi'de, Nisan 2018'de ise İstanbul'da üç ülkenin devlet başkanlarının katılımıyla düzenlenen Zirve Toplantılarında gelinen aşama değerlendirilerek, sürecin devamına ilişkin kararlar ele alınmıştır ("Astana sürecinde 15 ayın bilançosu", 2018).

Astana Süreci, krizin başladığı 2011 yılından itibaren Suriye konusunda İran ve Türkiye'nin diyalogunun ve işbirliğinin ilk kez bir mekanizma çerçevesinde gerçekleşmesini sağlaması bakımından önem taşımıştır. Bu durumun, Suriye ve diğer bölgesel gelişmeler nedeniyle Arap ayaklanmaları sonrasında gerilen iki ülke ilişkilerinde, rekabete rağmen diyalog ve

işbirliğine öncelik verilmesi bakımından güven tesisine de olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte, Astana Süreci neticesinde, Türkiye'nin Suriye krizindeki rolünün güçlenmesine esasen İran'ın çok da olumlu bakmadığı yönünde görüşler de mevcuttur. Nitekim, İdlib'te Gözlem Noktası oluşturmak üzere bölgeye intikal eden Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarına yapılan ve bir askerin şehit olduğu saldırıyı rejime bağlı İran destekli milislerin gerçekleştirdiği iddiaları da dikkat çekicidir ("Turkey and Iran Push and Pull over Syria, 2018). Ayrıca, İran'ın, Türkiye'nin 2018 Ocak ayında başlattığı Zeytin Dalı Harekatına yönelik eleştirileri ve hareketin bir an önce sona erdirilmesi yönündeki söylemleri de, Türkiye'nin Suriye'deki varlığının artmasından duyulan endişenin yansımalarını oluşturmaktadır.

3.3.5. Katar Krizi ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin (IKBY) bağımsızlık referandumu kararı

2017 yılında yaşanan iki önemli bölgesel gelişme, Astana Süreciyle kurumsal hale gelen İran-Türkiye diyalogunun daha da artması sonucunu doğurmuştur.

Obama yönetiminden farklı olarak İran konusunda sert bir tutum izleyeceğinin işaretlerini daha seçim kampanyası döneminde veren ABD Başkanı Trump'ın, gerçekleştirdiği ilk deniz aşırı seyahatler olan Suudi Arabistan ve İsrail gezileri sonrasında, Suudi Arabistan önderliğindeki Körfez ülkelerinin Haziran 2017'de terörizme destek vermek ve İran'a karşı yumuşak bir tavır sergilediği gerekçesiyle Katar'a yönelik ekonomik ve siyasi abluka kararı almaları, hem Türkiye hem de İran açısından endişe kaynağı teşkil etmiştir. Her iki ülke de ortaya çıkan krizi yalnızca Katar ve Körfez'deki Arap ülkeleri arasında bir durum olarak görmemişler, bölgede oluşturulmaya çalışılan Suudi Arabistan-BAE ve Mısır eksenini, kendi çıkarlarına yönelik olumsuz bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir (Dalay, 2017).

Sözkonusu gelişme üzerine, İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif, krizin başlamasından iki gün sonra Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve iki ülke arasında diğer konuların yanısıra Katar krizi de kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır ("İran Dışişleri Bakanı Zarif Türkiye'de",2017). Kriz sırasında Türkiye ve İran, ablukanın etkilerini hafifletmek üzere Katar'a ekonomik ve siyasi destek sağlamışlardır.

İki ülkeyi yakın bir diyalog ve işbirliğine iten bir gelişme ise, IKBY Başkanı Mesud Barzani'nin 25 Eylül 2017 tarihinde bağımsızlık referandumu gerçekleştirilmesi kararı olmuştur.

IKBY'nin bağımsızlık girişiminin, kendi ülkelerinde bulunan Kürt nüfusun olası benzer ayrılıkçılık taleplerini tetikleme endişesi, İran ve Türkiye'yi sözkonusu girişime sert tepki vermeye yönlendirmiştir (Majidyar, 2017). Ayrıca, her iki ülke yetkililerinde, referandum kararının ABD ve İsrail'in desteğiyle alındığı inancı hakim olmuş, ABD'nin Suriye'deki politikası da dikkate alındığında, Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurulması ve Suriye'nin kuzeyinde otonom bir Kürt oluşumu ihtimali her iki ülkede de ciddi güvenlik endişelerine neden olmuştur (Dalay, 2017). İran ayrıca, IKBY'nin bağımsızlık kararının, Irak'ın bölünmesine ve yeniden anarşi ortamına yol açabileceği, bunun da Saddam sonrası bu ülkede elde ettiği kazanımları ortadan kaldıracabileceği korkusuna kapılmıştır.

Bunun neticesinde, İran ve Türkiye, IKBY'ye karşı atılacak adımlar konusunda Irak yönetimiyle de eşgüdüm içerisinde hareket ederek, sınır kapılarının ve hava sahasının kapatılması dahil çeşitli tedbirleri hayata geçirmişler, ekonomik ve siyasi yaptırımlar açıklamışlardır. İki ülke Genelkurmay Başkanları 1979 İran İslam Devrimi sonrasında ilk defa olmak üzere karşılıklı ziyaretler gerçekleştirerek, bu konuda ayrıntılı temaslarda bulunmuşlardır. Türkiye Genelkurmay Başkanı Hulusi Akar'ın ziyareti, 1979 sonrasında NATO ülkelerinden İran'a bu seviyede yapılan ilk ziyaret olmuştur (Uygur, 2017, Türkçe). Ayrıca, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 4 Ekim 2017 tarihinde gerçekleşen Tahran ziyaretinde de, referandum konusu en kritik gündem başlıklarından birisini teşkil etmiş, Dini Lider Hamaney, Erdoğan ile görüşmesinde, bağımsızlık referandumunu ihanet olarak

niteleyerek, Türkiye ve İran'ın buna karşı çıkmak için her türlü adımı atmaları gerektiğini ifade etmiştir (Majidyar, 2017).

İki ülkenin bölgesel sorunlarda birlikte hareket etme yolunda sergiledikleri tutuma diğer bir örneği de, ABD Başkanı Trump'un, İsrail'deki ABD Büyükelçiliği'ni Kudüs'e taşıma kararı olmuştur. Sözkonusu karara, Türkiye gibi İran da sert bir tepki vermiştir ("US to regret Trump's 'foolish' embassy decision: Velayeti", 2017) ABD'nin kararı konusunda atılabilecek adımlar hususunda Cumhurbaşkanı Ruhani ile Cumhurbaşkanı Erdoğan arasında bir telefon görüşmesi gerçekleştirilmiş, ayrıca Ruhani, İstanbul'da konuya ilişkin olarak 12 Aralık 2017 tarihinde düzenlenen İİT Olağanüstü Zirve Toplantısı'na da katılmıştır. Bununla birlikte, Zirve Toplantısı'nda alınan "Doğu Kudüs"ün Filistin Devleti'nin başkenti olarak tanıma kararına İran'da Dini Lider Hamaney'e yakın çevreler verdiği, bu kararın Filistin topraklarını ve Kudüs'ü bölmek anlamına geldiği yönünde tepki göstermişlerdir ("İran'dan İİT'nin 'Doğu Kudüs' kararına sert tepki", 2017). Bu durum, İran ile Türkiye'nin bölgesel meselelerde sergiledikleri yaklaşım farklarına dair yeni bir örnek teşkil etmiştir.

3.3.6. İki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi mekanizmasının kurulması ve ekonomik ilişkileri geliştirme çabaları

İran ve Türkiye arasında geleneksel olarak işbirliği ve aynı anda rekabet kavramının karakterize ettiği bir ilişki mevcuttur (Jones, 2017). Ruhani döneminde de bu durumun yansımaları görülmüş, İran ile Türkiye arasında, özellikle Suriye krizi başta olmak üzere, bölgesel konularda ciddi görüş ayrılıkları yaşanmasına rağmen, karşılıklı ziyaretler ve özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çabalar da devam etmiştir. İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Kasımi, İran'da bir gazeteye verdiği bir röportajda, "iki ülke arasındaki dostluk, işbirliği ve iletişime rağmen, çeşitli alanlarda da görüş ayrılıkları mevcuttur. Ancak her iki ülke de akıllı bir yol izleyerek, farklılıkları kabul edilebilir bir seviyede tutarak, ilişkilere zarar vermemeye gayret etmektedirler" şeklinde konuşmuştur (Majidyar, 2017). Esasen bu yaklaşım, Ruhani yönetiminin pragmatik ve diyaloga açık ılımlı dış politika anlayışının da bir yansıması niteliğindedir.

Bu kapsamda, Ruhani'nin Cumhurbaşkanlığı görevini devralmasının ardından, dönemin Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014 yılı Ocak ayındaki İran ziyareti sırasında ilişkilerin kurumsal bir çerçeveye oturtulması yönünde önemli bir adım atılarak, iki ülke arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin (YDİK) kurulması kararlaştırılmıştır. Bu minvalde, YDİK'in ilk toplantısı İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin 9 Haziran 2014 tarihinde ülkemize gerçekleştirdiği ilk ziyareti sırasında Ankara'da yapılmıştır. Daha sonra sırasıyla, ikinci toplantı Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti sırasında 7 Nisan 2015'te Tahran'da, üçüncü toplantı Ruhani'nin ülkemizi ziyareti vesilesiyle 16 Nisan 2016 tarihinde Ankara'da, dördüncü ve son toplantı ise Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İran'ı ziyareti sırasında 4 Ekim 2017 tarihinde Tahran'da gerçekleştirilmiştir (Türkiye-İran Siyasi İlişkileri, 2018).

YDİK mekanizmasının, iki ülke arasında Suriye merkezli bölgesel rekabetin en yoğun olduğu bir süreçte, iki ülke arasındaki temasların en üst düzeyde sürdürülmesi açısından iki ülke diyaloguna önemli bir katkı sağladığını, iki ülke iktidarlarının da YDİK mekanizmasına işlerlik kazandırılması yönünde gerekli iradeyi ortaya koyduklarını söylemek mümkündür.

Türkiye ile oluşturulan YDİK mekanizması ve artarak devam eden üst düzeyli siyasi diyalog bağlamında İran açısından ekonomik çıkarlar da önemli bir sebep oluşturmaktadır. Görevinin ilk dönemlerinde yaptırımların kaldırılması bakımından nükleer müzakerelere öncelik veren Ruhani yönetimi, bunun başarılmasının ardından ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmıştır.

Türkiye ve İran ekonomileri arasında belirgin bir tamamlayıcılık mevcuttur. Türkiye İran'dan enerji ve tarım ürünleri alırken, İran'a sanayi ürünleri satmakta, ayrıca yaptırımların kalkması sonrasında, İran ekonomisinin ihtiyaç duyduğu altyapı projeleri ile mal ve hizmetlerin karşılanması bakımından elverişli bir ortak olarak ortaya çıkmaktadır (Öztürkler, 2017). İran ayrıca Türkiye'yi, İran malları için önemli bir pazar olmasının yanısıra, İran mallarının Avrupa'ya nakli için bir çıkış kapısı olarak görmektedir (Majidyar, 2017). Bu

saiklerle, Ruhani yönetimi de siyasi sorunlara rağmen Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine önem vermiştir. Bu yaklaşımın sonucu olarak, iki ülke arasında yaklaşık 10 yıl boyunca müzakere edilen “Tercihli Ticaret Anlaşması”, dönemin Başbakanı Erdoğan’ın Ocak 2014’teki Tahran ziyareti sırasında imzalanmış ve onay süreçlerinin tamamlanmasının akabinde 1 Ocak 2015 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir (İnat, 2015: 20). Anlaşma ile Türkiye 140, İran ise 125 farklı üründe gümrük vergilerini tamamen kaldırmış veya ciddi indirim sağlamışlardır.

Buna rağmen, ekonomik ilişkilerin iki ülke arasındaki siyasi gerilimler ve iç siyasi gelişmelerden olumsuz etkilendiği de görülmektedir. Bunun neticesinde, 2012 yılında, 21,9 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2013’te 14,5, 2014’te 13,7 ve 2015 ile 2016 yıllarında ise 9,6 milyar dolar seviyelerine gerilemiştir (Çetingüleç, 2018). Öte yandan, İki ülke arasında bölgesel meselelerde işbirliği ve diyalogun gelişmeye başlaması, 2017 yılında ticari ilişkileri de olumlu etkilemiş ve ticaret hacmi yeniden 10 milyar dolar seviyesini aşarak 10,7 milyar dolara çıkmıştır.

Bahsekonu iyileşmenin sürdürülebilir hale getirilmesi, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 4 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirdiği Tahran ziyareti ve ziyaret sırasında toplanan 4. YDİK’in de önemli gündem maddelerinden birisini teşkil etmiştir. Ziyaret sırasında Ruhani ve Erdoğan, ticaret hacminin 30 milyar dolara çıkarılması için gerekli tedbirlerin alınacağını açıklamışlardır (Majidyar, 2017). Sözkonusu temaslarda ayrıca, ticaretin önünde önemli bir engel oluşturan karşılıklı bankacılık faaliyetlerinin kolaylaştırılması, iki ülke arasındaki ticarete ulusal para birimlerinin kullanılması konusunda da uzlaşmaya varılmış, gümrük ve sınır geçişlerinin hızlandırılması için anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca, Cumhurbaşkanı Ruhani, 7 Şubat 2018 tarihinde İran’ı ziyaret eden Türkiye Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu’nu kabulünde, 30 milyar dolar ticaret hacmi hedefini yineleyerek, enerji sektöründe işbirliğine vurgu yapmış ve Türk yatırımcıların çeşitli enerji projelerine katılımını memnuniyetle karşılayacaklarını ifade etmiştir (“President in a meeting with Turkish FM”, 2018).

SONUÇ

1979’da gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında oluşan İran dış politikası, devrimci bir karakterin yansıdığı bir alan olarak ezilenleri desteklemek, İslami değerlere sahip çıkmak ve İslami dayanışma ile büyük güçlere karşı durmak gibi çeşitli ana prensipler etrafında şekillenmiştir. Bununla birlikte, devrimden bugüne geçen yaklaşık 40 yıllık dönemde, İran’ın dış politikasını, uluslararası ve bölgesel gelişmeler ile kendi iç siyasetinin gerekliliklerine göre belirlemekte olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak da, bazı dönemlerde güvenlik siyasetine dayalı ve devrimci ilkeleri önceleyen bir tutum sergilenirken, çeşitli dönemlerde ise, ılımlı ve pragmatik bir dış politika retoriği ve uygulaması hayata geçirilmiştir. Bütün söylem ve ilkelere karşın, uygulamada ulusal çıkarların ve rejimin yararının gözetilmesi ilkesi dış politikaya damgasını vurmaktadır (Sinkaya, 2017: 26). Bu ilke, İran’ın pragmatik ve esnek dış politika yapım sürecinin temel nedenini oluşturmaktadır.

2013 yılı Haziran ayında yapılan seçimler sonucunda Cumhurbaşkanlığı görevine gelen Hasan Ruhani dönemiyle birlikte, İran itidalli ve diyaloga açık bir dış politika söylemi geliştirmiştir. Ruhani yönetimi “itidal söylemini” dış politikanın temeli haline getirmeyi, gereksiz gerilimlerden kaçınmayı, uluslararası aktörlerle ve bölge ülkeleriyle yapıcı bir etkileşim içinde olmayı hedeflemiştir (Sinkaya, 2017: 27). Sözkonusu dış politika yaklaşımı, Ruhani’nin selefi Ahmedinejad döneminin Batı karşıtlığı ve gerginlik siyasetinden en azından söylem siyasetinde bir sapma teşkil etmiştir.

Ruhani yönetimi, İran’ın maruz kaldığı izolasyon siyasetine son verilerek, yeniden küresel sisteme ve uluslararası topluma dahil olma hedefi kapsamında, dış politikada önceliği nükleer program sorununa vermiş, bu alanda P5+1 ülkeleriyle varılan anlaşma, Ruhani’nin ilk döneminin en büyük dış politika başarısını teşkil etmiştir. Ruhani bahsekonu uzlaşma ile, ülkesini olası bir askeri müdahaleden ve ekonomiyi de nükleer program kaynaklı uluslararası yaptırımlardan kurtarmış, ayrıca nükleer programın da devamını temin etmiştir. (Şen, 2017: 15).

Nükleer programa ilişkin müzakereler ve 'itidal' kavramını esas alan dış politika yaklaşımının, Ruhani yönetimine, ABD ile ilişkiler bağlamında da, devrim sonrası İran dış politikası açısından bazı ilkler yaşattığı söylenebilecektir. Ruhani'nin göreve geldikten sonra BM Genel Kurulu vesilesiyle New York'ta bulunduğu sırada dönemin ABD Başkanı ile yaptığı telefon görüşmesi ve dönemin ABD Dışişleri Bakanı Kerry ile İranlı meslektaşı arasında nükleer müzakereler vesilesiyle yapılan görüşmeler, devrim sonrasında bu seviyelerde bir ilki teşkil etmiştir. Ayrıca, görüşmeler sonucunda imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı da, ABD ile devrim sonrasında üzerinde uzlaşılan ilk anlaşma olmuştur.

Diğer taraftan, Ruhani döneminin 'itidalli' dış politika yaklaşımının nükleer program meselesi dışındaki konularda, daha ziyade söylem düzeyinde kaldığını söylemek de mümkündür. Bu dönemde İran dış politikasının, Suriye krizi, Irak, Yemen gibi bölgesel meselelerde, güvenlikçi siyaset anlayışının baskın geldiği bir tutum takınmaya devam ettiği görülmektedir.

İran'da dış politikanın belirlenmesinde yetki ve imkanların ağırlıklı olarak Dini Lider'in elinde toplanması, Hükümetlerin dış politika konusunda yalnızca kendilerine çizilen alanda hareket edebilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Ruhani yönetimi de bu kapsamda, nükleer programa ilişkin konularda daha aktif bir rol oynayabilmiş, ancak Suriye krizi ve Irak gibi rejimin kendi bekası için son derece hayati kabul ettiği meselelerde, Dini Lider ve kendisine yakın güvenlik bürokrasisi Hükümete sınırlı hareket alanı bırakmıştır. İran'da yönetimde, farklı siyasi hizipler arasında dış politika konularda görüş birliği olmaması da, Ruhani yönetimi açısından ilave bir zorluk anlamına gelmektedir (Sinkaya, 2017: 27).

İran'ın Suriye ve diğer bölgesel konularda agresif ve güvenlik odaklı siyasetine devam etmesi, nükleer anlaşmaya başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ve diğer bölge ülkelerinin eleştirilerini beraberindeki getirmektedir. Gerçekten de varılan nükleer anlaşma sonucunda İran ile Batı arasında sağlanan iyimser atmosfer ve Suriye ile Irak'ta ortaya çıkan DEAŞ tehdidi, İran'ın bölgesel meselelerde pozisyonunu güçlendiren faktörler olmuştur. (Duman, 2017: 61). Buna karşın, Suudi Arabistan başta olmak üzere bölge ülkelerinin de

İran'ı dengelemeye yönelik bir siyaset geliştirmeye çalıştıkları, ABD ve Batılı ülkeler ile kendi aralarında İran karşıtı bir işbirliği çerçevesi oluşturmaya gayret ettikleri görülmektedir.

Nükleer anlaşma ve yaptırımların kalkmasına rağmen, İran'ın beklediği ekonomik yansımalar henüz gerçeğe dönüşmemiştir. Ruhani dönemiyle ve nükleer anlaşma sonucunda, AB ülkeleriyle ziyaret trafiği ve ekonomik alanda görüşmeler artmış olmakla birlikte, İran özellikle AB sermayesinden beklediği yatırımı alamamıştır. ABD'nin İran'a yönelik yürürlükte olan diğer yaptırımlarının da etkisiyle yaşanan bu ekonomik hayal kırıklığı, Ruhani'nin ikinci dönem için yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildiği 2017 Haziran seçimleri öncesinde, muhafazakar rakiplerinin şiddetli eleştirilerine yol açmıştır (Şen, 2017: 15).

İran ekonomisinde yaşanan sorunların halkta yarattığı hayal kırıklığının boyutu, 2017 yılının sonunda yaşanan ve birçok kişinin hayatını kaybettiği protesto gösterileriyle daha açık bir şekilde anlaşılmıştır. Ekonomik sıkıntıları protesto etmek amacıyla Meşhed kentinde yılın son günlerinde başlayan protestolar kısa bir zamanda özellikle İran'ın güney bölgelerindeki kentlere yayılmış ve karakollar ile devlet dairelerini hedef alan şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Söz konusu protestolar bir süre sonra, İran'ın dış politika uygulamalarını da hedefler hale dönüşmüş, içeride büyük ekonomik sorunlar ve hayat pahalılığıyla karşı karşıya kalan halkın, İran'ın başta Suriye olmak üzere, Irak ve Yemen'de yaptığı harcamaları sorgulayan slogan ve söylemleri dikkat çekmiştir.

2009 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrasında yaşanan protestolardan sonraki ilk kitlesel protesto hareketini teşkil eden gösterilerin birçok kente yayılması ve ekonomik koşulları protesto boyutunun ötesine geçerek devletin bekasını hedef alan söylemlerin gelişmeye başlaması üzerine, Devrim Muhafızlarına bağlı birlikler ve milis gücü Besiç tarafından olaylara müdahale edilmiş ve gösteriler sert bir şekilde bastırılmıştır. Altı gün süren gösterilerin sonucunda 21 kişi hayatını kaybetmiş ve yaklaşık 3700 kişi gözaltına alınmıştır.

2018 yılı başından bu yana İran Riyali'nin ABD Doları ve Avro karşısındaki büyük değer kaybı ve bağlı olarak artan hayat pahalılığının halk arasında yarattığı hoşnutsuzluk dikkate alındığında, ekonomide devam etmekte olan sorunların, Ruhani'nin önümüzdeki dönemde izleyeceği dış politikadaki belirleyici faktörlerden birisi olacağı muhakkaktır.

2017 Haziran ayında yapılan seçimlerde ikinci dönem için yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilen Ruhani yönetimini önümüzdeki dönemde dış politikada bekleyen en önemli sorun nükleer anlaşmanın geleceği konusudur. 2017 yılı başında ABD'de yönetimi devralan Trump'ın, sözkonusu anlaşmaya yönelik kampanya döneminden bu yana devam eden olumsuz tavrının 8 Mayıs 2018 tarihinde anlaşmadan çekilmesiyle zirve yaptığı ve adigeçenin İran'ı ciddi bir tehdit olarak değerlendirdiği görülmektedir. Keza, son dönemde ABD yönetiminde John Bolton ve Mike Pompeo gibi İran konusunda şahin tavırlarıyla bilinen şahsiyetlerin sırasıyla Ulusal Güvenlik Danışmanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi etkili konumlara gelmeleri de, İran konusunda daha sert bir tutum sergileneceğini göstermektedir. Trump'ın İran'a yönelik bu olumsuz yaklaşımında, İran'ın bölgesel hegemonyasından çekinen Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleriyle İsrail'in de etkisi olduğu şüphesizdir.

Buna karşın İran ise, anlaşmanın korunabilmesi için diğer taraflarla ve özellikle AB ile ilişkilere daha fazla önem vermektedir. Bu yaklaşım, AB içinden de olumlu karşılık görmektedir (Sinkaya, 2017: 27). Nitekim, AB ve AB üyesi P5+1 ülkeleri Almanya, Fransa ve İngiltere'de Trump'ın kararına karşı çıkmışlar ve anlaşmanın devamında yana bir tavır almışlardır. İran'ın, ABD ve AB arasındaki bu yaklaşım farkından mümkün olduğunca fazla bir şekilde yararlanmak adına, en azından AB tutum değiştirmedeği sürece, anlaşmayı uygulamaya devam etmesi öngörülebilir.

Ancak, kendi içerisinde yeknesak bir dış politika oluşturmak konusunda ciddi sorunları olduğu bilinen AB'nin, ABD'nin İran konusundaki baskılarına ne süreyle direnebileceğini kestirmek zordur. ABD'nin, AB içerisindeki bazı müttefikleri üzerindeki etkinliğinin, AB açısından bu konuda tutarlı bir siyaset izleyemeyi zorlaştırabileceği düşünülmektedir. Öte yandan, Trump'ın anlaşmadan çekildiğini duyurduğu konuşmada, yeni bir anlaşma için

müzakerelere açık kapı bırakması da dikkat çekicidir. AB ülkelerinin bu açık kapıyı kullanarak, iki taraf arasında bir arabuluculuk çabasına girmesi beklenebilecektir.

Nükleer anlaşmanın geleceğine ilişkin sözkonusu belirsizliğin, önümüzdeki dönemde İran'ı Rusya ile ilişkileri daha fazla güçlendirme arayışlarına yöneltmesi sürpriz teşkil etmeyecektir. ABD'nin nükleer anlaşmadan çekilmesi durumunda BM Güvenlik Konseyi'nde özellikle Rusya'nın takınacağı tavır İran açısından hayati bir öneme sahiptir (Gülşen, 2017: 37). Benzer bir durumun, özellikle olası yeni yaptırımlar ve Avrupa ülkelerinin ekonomik işbirliğine yönelik mütereddit tavır sergilemeleri ihtimali bağlamında, İran'ın, en büyük ticaret ortağı olan ÇHC ile ilişkileri açısından da geçerli olduğu düşünülmektedir.

Başta Suriye krizi ve Irak olmak üzere, İran'ın bölgesel meseleler konusunda, son yıllarda elde ettiği etkinlik ve kazanımlardan geri adım atmaya ikna olması pek olası görünmemektedir. Bu nedenle, Ruhani yönetiminin dış politikada bu alanlardaki hareket marjı ve söz hakkının, ABD'nin İran'a yönelik tutumunu sertleştirdiği bu süreçte, önümüzdeki dönemde de sınırlı kalması beklenmelidir. Ayrıca, ABD'nin yaklaşımındaki değişimin, İsrail'in İran'a karşı olası hamlelerini cesaretlendirebileceği de akılda tutulmalıdır. Böyle bir durumda, İran'ın İsrail ile çatışmasını mümkün olduğunca kendi topraklarından uzak tutarak, Suriye üzerinden vermesi olasıdır. Suriye krizindeki temel siyaseti, her ne pahasına olursa olsun Esad rejimini korumak üzerine olan İran'ın bu tutumunun, bu konuda daha esnek bir siyaset izleyen ve İsrail ile son derece iyi düzeyde ilişkiler içerisinde bulunan Rusya ile olası bazı anlaşmazlıkları beraberinde getirebileceği de akılda tutulmalıdır.

Bölgesel ve uluslararası krizler İran'da iç politikanın yanısıra dış siyaseti de güvenleştirmektedir. Hatemi dönemi sonrasında, Ahmedinejad Hükümeti'nin iç ve dış politikaları buna bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Şen,2017: 16). ABD ve diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerin yeniden kötüye gitmesi ve gerginliğin derinleşmesi durumunda, İran'ın dış siyasetinde çatışma retoriği ve güvenlikçi yaklaşımlara sahip muhafazakarların

güçlenebilecekleri, bunun iç siyasette de Ruhani yönetimi ve reformcuların muhafazakarlar karşısında gerilemesi sonucunu doğurabileceği düşünülmektedir.

Ruhani döneminde Türkiye ilişkiler, tarihsel geleneğin devamı olarak “rekabetin gölgesinde işbirliği arayışları” gerçeğiyle uyumlu bir çizgide devam etmiştir. Ruhani döneminin ilk yıllarına daha ziyade Suriye krizi ve Irak merkezli bölgesel rekabetin ön planda olduğu uyuşmazlıklar damga vurmuş olmakla birlikte, iki ülke Hükümetleri arasındaki temaslar da YDİK gibi yeni işbirliği mekanizmaları oluşturmak suretiyle devam etmiştir.

2017 yılından itibaren ise, iki ülkenin Suriye krizi konusunda anlaşmazlıkları ortadan kaldıramasalar da birlikte çalışma arayışları ön plana çıkmış, Katar krizi ve İKBY’deki bağımsızlık referandumu gibi bölgesel meselelerdeki ortak yaklaşımlar, iki ülkeyi dış politikada yakınlaştıran unsurlar teşkil etmiştir. Bu konularda, karşılıklı bağımlılık-karşılıklı vazgeçilmezlik dinamiklerinin tarafların çatışmasını önleyerek kontrollü bir rekabet çerçevesinde ortak hareketi dayatması önem taşımaktadır (Kardaş, 2017: 9).

Önümüzdeki dönemde, her iki ülkenin uluslararası ve bölgesel aktörlerle ilişkileri, İran-Türkiye münasebetleri açısından da belirleyici rol oynayacaktır. İran tarihsel olarak, kendisine yönelik izolasyon siyasetinin arttığı dönemlerde siyasi ve ekonomik çıkarları gereği Türkiye ile yakınlaşma arayışına girmekte olup, ABD ile ilişkilerdeki gerginliğin yeniden derinleşmesi halinde ve Avrupa ülkelerinin desteğini koruyamadığı takdirde İran’ın Türkiye ile işbirliğini daha da geliştirme arayışına girmesi beklenebilecektir. Nitekim 2017 yılının ikinci yarısından itibaren bölgesel meselelerde görülen yakınlaşmanın bunun işaretlerini taşıdığı düşünülmektedir. Diğer taraftan, ABD ile son yıllarda yaşanan gerginlikler ve İran ile bölgesel meselelerde sürdürülen ortaklık da, önümüzdeki dönemde Türkiye’nin İran karşıtı eylem ve yapılanmaların dışında kalması iradesini güçlendirmektedir (Kardaş, 2017: 9). Nitekim, Türkiye’nin, ABD ile çok daha iyi ilişkilere sahip olduğu 2010 yılında dahi, geçici üyesi olduğu BM Güvenlik Konseyi’nde İran’a yönelik yaptırımlar konusunda karşı oy kullanmasının, bu hususta bir gösterge oluşturduğu düşünülmektedir.

Ayrıca, iki ülke arasındaki karşılıklı ekonomik çıkarlar da ilişkilerin geleceği açısından belirleyici bir rol oynayacaktır. Yaptırımlar kalktığı halde henüz ekonomisindeki zorluklarla mücadele eden İran için Türkiye önemli bir ticaret ortağıdır. Aynı zamanda enerji kaynakları açısından da Türkiye İran'ın en büyük uluslararası müşterilerinden birisidir (İnat, 2015: 22). ABD'nin İran'a yönelik sertlik yanlısı siyasetinin sonucu olarak yeni yaptırımların gündeme gelmesi, İran açısından Türkiye'nin ekonomik önemini de arttıran bir faktör olacaktır.

Özetle, itidalli dış politika yaklaşımı ve nükleer program sorununda varılan anlaşmayla Ruhani yönetimi görevinin ilk döneminde dış politikada olumlu bir ortam yakalamıştır. Ancak, ABD'de Trump yönetiminin İran'a karşı sertlik yanlısı tutumu, nükleer anlaşmanın geleceğinin belirsizliği, bölge ülkelerinin İran'ın bölgesel hegemonya girişimlerine yönelik endişeleri ve içeride dış politikadaki gelişmelere de bağlı ekonomik sorunlar Ruhani açısından önemli sınamalar teşkil etmeye devam edecektir. Bu süreçte, tarihten gelen bölgesel rekabet anlayışı Türkiye ile ilişkilerde etkisini sürdürecektir. Birlikte, iki ülkenin karşılıklı bağımlılık ve ortak bölgesel çıkarları temelinde işbirliği ve diyaloglarını güçlendirme arayışlarının devam edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AA. (2017, 08 24). *Katar Tahran Büyükelçisini İran'a Geri Gönderiyor*. AA: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/katar-tahran-buyukelcisini-irana-geri-gonderiyor/892468>. Erişim tarihi 23 Ekim 2017.

Abrahamian, E. (2011). *Modern İran Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Abruzzini, A. (2017). Renewed EU-Iranian Economic Relations: Opportunities and Pitfalls. *EU-Iran Relations After the Nuclear Deal*, ed. S. Blockmans, A. Ehteshami & G. Bahgat (p. 43-46). Brussels: Center for European Policy Studies.

Akçadağ Alagöz, E. (2016). Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 47, s. 58-78

Akıncı, A. (2005). *Devrim Sonrası İran Dış Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Al Jazeera. (2011, 09 04)). *Iran Says Nuclear-power Plant 'Operational'*. Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/09/201194114210296626.html>. Erişim tarihi 12 Mayıs 2017.

Al Jazeera. (2014, 01 06). *Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri*. Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri>. Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Al Jazeera. (2016, 01 03). *Tahran'daki Suudi Arabistan Temsilcilikleri Ateşe Verildi*. Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tahrandaki-suudi-arabistan-temsilcilikleri-ateşe-verildi>. Erişim tarihi 23 Ekim 2017.

Al Jazeera. (2016, 01 06). *Katar da Büyükelçisini Geri Çağırđı*. Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/katar-da-buyukelcisini-cagirdi>. Erişim tarihi 23 Ekim 2017.

Alp, A. (2014). 1979 İşan İşlam Devrimi ve Terörizm. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ufuk Üniversitesi, Ankara.

Amanpour, C (1998, 01 07). *Transcript of Interview with President Mohammad Khatemi*. CNN: <http://edition.cnn.com/WORLD/9801/07/iran/interview.html>, Erişim tarihi 24 Aralık 2017.

Aras, B; Yorulmazlar, E. (2016). *Turkey-Iran Relations: A Long Term Perspective*. Center for American Progress.

Bağcı, H; Sinkaya, B. (2008). *Türkiye-İşan İlişkileri: Güvenlik Perspektifinden Bir Değerlendirme. 4.Türkiye-İşan İlişkileri Sempozyumu: Küreselleşmenin Türkiye-İşan Toplumları Üzerindeki Etkileri ve Toplumların Karşılaşabileceği Problemler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bakeer, A. H. (2017, 06 20). *Demystifying Qatar-Iran Connection in GCC Crisis*, AA: <https://www.aa.com.tr/en/analysis-news/demystifying-qatar-iran-connection-in-gcc-crisis/845650>. Erişim tarihi 20 Aralık 2017.

Bargezar, K (2016). Nükleer Anlaşmanın Jeopolitiği ve İşan Dış Politikası, *Analist dergisi*, 61, 54-55.

BBC Türkçe. (2014, 01 20). *BM İşan'a Cenevre Davetiyesini Geri Çekti*. BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/01/140120_iran_bm. Erişim tarihi 12 Ekim 2017.

BBC Türkçe. (2015, 08 23). *İngiltere, Tahran Büyükelçiliği'ni Yeniden Açtı*. BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/08/150823_iran_elcilik. Erişim tarihi 26 Aralık 2017.

BBC Türkçe. (2016, 01 23). *Çin ile İran Arasında 600 Milyar Dolarlık Ticaret Hedefi*. BBC Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160123_cin_iran. Erişim tarihi 10 Nisan 2018.

Blair, D. (2013, 11 24). *Iran Nuclear Deal Agreed at Geneva Talks*. Telegraph: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/10470716/Iran-nuclear-deal-agreed-at-Geneva-talks.html>. Erişim tarihi 12 Ekim 2017.

Brzezinski, Z.; Gates, R. M. (2006). *İran'ın Zamanı Geldi*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

Bozan, M. (2016). Şii-Selefi Çatışmasının Teolojik Kökenlerine Genel Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, 73, 24-26.

Constitution of the Islamic Republic of Iran. https://en.parliran.ir/UploadedData/previmages/iran-parliament_English_SHR01.pdf.

Coşar, H. (2014). İran'ın Bölgesel Güç Paradigması Açısından Beka Sorunu. Soyalp Tamçelik (Ed.) *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* (s.101-128). Ankara: Gazi Kitapevi.

Çetingüleç, M. (2018, 03 02). *Turkish-Iranian Trade Revived Amid Growing Cooperation in Syria*. Al Monitor: <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/03/turkey-iran-syria-trade-revived-amid-rapport.html>. Erişim tarihi 5 Nisan 2018.

Dabashi, H. (2008). *İran: Ketlenmiş Halk*. İstanbul: Metis Yayınları, 2008.

Daily Sabah. (2015, 07 19). *German Economy Minister Visits Iran After Nuclear Deal to Re-establish Ties*. Daily Sabah: <https://www.dailysabah.com/mideast/2015/07/19/german-economy-minister-visits-iran-after-nuclear-deal-to-re-establish-ties>, Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Daily Star. (2017, 11 20). *Arab League Stance on Iran 'Worthless': Tehran*. Daily Star: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2017/Nov-20/427154-arab-league-stance-on-iran-worthless-tehran.ashx>, Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Dalay, G. (2017, 09 17). *Is There Really a Turkey-Iran Rapprochement?*. Al Jazeera: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2017/09/turkey-iran-rapprochement-170907101356869.html>. Erişim tarihi 21 Nisan 2018.

Djalili, M. R.; Kellner, T. (2013): *Arap Baharı" Karşısında İran ve Türkiye: Ortadoğu'da Yeni bir Stratejik Rekabete Doğru Gidiş mi?*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Doğan, H. (2014). İran Siyasi Tarihi. Soyalp Tamçelik (Ed.) *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* (s.-57). Ankara: Gazi Kitapevi.

Duman, B. (2017). İran'ın Irak Politikası ve Temel Dinamikler. *Ortadoğu Analiz*, 82, 58-61.

Dünya. (2017, 12 27). *İran'dan İİT'nin 'Doğu Kudüs' kararına sert tepki*, Dünya: <https://www.dunya.com/dunya/irandan-iiitnin-dogu-kudus-kararina-sert-tepki-haberi-396125>. Erişim tarihi 2 Mayıs 2018.

DW. (2018, 04 04). *Astana Sürecinde 15 Ayın Bilançosu*, DW: <http://www.dw.com/tr/astana-s%C3%BCrecinde-15-ay%C4%B1n-bilan%C3%A7osu/a-43230940>, Erişim tarihi 2 Mayıs 2018.

Ebadi, Ş. (2013). *İran Uyanıyor*. İstanbul: Hemen Kitap.

Ekinci, Celalifer, A. (2009). *İran Nükleer Krizi*. Ankara: USAK Yayınları.

Elik, S. (2013). Iran-Turkey Relations at Hasan Rouhani Era: A Special Reference to Iran-US Nuclear Negotiations. *Bilgesam Analysis/Middle East*, 1108.

Elik, S. (2014). Ahmedinejad Sonrası Türkiye-İran İlişkileri, Politika Notu No: 2014/1, İstanbul: İlmî Etüdler Derneği.

En Son Haber. (2014, 01 23). *Ruhani: Suriye'de Çözüm Serbest Seçimde*. En Son Haber: <http://www.ensonhaber.com/ruhani-suriyede-cozum-serbest-secimde-2014-01-23.html>. Erişim tarihi 12 Ekim 2017.

Euronews. (2018, 05 08). *World reacts to US decision to pull out of Iran nuclear deal*. Euronews: <http://www.euronews.com/2018/05/08/deal-or-no-deal-the-world-reacts-to-the-us-decision-to-pull-out-of-the-iran-nuclear-agreem>, Erişim tarihi 12 Mayıs 2018

Financial Tribune. (2017, 05 17). *Iran's Role in New Silk Road Emphasized*. Financial Tribune: <https://financialtribune.com/articles/economy-business-and-markets/64638/iran-s-role-in-new-silk-road-emphasized>, Erişim tarihi 26 Aralık 2018.

Firoozabadi, S.; Dehghani J. (2017, 11 12) *Iran's Foreign Policy Principles and Priorities*. Iran Review: <http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran-s-Foreign-Policy-Principles-and-Priorities.htm>. Erişim tarihi 26 Aralık 2017.

Garver, J. W. (2016). China and Iran: An Emerging Partnership Post-Sanctions. *Middle East Institute Policy Focus*, 3.

Gülşen, H. (2017). Rusya-İran İlişkilerinin Sınırları. *Ortadoğu Analiz*, 82, 34-37.

Haghgoo, J., Ghaffari Hashjin, Z., & Aghaei, M. A Review of the Turnaround in Iranian Foreign Policy during President Hassan Rouhani's Administration, *Journal of History and Art Research*, 6(3), 245-283. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.932>

Haktan, B. (2013). *Arap Baharında Son Durak: İran*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Hürriyet. (2017, 02 22). *İran'dan çok sert Türkiye açıklaması*. Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-cok-sert-aciklama-40373708>. Erişim tarihi 27 Nisan 2018.

Hürriyet. (2017, 10 14). *Trump'tan İran Politikasında Keskin Dönüş: Uygulamayacağım*". Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/trumphant-iran-politikasinda-keskin-donus-onaylamayacagim-40609950>. Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Independent. (2017, 10 13). *Iran Nuclear Deal: Rouhani Says Trump's Statements Full of 'Baseless Accusations' and Vows to Abide by Agreement*. Independent: <https://www.independent.co.uk/news/world/asia/iran-nuclear-deal-hassan-rouhani-donald-trump-reaction-baseless-accusations-a7999666.html>. Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Iran News Update. (2017, 01 24). *The Facts Behinds Iran's Involvement in Syria*. Iran News Update: <https://irannewsupdate.com/news/terrorism/3430-the-facts-behind-iran-s-involvement-in-syria-2.html>. Erişim tarihi 12 Ekim 2017.

İlknur, M. (2009). *İmam Mehdi'den Humeyni'ye İran*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

İnat, K. (2015). Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30.yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. *SETA Analiz*, 132.

İzzeti, İ. (2005). *İran ve Bölge Jeopolitiği*. İstanbul: Küre Yayınları.

Joint Action Plan, Global Security:
https://www.globalsecurity.org/wmd/library/policy/int/iran-5-1-geneva-agreement_2013.htm

Joint Comprehensive Plan of Action, <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/iran/jcpoa/>

Jones, D. (2017, 11 16). Iranian-Turkish Relations Deepen With Shared Regional Goals. VOA News: <https://www.voanews.com/a/iran-turkey-relations-deepen-shared-regional-goals/4119043.html>. Erişim tarihi 2 Mayıs 2018.

Kabalan, M. (2016) Körfez Ülkelerinin Nükleer Anlaşmaya Dair Endişeleri, *Analist dergisi*, 61, 40-41.

Kam, E.: Nükleer Anlaşmanın Ardından İran: Bir İsrailinin Yaklaşımı, *Analist dergisi*, 61, 34-39.

Kamali Dehghan, S. (2017, 10 06). *Europe's Business Heads Aim To Keep Iran Nuclear Deal Despite US Threat. The Guardian:*
<https://www.theguardian.com/world/2017/oct/06/europes-business-heads-aim-to-keep-iran-nuclear-deal-despite-us-threat>. Erişim tarihi 27 Aralık 2017.

Kardaş, Ş. (2017). 'Çevrelen' İran ve Türkiye: Dikkatli İyimserliğe Devam?. *Ortadoğu Analiz*, 82 (9), 8-9.

Katouzian, H.; Şahidi, H. (2011). *21. Yüzyılda İran*. İstanbul: Sitare Yayınları.

Keskin, A. (2016). *İran-Suudi Arabistan Krizine Tahran Nasıl Bakıyor?*. Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/iran-suudi-arabistan-krizine-tahran-nasil-bakiyor>

Kibaroglu, M. (2013). *İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye*. <http://www.bilgesam.org/incele/201/-iran%E2%80%99in-nukleer-programi-ve-turkiye-/#.WkajrIVOLIU>

Korkmaz, A. (2014). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İran İlişkileri. Soyalp Tamçelik (Ed.) *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* (s.303-338). Ankara: Gazi Kitapevi.

Kozhanov, N. (2017). Russian-Iranian Relations through the Prism of the Syrian Crisis. *Insight Turkey*, 19 (4),105-124.

Laub, Z. (2017). The Impact of the Iran Nuclear Agreement. Council on Foreign Relations: <https://www.cfr.org/backgrounder/impact-iran-nuclear-agreement>

Majidyar, A. (2017, 10 04). *Kurdish Vote Brings Iran, Turkey Closer as Erdoğan visits Tehran*, Middle East Institute: <http://www.mei.edu/content/article/io/kurdish-vote-brings-iran-turkey-closer-erdogan-visits-tehran>. Erişim tarihi 2 Şubat 2018.

Mehr News. (2016, 04 12). *Iran, Italy Sign 7 MoUs*. Mehr News: <https://en.mehrnews.com/news/115769/Iran-Italy-sign-7-MoUs>. Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Mehr News. (2013, 09 23). *Iran Takes Control of Bushehr Plant*” Mehr News: <http://en.mehrnews.com/news/56599/Iran-takes-over-control-of-Bushehr-plant>. Erişim tarihi 12 Mayıs 2017.

Nourbakhsh, A. (2005). *Iran’s Foreign Policy & its Key Decision Makers*. Payvand: <http://www.payvand.com/news/05/apr/1188.html>.

NTV. (2011, 05 07). *İran’da ‘Ruh Çağırma’ Krizi*. NTV: https://www.ntv.com.tr/dunya/iranda-ruh-cagirma-krizi,I1EISYNzJESwi_vtkA0w0Q. Erişim tarihi 25 Eylül 2017.

NTV. (2015, 10 21). *Hamaney Nükleer Anlaşmayı Onayladı*. NTV: https://www.ntv.com.tr/dunya/hamaney-nukleer-anlasmayi-onayladi,0wIeHsgeDk6N_vxWB12U0g. Erişim tarihi 28 Eylül 2017.

NY Times. (2005, 10 27). *Wipe Israel ‘off the map’ Iranian says*. New York Times: <https://www.nytimes.com/2005/10/27/world/africa/wipe-israel-off-the-map-iranian-says.html>. Erişim tarihi 12 Mayıs 2017

NY Times. (2015, 07 29). *Laurent Fabius, French Foreign Minister, Visits Iran*. NY Times: <https://www.nytimes.com/2015/07/30/world/middleeast/french-foreign-minister-laurent-fabius-tehran.html>. Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

NY Times. (2018, 05 08). *Read the Full Transcript of Trump’s Speech on the Iran Nuclear Deal*. NY Times: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/us/politics/trump-speech-iran-deal.html>. Erişim tarihi 10 Mayıs 2018.

Okyar, O. (2014). *İran ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Orhan, O. (2017). İran'ın İç Savaş Sırasında Suriye Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 82 (9), 50-52.

Özcan, N. A.; Özdamar, Ö. (2010). Uneasy Neighbours: Turkish-Iranian Relations Since The 1979 Islamic Revolution. *Middle East Policy*, 17 (3), 101-117.

Özdamar, Ö. (2015, 06 30). *Nükleer Anlaşmaya Türkiye'nin Bakışı ve İran ile İlişkileri*. Milliyet: <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/nukleer-antlasmaya-turkiye-nin-bakisi-ve-iran-ile-iliskiler-2081407/>, Erişim tarihi 27 Nisan 2018.

Özertem, H. S. (2016). *İran: Nükleer Anlaşma Tamam, ya Sonra?*. *Analist dergisi*, 61, 22-29.

Öztürkler, H. (2017). Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri, *Ortadoğu Analiz*, 82 (9), 78-80.

President in a Meeting with Turkish FM. <http://www.president.ir/en/102803>.

Press TV. (2016, 04 16). *Iran: OIC dominated by some members, rarely unbiased*. Press TV: <http://www.presstv.com/Detail/2016/04/14/460827/Iran-OIC-Istanbul-Araqchi-Saudi-Arabia/>. Erişim tarihi 27 Nisan 2018.

Press TV. (2017, 12 08). *US to regret Trump's 'foolish' embassy decision: Velayati*. Press TV: <http://www.presstv.com/Detail/2017/12/08/544829/Iran-Velayati-US-Trump-Israel-Palestine-Jerusalem-Quds>. Erişim tarihi 2 Mayıs 2018.

Sandıklı, A.; Emeklier, B. (2014). *İran'ın Dış Politika Vizyonu ve Jeopolitik Hedefleri*". Ankara: Bilgesam.

Saray, M. (1999). *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2 (1), 95-135.

Shanahan, R. (2015). *Iranian Foreign Policy under Rouhani*. Lowy Institute for International Policy: <https://www.lowyinstitute.org/publications/iranian-foreign-policy-under-rouhani>

Shine, S.; Lindenstrauss, G. (2017). Closer Iran-Turkey Ties: Regional Implications and Significance for Israel". *INSS Insight*, 974.

Shiriev, Z. (2016). İran'ın Güney Kafkasya'ya Dönüşü (mü?). *Analist dergisi*, 61, 48-51.

Sherrill, W. (2013). Why Hassan Rouhani Won Iran's 2013 Presidential Elections. *Middle East Policy Council*, 21 (2) <http://www.mepec.org/why-hassan-rouhani-won-irans-2013-presidential-election>.

Sinkaya, B. (2005). Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 247 (5-6).

Sinkaya, B. (2009). İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü. *Ortadoğu Analiz*, 12, 71-79.

Sinkaya, B. (2011). Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti. *Ortadoğu Analiz*, 27, 21-29.

Sinkaya, B. (2014). Ahmedinejad'dan Ruhani'ye İran Dış Politikasında Değişim: 'İtidalli Dış Politika'. *Ortadoğu Analiz*, 61, 30-33.

Sinkaya, B. (2015). Suriye Krizi Karşısında İran'ın Tutumu ve Şam-Tahran İttifakının Temelleri. *Akademik Ortadoğu*, 1, 131-160.

Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu'da Bölgesel Bir Güç Olarak İran. *Ortadoğu Analiz*, 73, 28-31.

Sinkaya, B. (2017, 01 24). *2011'den Astana'ya: Suriye Politikasının İran'a Maliyeti*, Al Jazeera: <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>, Erişim tarihi 20 Aralık 2017.

Sinkaya, B. (2017). Yeni Ruhani Hükümeti'nin Dış Politikası. *Ortadoğu Analiz*, 82, 24-27.

Sputnik News. (2016, 08 31). *İran'dan Türkiye'ye Fırat Kalkanı Tepkisi*. Sputnik News: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201608311024639618-iran-turkiye-cerablus-operasyonu/>. Erişim tarihi 27 Nisan 2018.

Sputnik News. (2017, 05 27). *İranlı General Süleymani'nin Danışmanı Musul'da Öldü*. Sputnik News: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201705271028633145-iran-general-suleymani-danisman-musul/>. Erişim tarihi 26 Aralık 2017.

Sputnik News. (2015, 07 21). *İran Devrim Muhafızları: Nükleer Anlaşma Kabul Edilemez*. Sputnik News: <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201507211016649371/>. Erişim tarihi 16 Mayıs 2017.

Sputnik News. (2015, 11 13). *Ruhani Papa Francis ile görüşecek*. Sputnik News: <https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201511131019000204-ruhani-papa-francis/>.

Erişim tarihi 25 Aralık 2017.

Stratfor. (2018, 02 12). *Turkey and Iran Push and Pull Over Syria* <https://worldview.stratfor.com/article/turkey-and-iran-push-and-pull-over-syria>.

Erişim tarihi 10 Nisan 2018.

Sudagezer, E. (2017, 10 04). Türkiye-İran ilişkileri: Geçici Dostluk mu Müttefiklik mi?. Sputnik News: <https://tr.sputniknews.com/columnists/201710041030422236-turkiye-iran-iliskileri-muttefiklik-suriye-irak-ikby-barzani-referandum-recep-tayyip-erdogan-hasan-ruhani/>. Erişim tarihi 21 Mart 2018.

Şen, G. Ruhani Döneminde Devlet-Toplum İlişkileri: Umut, Düş Kırıklığı ve Yeniden Umut. *Ortadoğu Analiz*, 82, 14-16.

Tabrizi, B.; Pantucci, R. (2016). *Understanding Iran's Role in the Syrian Conflict*. London: Royal United Services Institute for Defence and Security Studies.

Takeyh, R. (2006). *Hidden Iran: Paradox and Power in the Islamic Republic*, New York: Times Books.

Tamçelik, S. (2014). *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitapevi.

Tarzi, A. (2016). İran'ın Nükleer Anlaşması ve Obama Doktrini. *Analist dergisi*, 61, 34-39.

Toosi, S. (2017). *The Dangers of Challenging Iran to a Foreign Policy Fight*. <http://nationalinterest.org/feature/the-dangers-challenging-iran-foreign-policy-fight-23158>

Tuncel, M. (2008). *Hedef Neden İran? Ortadoğu'da Güç Savaşları*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Uygur, H. (2017). *A New Era in Turkish-Iranian Relations?*. Alsharq Forum Analysis Series.

Wastnidge, E. (2016). *Strategic Narratives and Iranian Foreign Policy into the Rouhani Era*. <http://www.e-ir.info/2016/03/10/strategic-narratives-and-iranian-foreign-policy-into-the-rouhani-era/>

World Data Atlas- Iran. <https://knoema.com/atlas/Iran>

Yapıcı, Yunus E. (2015). *Ulusal Güvenlik Bağlamında İslam Devrimi Sonrası İran Dış Politikası: Mahmud Ahmedinejad Dönemi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Yalova Üniversitesi, Yalova.

Yeğın, A. (2013). *İran Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA Yayınları.

Yeğın, A. (2014). Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası. *SETA Perspektif*, 32.

Yeğın, A. (2015). İran'ın Yumuşak Gücü. *SETA Analiz*, 118.

Zarif, Mohammad J. (2014.) *What Iran Really Wants: Iranian Foreign Policy in the Rouhani Era*, Foreign Affairs: <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2014-04-17/what-iran-really-wants>

Zurcher, A. (2018, 05 09) *ABD Başkanı Trump'ın İran nükleer anlaşmasından çekilmesinin 3 nedeni*", BBC Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44052408>. Erişim tarihi 11 Mayıs 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Hüseyin Emrah Kurt

Doğum Yeri ve Tarihi: Ezine, 14.04.1980

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi: Ortadoğu Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bildiği Yabancı Diller: İngilizce

Almanca

Farsça (Başlangıç düzeyi)

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2005 yılından bu yana)

- 2005-2008 Uluslararası Siyasi Kuruluşlar Genel Müdür Yardımcılığı, Aday Meslek Memuru
- 2008-2010 T.C. Tahran Büyükelçiliği, Üçüncü Katip-İkinci Katip
- 2010-2013 T.C. Düsseldorf Başkonsolosluğu, Muavin Konsolos-Konsolos
- 2013-2015 Protokol Genel Müdür Yardımcılığı, Daire Başkan Vekili
- 2015-... T.C. Atina Büyükelçiliği, Müsteşar

İletişim

E-posta adresi: kurt_emrah@yahoo.com

Tarih: 05.06.2018